

EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ A HISTORICKÝ DISKURZ

**Svazek 5
3. vydání
2019**

**EUROPEAN PHILOSOPHICAL
AND HISTORICAL DISCOURSE**

**Volume 5
Issue 3
2019**

Přístup redakce

Evropský filozofický a historický diskurz – mezinárodní časopis věnovaný zkoumání aktuálních problémů moderní filosofie, dějin filozofického myšlení, teorie a filozofie dějin, analýzy historických procesů v různých světových regionech, včetně dějin střední a východní Evropy. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech filozofie a historické vědy. V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování (peer-review) pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský filozofický a historický diskurz má velký zájem zejména o mezioborové studie ve filozofickém a historickém směru. Uvítané jsou zejména zkoumání v rámci pokročilé a slibné oblasti historie, včetně výzkumu o ustní historie a historické informatiky.

Evropský filozofický a historický diskurz přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve otištěné články.

Redakční kolégie:

Viorel Vizerianu, Univerzita Bukurešťská (*Rumunsko*)

Emma Hansová, PhD., profesorkyně, státní podnik (škola) “Jižnoukajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského” (*Ukrajina*)

Inna Golubovyč, PhD., profesorkyně, Odesská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Mykola Zhurba, D.Sc. filozofie, profesor, Regionální institut postgraduálního pedagogického vzdělávání města Lugansk (*Ukrajina*)

Oksana Dovhopolová, PhD. phyl., profesorkyně, Odesská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Rustem Kadyrzanov, ScD (Doktor filozofie), Profesor, Kazašská univerzita Mezinárodních vztahů a světových jazyků, jm. Ablai chána, Ústavu filozofie, politologie a religionistiky (*Kazachstán*)

Oana Kamelie Serban, PhD, Univerzita Bukurešťská (*Rumunsko*)

Oleksii Kchalapsis, Ph.D., Doktor filozofie, profesor, Národní hutní akademie Ukrajiny (*Ukrajina*)

Taras Goncharuk, Doktor historie, profesor, Odesská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Liudmyla Kormyč, PhD., Doktor historie, profesorkyně, Národní univerzita “Odeská právnická akademie” (*Ukrajina*)

Yrii Kotliar, PhD., Doktor historie, profesor, Černomorská státní univerzita jm. Petra Mohyly (*Ukrajina*)

Yevgen Kuzmin, PhD., Doktor historie, muzeum Jad-Vašem (*Izrael*)

Mykola Russev, PhD., Doktor historie, Vyšší antropologická škola, Chisinau (*Moldova*)

Andrzej Strojnowski, PhD., Doktor historie, Akadémie im. Jana Długosza, Częstochow (*Polsko*)

Oleksandr Bezručko, doctor v oboru umění, profesor, Kyjivská nacionální univerzita kultury a umění (*Ukrajina*)

Volodymyr Horpenko, PhD., doctor v oboru umění, professor, Kyjivská nacionální univerzita kultury a umění (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikaci, profesorkyně, Odesská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikaci, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Jurij Loshkov, PhD., doctor v oboru umění, profesor, Charkivská Státní Akadémie umění (*Ukrajina*)

Lyudmyla Moskalyova, D.Sc. pedagogiky, profesorkyně, Státní pedagogická univerzita jm. Bogdana Chmelnického ve m. Melitopol' (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Mykola Poliovy, PhD historie, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie»

Časopis je indexovaný v mezinárodních scientometrických databázích Index Copernicus International Journals Master List: <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46666>

Editorial Policy

The European philosophical and historical discourse is international Journal dedicated to researches on topical issues of modern philosophy, history of philosophical thought, cultural studies, theory and philosophy of history, analysis of historical processes in particular regions of the world, including history of Central and Eastern Europe countries. The Journal aims at publishing of high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contribution to relevant scientific fields. The Journal works with anonymous peer-review system that verifies scientific quality of submitted articles.

The European philosophical and historical discourse has a particular interest in interdisciplinary researches in the field of philosophy, cultural studies and history, but by no means restricts its interests to these spaces. Researches in the field of advanced and promising directions of history such as oral history and digital history are also welcomed.

The European philosophical and historical discourse accepts original materials which are not under consideration elsewhere at the time of submission and does not accept already published materials.

Editorial Committee:

Viorel Vizureanu, PhD, professor, University of Bucharest (*Romania*)

Emma Hansova, ScD in philosophy, professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynskyi (*Ukraine*)

Inna Golubovych, ScD in philosophy, professor, Odessa National I.I. Mechnikov University (*Ukraine*)

Oksana Dovhopolova, ScD in philosophy, professor, Odessa National I.I. Mechnikov University (*Ukraine*)

Mykola Zhurba, D.Sc. in Philosophy Science, professor, Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (*Ukraine*)

Rustem Kadyrzhanov, ScD in philosophy, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages; Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies (*Kazakhstan*)

Oana Camelia Serban, PhD in philosophy, University of Bucharest (*Romania*)

Oleksii Halapsys, ScD in philosophy, professor, The National Metallurgical Academy of Ukraine (*Ukraine*)

Taras Honcharuk, ScD in history, professor, Odessa National I.I. Mechnikov University (*Ukraine*)

Liudmyla Kormych, ScD in history, professor, The National University "Odessa Law Academy" (*Ukraine*)

Yurii Kotliar, ScD in history, professor, Petro Mohyla Black Sea State university (*Ukraine*)

Yevhen Kuzmin, PhD in history, Yad Vashem Museum (*Israel*)

Mykola Russiev, ScD in history, High Anthropological School (*Moldova*)

Andrzej Stroinovskiy, ScD in history, professor, Jan Dlugosz Academy (*Poland*)

Oleksandr Bezruchko, Doctor of Arts, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (*Ukraine*)

Volodymyr Horpenko, Doctor of Arts, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (*Ukraine*)

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odessa National I.I. Mechnikov University (*Ukraine*)

Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odesa Law Academy" (*Ukraine*)

Yurii Loshkov, Doctor of Arts, Professor, Kharkiv State Academy of Culture (*Ukraine*)

Lyudmyla Moskalyova, D.Sc. in Pedagogical Science, Professor, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (*Ukraine*)

Administrative Editor:

Mykola Polovyi, PhD in History, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"

The Journal is indexing by Index Copernicus:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46666>

EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ A HISTORICKÝ DISKURZ

Evidenční číslo: MK ČR E 22312

Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO

Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

<http://ephd.cz>

Table of contents**SOCIAL AND POLITICAL HISTORY**

Denis Kovaliov, THE STRUGGLE AGAINST TSARISM: THE “TARAS FRATERNITY” AND THE “KAGAALI” MOVEMENT	6
Olha Buturlimova, RELATIONSHIPS BETWEEN THE BRITISH LABOUR PARTY AND THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN THE END OF THE 19TH –BEGINNING OF THE 20TH CENTURY	11
Yurii Tymoshenko, THE UKRAINIAN SOKIL ORGANIZATIONS IN THE CZECHOSLOVAK (IN THE 1920-1930TH)	19

HISTORY OF CULTURE

Oleksandr Bezruchko, THE FIRST LECTURE OF OLEKSANDR DOVZHENKO IN KYIV CINEMA INSTITUTE	26
Oleksandr Masliuk, THE REPERTOIRE POLICY IN THE THEATRES OF THE UKRAINIAN SSR IN 1943 –1945	32

EPISTEMOLOGY, HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Andrii Shapoval, V. M PERETTS’S ACTIVITY IN THE UKRAINIAN SCIENTIFIC SOCIETY IN KYIV THROUGH A PRISM OF LETTERS OF THE SCIENTIST TO M. S. HRUSHEVSKY .	40
Nataliia Yarmolitska, Vitalii Turenko, PROBLEMS OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE AND PRINCIPLES OF ITS TRANSFORMATION IN PHILOSOPHICAL RESEARCHES OF S. KRYMSKYI OF THE SOVIET PERIOD	54
Victoria Punko, FOREIGN POLICY ACTIVITIES OF MARGARET THATCHER’S GOVERNMENT IN ENGLISH-SPEAKING SOURCES	60

THEORY OF CONTEMPORARY CULTURE

Yuliia Karalash, SOCIAL ORGANIZATION AS SOCIO-ENGINEERING ACTIVITIES IN MODERN CONDITIONS	69
Mariia Lihus, PERFORMANCE: SOCIAL TRANSFORMATION THROUGH COMMUNICATION (UKRAINIAN PERSPECTIVE)	75

PARTICULAR ISSUES OF PHILOSOPHY

Olga Kryvitchenko, SENSORIMOTOR ENACTIVISM AND THE PROBLEM OF CONSCIOUSNESS	82
Rostyslav Polishchuk, PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL VISION OF SPORT	93

Volodymyr Melnyk, THE PROBLEM OF AFFECTION IN THE FRAMEWORK
OF THE KANTIAN THEORY OF EXPERIENCE AND THE ATTEMPT
TO SOLVE IT BY WILFRID SELLARS 101

PHILOSOPHY OF RELIGION

Olha Hordiichuk, MENTAL STEREOTYPES IN THE ORTHODOX TRADITION 108

Maksym Melnychuk, EXPLICATION OF THE MEANING OF THE SYMBOLIC ESSENCE
OF MUSIC IN THE SACRICAL ACTIONS OF CHRISTIANITY 114

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech) 120

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English) 124

SOCIAL AND POLITICAL HISTORY

Denis Kovaliov

Dnipro University of Technology, Ukraine

THE STRUGGLE AGAINST TSARISM: THE “TARAS FRATERNITY” AND THE “KAGAALI” MOVEMENT

The research is devoted to the coverage of the problem of the national liberation struggle of Ukrainians and Finns in the period of the active tsarists' policy of Russification in national regions of the Russian Empire by the example of two underground organizations – the “Taras Fraternity” and the “Kagaali” movement. Also, the essence of their ideological platforms was determined. The research has studied the contribution of the leaders of these organizations to the process of politicizing the national liberation struggle of Ukrainians and Finns on the eve of the first Russian revolution (1905-1907). The author offers a comparative analysis of the activities of the “Taras Fraternity” in Naddniprovyanshchyna and the “Kagaali” movement in the Grand Duchy of Finland. For the first time in Ukraine, an essential definition was made not only of the ideological platform of the organizations studied but also of their practical application against the tsarism.

Keywords: the “Taras Fraternity”, nationalism, the “Kagaali”, Russification, Russian Empire.

The relevance of the stated theme is in building historical parallels between Ukraine and Finland on the example of national underground organizations that sought to gain independence from the Russian Empire. During this period of history, national liberation wars took place in Europe and the rest of the world. Meanwhile, in the Grand Duchy of Finland it was almost not felt: a peaceful life continued, industry developed, the social and political activity of the intelligentsia grew; in Naddniprovyanshchyna the peasantry was practically divorced from the realities of political life, the intelligentsia was predominantly engaged in cultural activities, and the upper strata supported the existing royal order. It is important to note that this study should help to understand the problem of the historical path of two distant and at the same time close to each other countries, which were once parts of the multinational Russian Empire.

Studying the publications of Finnish and Ukrainian researchers of this period in history helps to clarify the degree of study of this problem. Among the most notable are the works of M. Klinge, T. Vihavainen, T. Polvinen, A. Saltovskiy, S. Naumov and P. Mirchuk. The Russian expert on our topics I. Novikova in her work demonstrates how the unseasoned royal policy managed to turn loyal Finnish subjects into their worst enemies. In turn, O. Jussila, S. Hentilä and J. Nevakivi focused on the political transformation of the national movement of the Finnish people, which was directly promoted by the counter-reforms of the last emperor from the Romanov's house. The Ukrainian component of this problem was studied most fruitfully by F. Turchenko, having comprehensively analyzed the figure of the founding father of Ukrainian nationalism, Mykola Mikhnovskiy, and his influence on the then political situation over Dnipro land.

The purpose of the article is to carry out a comparative analysis of ideological platforms, political goals and practical steps to achieve them by the participants of the “Taras Fraternity” and the “Kagaali”-movement.

At the end of the 19th century in the Russian Empire began to occur dramatic changes in the accession of the new emperor from the Romanov dynasty. With the death of Tsar Alexander II in 1881, the imperial throne was taken by his son, the conservative Alexander III; begins the curtailment of liberal reforms, which took the place of the Russification policy. On the national regions of the Romanov state, these changes gave impetus to the intelligentsia for the practical implementation of their own ideological developments: in Naddniprovyanshchyna, a radical-minded student creates the first independent organization – the “Taras Fraternity”; in the Grand Duchy of Finland, the oppositions Svecomans and the nationalists Young Finns do not agree with the new policy in the general movement “Kagaali”.

The growth of the national consciousness of the Naddnipyrianshchyna in the 1890s. It led to a significant distinction among the intelligentsia. If the older generation preferred cultural and educational affairs in the solution of the “Ukrainian question” (demands for moderate reforms that would abolish national and cultural restrictions for Ukrainians in the Russian Empire), then the young people, passionate about revolutionary ideas, sought to achieve national liberation through struggle¹. Understanding that a compromise between “fathers and sons” will not be reached, in the summer of 1891 at the tomb of Taras Shevchenko near the city of Kaniv, students Mykhailo Bazkevich, Mykola Bayzdrenko and Ivan Lypa, and functionary Vitalii Borovyk founded the secret political society called the “Taras Fraternity”². By the end of the same year, writer Borys Hrinchenko, poet Mykhailo Kotsyubynskyi, lawyer Mykola Mikhnovskiy and others joined the ranks of the underground organization. The organization was financed by donations from philanthropists, in particular, the sugar producer Vasyl Symyrenko; the largest centers of the organization were created in Kyiv, Odesa, Chernihiv, Poltava, and Kharkiv³.

Participants of the “Taras Fraternity” laid out their political platform in the so-called “declaration” or “Profession de foi of young the Ukrainians”⁴. “...Ukraine under the Russian occupation! And after the law of human psychology, she raises her national flag. But we, as children of Ukraine, as sons of our people, are nationalists and all we care about is to give our people national freedom. Soon, Ukraine will extract this will, the content of the national flag will change itself, because humanity is coming in and life-long ideals alternate...” – the “Taras Fraternity” document said⁵. A characteristic feature of this society was clandestine openly anti-government activities. Having declared its goal of fighting for “an independent sovereign and all-united Ukraine from river San across the Kuban, from the Carpathians to the Caucasus”, the “Taras Fraternity” had to carry out a number of open political acts to witness their challenge to tsarism.

As the brotherhood member Yuri Kollard recalls, at first it was planned to require the authorities to introduce the use of the Ukrainian language in the school and institutions in Naddnipyrianshchyna; in the future, in the event of refusal, to proceed to more radical actions: subversive activities in the army, the commission of attacks on officials, the destruction of the monuments of the tsarist regime⁶. In parallel with this, there was an active propaganda of the separatism ideas among students, peasants and workers of the Naddnipyrianshchyna⁷. During the 1892-1897 brotherhood activists illegally imported radical literature from Lviv and Chernivtsi, distributing it among the conscious youth of provincial cities. In early 1898, the Russian authorities succeeded in exposing the organization: one of the members of the Kyiv organization reported to the gendarmes on “the growth of radicalism, and the intention to kill the royal family”⁸. Arrests, courts, prisons began, but it was not possible to prove the guilt of the brothers.

The “Taras Fraternity” was destroyed, but his ideas substantially replenished the political thought of Naddnipyrianshchyna, becoming in the future support in the struggle against the Bolsheviks. But however, the organization remained “a voice calls out in the wilderness”. Many Ukrainians have not yet understood that they are about to become an independent nation whose freedom will need to be defended with arms in their hands⁹.

At the same time, tsarism, which fought the national liberation movements on the Russian Empire national regions, decided to change its attitude towards its loyal subjects of the Grand Duchy of Finland. The new Governor-General Nikolai Bobrikov in early 1899 began to Russify Finland, caused great resistance from its inhabitants¹⁰. The first came under

¹ Ковальов, Д. В. (2018). Шлях революціонерів-самостійників: Конрад-Віктор Зілліакус і Микола Міхновський *Ethnic History of European Nations*, 55, 54.

² Наумов, С. (1999). Братство Тарасівців. *Ukrainian historic journal*, 5, 37.

³ Турченко, Ф. (2006). *Микола Міхновський: життя і слово*. Київ: Генеза, 45.

⁴ Мірчук, П. (1999). *Відродження великої ідеї*. Київ: Українська видавнича спілка, 7.

⁵ Правда (місячник політики, науки і письменництва) (1893). *Profession de foi молодих українців*, I, XVII.

⁶ Коллард, Ю. (1972). *Спогади юнацьких днів (1897-1906)*. Торонто: Срібна сурьма, 29.

⁷ Ковальов, Д.В. (2018). Шлях революціонерів-самостійників: Конрад-Віктор Зілліакус і Микола Міхновський. *Ethnic History of European Nations*, 55, 55.

⁸ Салтовський, О. (2002). *Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя)*. Київ: Парапан, 269.

⁹ Коллард, Ю. (1972). *Спогади юнацьких днів (1897-1906)*. Торонто: Срібна сурьма, 31.

¹⁰ Vihavainen, T. (2018) The end of loyalty. Crisis in Finnish-Russian relations in early 20th century. *Ethnic History of European Nations*, 55, 15.

the tough hand of the tsar's governor, figures of the Finnish national liberation movement and the opposition beet deputies.

"February manifesto" of Nickolai II, published in February 1899, significantly limited the current constitutional system of Finland and brought its autonomous status closer to other regions of the Russian Empire¹. So the understandable answer of the active political minority of the Grand Duchy of Finland was to unite in an underground movement, which was called "Kagaali" (from Hebrew קהל or Qahal – society, assembly)².

It was founded in the autumn of 1901 in the estate of Turholma in the village of Laajasalo on the island of Tullisaari, which was owned General Jacob Julius af Lindfors³. During the first meeting, activists among the Svekomans (Leopold Mechelin, Adolf von Bonsdorff and Wilhelm Zilliakus) and the Young Finns (Eero Erkkö, Per Eviind Svingufvud, Heikki Renvall) declared their goal of deploying resistance to the Russification by the new governor-general⁴; The members of "Kagaali", despite their status and privileges, called on their fellow citizens to sabotage the initiatives of Nikolai Bobrikov, primarily through propaganda, through the press and public speeches⁵. At the same time, comparing "Kagaali" with the "Taras Fraternity", we note that some members of the "Kagaali" movement did not develop any single ideological document that would reveal the essence of their political platform. And this is understandable because ideological opponents (Svekomans and Young Finns) joined the ranks of the underground organization and were made by the odious Finnish governor-general as situational allies.

Leopold Mehelin, the first leader of the "Kagaali" movement, called on the Finns to passively resist the actions of the royal governor. He demanded that the citizens not serve the military garrison stationed in the fortress of Sveaborg, not buy goods from Russian merchants and sabotage the implementation of manifestos about language and mail⁶. It was the members of the "Kagaali" movement that belonged to the initiative of collecting signatures to a nationwide petition sent in autumn 1901 to the king. The appeal was signed by over 500 thousand patriots of the Grand Duke of Finland, so she became known in history as the "Suuri adressi"⁷.

In 1903, Leopold Mehelin leaves the underground organization he created. The reason for this was the ideological debate about whether to continue non-violent resistance to the actions of the governor-general. The brother of Wilhelm Zilliakus, known for his travels in places of compact residence of Finns in the USA and Canada, the radical nationalist Konrad Viktor Zilliakus called the members of "Kagaali" to go out of the underground and to show more active resistance⁸. In his numerous articles, he called on young people to kill representatives of the royal power in the Grand Duchy of Finland, and also encouraged the deployment of a revolutionary underground for opposition parties from the central part of the Russian Empire – the Social Revolutionaries and Mensheviks.

When at the beginning of 1905 the Romanovs' state suffered a humiliating military defeat against Japan, this caused social unrest throughout the empire⁹. The revolution was also shaken up by Finland: the passive resistance to which Leopold Mehelin was calling should come to naught and open the way to a more active one – through rebellion. After the general strike that took place in the autumn of 1905 in all industrial cities of the Russian Empire, in particular in Helsingfors, Tammerfors and Viborg,

¹ Ковальов, Д. В. (2015) Вплив політики русифікації на суспільно-політичну ситуацію у Фінляндії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 44, 2, 47.

² Ковальов, Д. В. (2017). Підпільна організація «Kagaali»: фінляндський опір московському самодержавству. *Borysten*, 2 (307), 25.

³ Klinge, M. (1997). *Keisarin Suomi*. Espoo: Schildt, 374.

⁴ Leino-Kaukiainen, P., Zetterberg, S., Tiitta, A. (1992). "*Rajamaa 1890-1917*", *Suomi kautta aikojen*. Helsinki: Valitut Palat, 338.

⁵ Polvinen, T. (1984). *Valtakunta ja rajamaa. N.I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898-1904*. Porvoo: WSOY, 236.

⁶ Novikova, I. (2007). The Provisional Government and Finland: Russian Democracy and Finnish Nationalism in Search of Peaceful Coexistence. *Power, 1700-1930*, 13, 402.

⁷ Ковальов, Д.В. (2015) Вплив політики русифікації на суспільно-політичну ситуацію у Фінляндії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 44, 2, 48.

⁸ Ковальов, Д. В. (2018). Шлях революціонерів-самостійників: Конрад-Віктор Зіллякус і Микола Міхновський. *Ethnic History of European Nations*, 55, 55.

⁹ Jussila, O., Hentilä, S., Nevakivi, J. (2009). *Suomen poliittinen historia 1809-2009*. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit, 85.

the organization “Kagaali” ceased to exist¹. The initial period of Russification was completed, the activity of the movement was no longer needed, new organizations focused on active resistance and a long-term goal – gaining state independence for Finland².

The revolution of 1905 coincided with the rise of the national liberation movement of the Finns, and all Finland joined in a general strike in the Russian Empire. Political parties, which were ex-members of the underground “Kagaali” movement, participated in the process and put forward their reform agenda³. Emperor Nickolai II was forced to abolish decrees that restricted Finnish autonomy. In 1906, new electoral legislation was passed that not only gave women the right to vote, but also turned the representative legislative assembly of the Grand Duchy of Finland into a unicameral parliament, now known as Eduskunta. When establishing universal suffrage, the number of voters in the country increased 10 times. However, since the autumn of 1907, the tsarist’s policy in Finland regained the character of gradual Russification and restriction of autonomy, but now instead of passive resistance to the suppression of oppressors became active clergy, seeking to separate their homeland from the Russian Empire.

The significance of both organizations lies in the fact that both the “Taras Fraternity” in Naddnipyryanshchyna and the “Kagaali” movement in the Grand Duchy of Finland, despite significant differences in the political, social and economic conditions of that time, were the first to openly challenge tsarism. If, until now, the struggle against the Romanov state was concentrated solely on the plane of controversy, then the activities of the organizations studied demonstrated the desire of an active minority among the intelligentsia to be masters in their own land. As for ideology, the “Taras Fraternity” opened the way for modern Ukrainian nationalism, its members were represented by two opposing currents – Svekoman liberals and nationalists Young Finns who, at the first opportunity (the revolution of 1905-1907), broke off their union.

Analysis of the sources and the study of a wide range of scientific literature leads to a number of conclusions. First, it is impossible to carry out a comparative analysis of the ideological platforms of both of the above organizations because of the lack of such among the representatives of the “Kagaali” movement, who adjusted the fight against tsarism to a specific point. Secondly, the political goal and practical steps to achieve it were also excellent: the “Taras Fraternity”, proclaiming “Profession de foi of the Ukrainians”, put forward a liberating desire for fellow citizens, while members of the “Kagaali” movement sought to stop Russification and eliminate odious Governor-General, not state independence for the Grand Duchy of Finland. Third, Finns have always been in favor of the tsarist regime, even during the reign of Nickolai II, which cannot be said about Ukrainians; it is therefore not surprising that the flames of the revolution of 1905-1907. The Grand Duchy of Finland presented a real unicameral parliament, and Naddnipyryanshchyna – a series of political repressions, and a social and economic crisis. We should also emphasize that such different and distant European countries as Ukraine and Finland make our common past similar when both countries were parts of the Russian Empire. The stay of the Grand Duchy of Finland and the Naddnipyryanshchyna in the bosom of the Romanov’s state affected the formation of the Ukrainian and Finnish modern nations, to which the organizations – “Kagaali”-movement and “Taras Fraternity” – stated in the title of the article were actively involved.

References:

1. Jussila, O., Hentilä, S., Nevakivi, J. (2009). *Suomen poliittinen historia 1809-2009* [Political History of Finland 1809-2009]. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit. [in Finnish].
2. Klinge, M. (1997). *Keisarin Suomi* [The Emperor’s Finland]. Espoo: Schildt. [in Finnish].
3. Kollard, Yu. (1972). *Spohady yunatskykh dniv (1897-1906)* [Memories of youth days (1897-1906)]. Toronto: Sribna surma. [in Ukrainian].
4. Kovaliov, D. (2015). Vplyv polityky rusyfikaciyi na suspilno-politychnu sytuaciyu u Finlyandiyi [The impact of Russification policy on the socio-political situation in Finland]. *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhya National University*, 44, 2, 45-49. [in Ukrainian].

¹ Novikova, I. (2007). The Provisional Government and Finland: Russian Democracy and Finnish Nationalism in Search of Peaceful Coexistence. *Power, 1700-1930*, 13, 407.

² Vihavainen, T. (2018) The end of loyalty. Crisis in Finnish-Russian relations in early 20th century. *Ethnic History of European Nations*, 55, 16.

³ Leino-Kaukiainen, P., Zetterberg, S., Tiitta, A. (1992). “*Rajamaa 1890-1917*”, *Suomi kautta aikojen*. Helsinki: Valitut Palat, 339.

5. Kovaliov, D. (2017). Pidpilna organizatsiya “Kagaali”: finlyandskyi opir moskovskomu samoderzhavstvu [“Kagaali” underground organization: Finnish resistance against Moscow autocracy]. *Borysten*, 2 (307), 25-26. [in Ukrainian].
6. Kovaliov, D. (2018). Shlyakh revolyutsioneriv-samostiynykiv: Konrad-Viktor Zilliakus i Mykola Mikhnovskiy [The path of the independent revolutionaries: Konrad Viktor Zilliakus and Mykola Mikhnovskiy]. *Ethnic History of European Nations*, 55, 52-57. [in Ukrainian].
7. Leino-Kaukiainen, P., Zetterberg, S., Tiitta, A. (1992). “Rajamaa 1890-1917”, *Suomi kautta aikojen* [“Borderland 1890-1917”, Finland through the ages]. Helsinki: Valitut Palat. [in Finnish].
8. Mirchuk, P. (1999). *Vidrodzhennya velykoyi ideyi* [The rebirth of a great idea]. Kyiv: Ukrayinska vydavnycha spilka. [in Ukrainian].
9. Naumov, S. (1999). Bratstvo Tarasivtsiv [The “Taras Fraternity”]. *Ukrainian historic journal*, 5, 36-44. [in Ukrainian].
10. Novikova, I. (2007). The Provisional Government and Finland: Russian Democracy and Finnish Nationalism in Search of Peaceful Coexistence. *Power, 1700-1930*, 13, 398-421. [in English].
11. Polvinen, T. (1984). *Valtakunta ja rajamaa. N.I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898-1904* [The kingdom and the frontier. N.I. Bobrikov as Governor-General of Finland 1898-1904]. Porvoo: WSOY. [in Finnish].
12. Pravda (misyachnyk polityky, nauky i pysmenstva) [Truth (the month of politics, doctrine, and repentance)] (1893). *Profession de foi molodykh ukrayinciv* [A symbol of the faith of young Ukrainians], 1, XVII. [in Ukrainian].
13. Saltovskiy, O. (2002). *Kontseptsiiy ukrayinskoyi derzhavnosti v is-toriyi vitshyznyanoyi politychnoyi dumky (vid vytokiv do pochatku XX storichchya)* [Concepts of Ukrainian statehood in the history of national political thought (from the origins to the beginning of the 20th century)]. Kyiv: Parapan. [in Ukrainian].
14. Turchenko, F. (2006). *Mykola Mikhnovskiy: zhyttya i slovo* [Mykola Mikhnovskiy: life and word]. Kyiv: Geneza. [in Ukrainian].
15. Vihavainen, T. (2018) The end of loyalty. Crisis in Finnish-Russian relations in early 20th century. *Ethnic History of European Nations*, 55, 14-16. [in English].

Ольга Бутурлімова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ ЛЕЙБОРИСТСЬКОЮ ПАРТІЄЮ І РИМО-КАТОЛИЦЬКОЮ ЦЕРКВОЮ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ. – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.

Olha Buturlimova

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

RELATIONSHIPS BETWEEN THE BRITISH LABOUR PARTY AND THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

This article studies relationships between the British Labour Party and the Roman Catholic Church on the eve of the 20th century. The roots of the adoption of socialist ideas by catholic and their co-existence with Catholicism at the whole as well as thoughts of top Irish national leaders and catholic clergy in this field are analyzed. The role of socialist societies at Glasgow and Leeds and the activity of their leaders in spreading ideas of labourism among the catholic population of these regions are also discovered. The author stresses that after the end of the First World War British Catholics gave their strong support for the Labour party. It was caused by a well-done party program and party Manifest of 1918. The author concludes that at this period there was immanent and latent conflict in bilateral relations because of searching support of British society.

Keywords: Labour party, Catholic Church, Irish, Socialism, Catholic Socialist Society, John Wheatley, James Connolly.

Релігія і релігійні протиріччя були важливою складовою британської партійно-політичної системи кінця ХІХ – початку ХХ ст. Це пояснюється тим, що в умовах стрімкого розвитку капіталістичних відносин іде процес пошуку церквою свого місця і ролі в нових історичних умовах. Церква намагається зберегти свій традиційний вплив на суспільство і вступає у взаємовідносини з різними політичними силами. В даній статті ми розглянемо взаємовідносини між Лейбористською партією і духовенством Римо-католицької церкви і її віруючими у Великій Британії. Метою статті є з'ясувати чому католики на певному етапі підтримували Лейбористську партію, встановити чому ці взаємовідносини ускладнювались і дослідити вплив католицького електорату на зміцнення позицій партії у післявоєнний період.

Розглядаючи відносини Лейбористської партії з Римо-католицькою Церквою необхідно звернути увагу на те, що у Великій Британії ця церква була представлена трьома групами. До першої відносять традиційні (recusant) католицькі родини. Другу групу представляють ірландські переселенці та їх нащадки, які осідали у великих, так званих «бавовняних» і портових містах. Третя складова, це католики, які перейшли, з Англіканської церкви.

Необхідно підкреслити, що Католицька громада, була представлена майже у всіх соціальних верствах британського суспільства, з яких переважна більшість були ірландськими переселенцями та їх нащадками. Для католицької церкви з початком ХХ ст. наступив період, коли на фоні зменшення кількості віруючих інших церков, чисельність католицької громади в країні зростала. Це відбувалося як внаслідок міграційних процесів, так і завдяки реформаційним процесам у самій церкві¹.

Кількість католиків в Англії та Уельсі на кінець ХІХ ст. коливалась від 1 млн. майже до 1,7 млн. осіб² і якби не загальна тенденція зменшення релігійності, кількість католиків, на наш погляд, могла б бути ще більшою.

¹ Riddell, N. (1997). The Catholic Church and the Labour Party, 1918-1931. *Twentieth Century British History*, 8 (2), 166 <<https://academic.oup.com/tcbh/article-abstract/8/2/165/1690625>> (2019, August, 30).

² Inglis, K. (2007). Churches and the Working Classes in Victorian England, 173. *Library project GoogleBooks* <<https://play.google.com/books/reader?id=BelXAQAQAQBAJ&hl=ru&printsec=frontcover&pg=GBS.PA1>> (2019, August, 20).

Після завершення Першої світової війни у Великій Британії було вже 2,5 млн. католиків, переважна більшість з яких належали до бідного робітничого класу¹. Як правило, вони були ірландського походження і не мали необхідної приватної власності чи резидентських прав для отримання права голосу. Крім того, мовний і релігійний бар'єри уповільнювали їхню політичну активність.

Досліджуючи питання взаємовідносин між Лейбористською партією і католицькою церквою неможливо, на нашу думку, обійти питання пов'язані з діяльністю ірландських націоналістів та випадками їх відкритої підтримки лейбористів. Особливої уваги заслуговує діяльність таких ірландських лідерів як Емет Ларкін та Дж. Коноллі. До їх висловлювань прислуховувались ірландці-католики, а це було важливо для зростання підтримки Лейбористської партії. Е. Ларкін у 1913 р. стверджував що не має конфлікту між релігією католицької церкви і марксизмом. Ларкін не вбачав нічого суперечливого в тому, що він одночасно є соціалістом, націоналістом і католиком.

Дж. Коноллі, на наш погляд, був більш глибоким теоретиком. В своєму есе, яке вийшло в 1910 р. під назвою «Лейбористи, націоналісти, релігія» він намагався відповісти на критику єзуїта отця Роберта Кана та переконати католиків в тому, що не слід реагувати на заборони духовенства обстоювати соціалістичні принципи через те що втручання духовенства у політичні справи не було позитивним чинником в боротьбі Ірландії за незалежність. Дж. Коноллі вважав, що католицька церква має слугувати мирянам в спільному поклонінні і служінні Богу і що «політична активність (католицького духовенства) в минулому, як і сучасна клерикальна опозиція соціалізму, була і є спробою служити (одночасно) Богу і мамоні². Можна зробити висновок, що це було звернення Дж. Коноллі до ірландських католиків підтримати соціалістичні партії, і не реагувати на заборони католицьких ієрархів, чітко розмежовуючи політичні амбіції і духовне служіння.

Така своєрідна просвітницька діяльність Дж. Коноллі серед ірландських католиків проявилася і у створенні Католицького Соціалістичного Товариства (КСТ) в Глазго. Яскравими представниками цього товариства були: Джон і Патрік Уїтлі, Стефан Пульман, Уільям Реган, серед партнерів Патрік Долан, Вільям Галахер і священник єпископальної церкви Ф. С. Янг. Починаючи з 15 відвідувачів, пізніше аудиторія товариства збільшилась до 200 осіб. Але діяльність цієї організації була піддана гострій критиці з боку Католик Глазго Обзервер, друкованого органу іншого товариства: Католицького Товариства Правди (членами цього товариства були Гіларі Белок, єзуїт отець Ештон, священник з громади Дж. Уїтлі, отець О. Брайн та ін.) Але ідейні засади Католицького Соціалістичного Товариства вдало захистив Дж. Уїтлі у памфлеті «Католицький робітник» у 1909 р. До цієї тематики Дж. Уїтлі звертався і раніше. В його листі-зверненні «Голос католика на захист соціалізму» опублікованому в 1906 р. містилась різка критика тогочасної капіталістичної системи, наголошувалось на тому, що «ця система вже давно забула про те, що означає християнська любов до ближнього»³. Такі виступи спровокували різку критику частини католицького духовенства і суттєво погіршили відносини самого Дж. Уїтлі з місцевим католицьким духовенством і паствою. Але діяльність Дж. Уїтлі і його організації допомогла лейбористам заручитися підтримкою ірландців-католиків на Заході Шотландії. Уїтлі намагався переконати католиків, які жили в Шотландії в тому, що обіцянки самоврядування (гомруля) для Ірландії не покращать їх життя в шотландських нетрях, тому він закликав переглянути своє відношення до Ліберальної партії, і сам вступив у 1906 р. до лав Незалежної Робітничої партії (НРП), яка представляла «ліве крило» Лейбористської партії⁴. Тут важливо наголосити на тому, що Дж. Уїтлі сприймався як прихильник лівої ідеології, але не марксистської. В. Галахер описував його як «правдивого, щирого соціаліста, але без будь якого розуміння марксизму». Л. Троцький, у свою чергу, говорив про Дж. Уїтлі, що «він не тільки соціаліст, але і католик, точніше католик, і тільки потім соціаліст»⁵.

¹ Riddell, N. (1997). The Catholic Church and the Labour Party, 1918-1931. *Twentieth Century British History*, 8 (2), 166 <<https://academic.oup.com/tcbh/article-abstract/8/2/165/1690625>> (2019, August, 30).

² Conolly, J. (1910). *Labour, Nationality, Religion*. <https://www.marxists.org/archive/connolly/1910/lnr/foreword.htm> (2019, September, 03).

³ Суслопарова, Е.А. (2019). *Ранняя история Лейбористской партии в портретах ее деятелей*. Москва: МГУ, 257.

⁴ Там само.

⁵ Doyle, P. (1973). Religion, Politics and the Catholic Working Class. *New Blackfriars*, 54 (636), 221. *JSTOR digital library* <<http://www.jstor.org/stable/43245935>> (2019, August, 20).

Необхідно підкреслити, що на соціалістичні погляди католика і ірландського націоналіста Дж. Уїтлі вплинула книга проф. Ф. Нітті «Католицький соціалізм», а також праці британського соціаліста Р. Блечфорда «Весела Англія» і «Британія для британців». Ці праці були за словами того ж Дж. Уїтлі «підручником по соціалізму» для багатьох лейбористів того покоління¹.

Також у протистоянні з церковниками вступили члени іншого Католицького Соціалістичного товариства в Лідсі, на чолі з католиком Генрі Сомервілем. Твердо сподіваючись що соціалізм перемаже, Г. Сомервіль вважав, що церкві необхідно переходити на бік переможця². З попередженнями щодо «нехристиянської і некатолічної роботи» товариства виступив єпископ В. Гордон з м. Лідс. В своєму пасторалі від 20 червня 1909 р. він застерігав, що «якщо вони (члени Католицького Соціалістичного Товариства) продовжуватимуть свою діяльність, він повинен буде урочисто, публічно і категорично відреагувати аж до заборони або розпуску товариства.» І хоча ця організація була розпущена, католицька соціалістична традиція в Лідсі збереглась³.

Цікаво, що ще в 1912 р. Джеймс Рамзі Макдональд передбачив, що як тільки буде врегульоване питання про Гомруль для Ірландії, ірландські робітники неминуче віддадуть свою підтримку Лейбористській партії⁴. І дійсно, після врегулювання ірландського питання у 1921 р., лейбористам вдалося заручитися підтримкою великої частини робітників-католиків ірландського походження.

Така діяльність ірландських лідерів сприяла тому, що вже після Першої світової війни католики все частіше голосували за Лейбористську партію⁵. Деякі з них були обрані на державні посади: на 1929 р. було 18 католиків, які були членами Парламенту.

Якщо вести мову про причини симпатій католиків до Лейбористської партії, то можна припустити, що не дивлячись на клерикальні засудження, деяким католикам подобалась Лейбористська партія, бо в своїх передвиборних маніфестах партія зверталась до бідних, літніх, безробітних, членів профсоюзів та орендарів, а саме до цієї категорії можна віднести переважну більшість ірландських католиків. Маніфест 1918 р. проголошував, партійну підтримку незалежності Ірландії, вільні права чоловіків і жінок, всезагальне виборче право. Також в маніфесті йшлося про необхідність будівництва 1 млн. гарних домівок за державний кошт та надання цього житла за чесною орендною платою. Згідно з маніфестом лейбористами ініціювалась організація прообраза міністерства охорони здоров'я, вимагаючи всеосяжного закону про охорону здоров'я, що базується на запобіганні хвороб, а не їх лікуванні. Лейбористи наполягали на вільній і доступній для всіх державній освіті із стипендіями, щоб при отримуванні освіти не було класової диференціації. В маніфесті зазначалося що «навіть на таких виборах, на яких значна частина молоді країни позбавлена урядом права голосу, лейбористи закликають підтримати програму соціальної справедливості і економічної свободи»⁶. Тому, цілком можливо, що завдяки такій актуальній програмі лейбористам і вдалося «відірвати» голоси католиків задля зміцнення своєї електоральної потужності.

У 1930 р. кількість католиків у державі збільшилась до 8,5 млн. осіб були членами католицької церкви. Якщо брати загальну цифру населення, а це було близько 45 млн., то католицька громада на той час складала трохи менше ніж один до п'яти⁷. В свою чергу

¹ Суслопарова Е.А. (2019). *Ранняя история Лейбористской партии в портретах ее деятелей*. Москва: МГУ, 257.

² Doyle, P. (1973). Religion, Politics and the Catholic Working Class. *New Blackfriars*, 54 (636), 221. *JSTOR digital library* <<http://www.jstor.org/stable/43245935>> (2019, August, 20).

³ Там само, 222.

⁴ Knox, W. W. (1988). Religion and the Scottish Labour Movement c. 1900-1939. *Journal of Contemporary History*, 23(4), 169. *JSTOR digital library* <<https://www.jstor.org/stable/260837>> (2019, August, 30).

⁵ Catteral, P. (2009). The Distinctiveness of British Socialism? Religion and the Rise of Labour, c. 1900-1939 In M. Worley (Ed.), *The Foundation of The British Labour Party: Identities, Cultures and Perspectives, 1900-1939*, 213 <<https://books.google.com.ua/books?id=Fki0YScKbA8C&printsec=frontcover&dq=labour+party&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwiQ6-vAz8PcAhUB2CwKHZarCJk4ChDoAQhaMAc#v=onepage&q=labour%20party&f=false>> (2019, August, 20).

⁶ Dale, I. (2000). Labour Party General Election Manifestos, 1900-1997, 9. *Questia – online library*. <<https://www.questia.com/read/102754778/labour-party-general-election-manifestos-1900-1997>> (2019, August, 20).

⁷ Riddell, N. (1997). The Catholic Church and the Labour Party, 1918-1931. *Twentieth Century British History*, 8(2), 166 <<https://academic.oup.com/tcbh/article-abstract/8/2/165/1690625>> (2019, August, 30).

Лейбористська партія розуміла, що зважаючи на те, як швидко зростає електоральна складова робітників-католиків, необхідно весь час посилювати роботу в плані прихильності цієї частини потенційних виборців на свій бік.

Поступово, починаючи з середини 1909 року з'являються Католицькі Соціалістичні товариства в Римо-католицькій церкві в містах Глазго та Лідс. Ці товариства сприяли поширенню соціалістичних поглядів і зміцненню позицій лейбористів у середовищі католиків. Головним завданням, яке постало перед католицько-соціалістичним рухом, став розвиток соціального католицизму, який був би в гармонії з релігійними і політичними поглядами, а також мав би послаблювати секуляристські тенденції в робітничому русі. До того ж і саме католицьке духовенство по різному ставилося до соціалізму і, в тому числі, до Лейбористської партії.

Але поступово сприятливе ставлення Католицької Соціальної гільдії і таких представників католицького духовенства, як єпископ Френсіс Кітнінг з Норгемптона (пізніше архієпископ Ліверпуля), монсеньйор Генрі Паркінсона (ректор католицького коледжу в Оскоті), домініканський священник отець Вінсент Макнаб і єзуїт отець Чарльз Плетер допомогло покращити сприйняття соціалізму і лейборизму, як духовенством, так і віруючими. Важливу роль в ранньому періоді НРП і Соціал-демократичної Федерації відігравали Джон Лістер з Шібден Холлу, округ Галіфакс. Він займав впливові посади в НРП, Дж. Джонс, який був організатором профспілки і радником округу Вест Хем. Також Джеймс Секстон і Джеймс О'Греді, які послідовно виступали проти секуляристської освітньої політики в профспілках і партійних конференціях лейбористів.

Разом з тим, були і такі представники католицького духовенства, які не підтримували зацікавленість своєї пастви соціалізмом і лейборизмом. У 1918 році Томас Ф. Бернс, організаційний секретар Федерації Солфордської діоцезії, приїхав в Лідс, щоб відкрити філію Католицької тред-юніоністської конференції, а також боротися проти соціалістичної конституції Лейбористської партії. Слід сказати, що тільки тридцять чоловік взяли участь у цьому засіданні, а незадоволений таким негативним і мало чисельним сприйняттям аудиторії, Томас Ф. Бернс вирішує створити Центральну Лейбористську Партію (ЦЛП), яка проголошувала, що приймає членів «незалежно від віросповідання, статі або класу». Партія нібито однаково виступала проти «капіталістичних і соціалістичних ексцесів» і прагнула «висловлювати вимоги робітників на лініях християнської демократії»¹. Тобто він намагався створити власну, «безпечну для католиків», не соціалістичну, альтернативну Лейбористській, партію.

Але вже в 1923 р. Томас Бернс усвідомив, що треба відмовитися від ідеї створення католицької партії, що він і сповістив на зустрічі Конфедерації в м. Бірмінгем у 1923 р. відкидаючи ідею Католицької або Християнсько-демократичної партії як "непрактичну на даний момент"². На цій же конференції пані Харфорд Хьюїтт з Ліги католицьких жінок у своїй промові сказала: «Тут я рада би відмовитися від мрії католицької партії. В Англії це неможливо і не бажано»³.

І хоча утворення Центральної Лейбористської Партії отримало схвалення єпископа Солфорда Казартеллі, однак більшість єпископів були стурбовані наслідками утворення такої партії. І дійсно, Кардинал Френсіс Борн (Bourne) і більшість його єпископів, добре знали, що повна емансипація католиків ще не досягнута в Британії і був занепокоєний тим, що окрема католицька партія буде тільки сприяти укріпленню позицій протестантської більшості⁴. Крім того, католицьке духовенство хотіло зберегти вигляд політичної неупередженості, щоб не відштовхнути віруючих через розходження в політичних уподобаннях⁵. Наведений приклад говорить про те, що після завершення Першої світової війни розгортається серйозна боротьба на електоральному полі країни між різними ідеологічними течіями.

¹ Doyle, P. (1973). Religion, Politics and the Catholic Working Class. New Blackfriars, 54(636), 223. *JSTOR digital library* <<http://www.jstor.org/stable/43245935>> (2019, August, 20).

² Там само/

³ Doyle, P. (1973). Religion, Politics and the Catholic Working Class. New Blackfriars, 54(636), 223. *JSTOR digital library* <<http://www.jstor.org/stable/43245935>> (2019, August, 20).

⁴ Riddell, N. (1997). The Catholic Church and the Labour Party, 1918-1931. *Twentieth Century British History*, 8(2), 167 <<https://academic.oup.com/tcbh/article-abstract/8/2/165/1690625>> (2019, August, 30).

⁵ Apsden, K. (2002). Fortress Church: The English Roman Catholic Bishops and Politics, 1903-1963. *Library project GoogleBooks* <https://books.google.com.ua/books?id=jwwgA9_BLG8C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>,10 (2019, August, 20).

Саме в цей час зміцнення позицій Лейбористської партії починає суттєво впливати на стратегією католицької церкви. Так, британський дослідник Неіл Рідделл наводить уривок з листа радника кардиналу Бурне: «Я боюся, що ця Солфордська Федерація ... веде нас до катастрофічної війни з Лейбористською партією, до якої належать сім десятих наших людей ... Це буде означати, що католицька робоча людина матиме антагонізм між її релігією та її політичними і професійними інтересами і симпатіями, що відобразиться або у відчуженні від віри, або в остракізмі в його профспілці, і засудженні (ближнього) через нелояльність своїх колег по роботі»¹.

Зі змісту цього листа ми бачимо, що активна діяльність Солфордської федерації католиків змушувала керівництво католицької церкви піклуватися про збереження своїх позицій. А вже утворення ЦПП в результаті діяльності Солфордської федерації могло трактуватися як протидія партії лейбористів, які мали багато прихильників серед католицького робітництва, а це в свою чергу, могло спровокувати відтік тих віруючих, для яких політичні погляди мали превалююче значення. Крім того, ієрархи боялися, що такі дії представників Солфордської діоцезії спровокують антикатолицькі настрої, через упереджене ставлення не католицької громадськості, до всього католицького, як до ворожого чи антипатріотичного, а церква докладала чимало зусиль, щоб підтвердити свою відданість державі і уряду. Таку позицію католицької церкви підтверджує і той факт, що під час Загальнонаціонального страйку 1926 р., церква засудила страйкарів, як тих, хто не підкорюється вищій владі, а значить і Богу. Засудивши страйк, католицька ієрархія, таким чином, ризикувала відштовхнути від себе тих робітників, які підтримали страйк.

Католицькі соціалісти врешті-решт відмовились від ідеї створення католицької партії у Великій Британії. Це сталося як через можливість втрати своїх віруючих в результаті більшої популярності лейбористів, так і через те, що в протестантській країні, ідея створення католицької партії залишалась дуже сумнівною.

Відносини між Лейбористською партією і католицькою церквою у період з 1918 до 1924 р. мали конкуруючий характер. Католицькі ієрархи мирилися з популярністю Лейбористської партії серед віруючих за для їх збереження в лоні церкви. В свою чергу Лейбористська партія намагалась стримувати своє ліве крило і також не проводити, по можливості, такої політики, яка б суперечила інтересам католиків і могла б спровокувати втрату їх голосів.

Католицька церква бачила Лейбористську партію, як конкурента, адже партія мала на меті створити форму «неба на землі». Біблійна фразеологія часто, слід сказати, використовувалась лейбористами, і це мало успіх в середовищі віруючих. Так, один з католиків-лаборитів в 1919 р. висловив думку відносно того, що ідеали лейбористів «ґрунтуються на ідеалах, які розділяє церква... Такі люди як Ленсбері і Клайнс шанують Святого Франциска і намагаються в умовах ХХ ст. полегшити тягар робітників»².

У післявоєнний період Лейбористська партія поступово здобуває схвалення католицького кліру. Ще в 1913 році Архієпископ Ліверпульський Уайтсайд благословив соціалізм в обґрунтуванні Філіпа Сноудена, а під час «прориву» на виборах 1918 року він сказав про лейбористів: «Ми повинні чекати, поки Рим говорить, і тоді ми будемо знати, що робити. Церква дозволяє їм вільно діяти; доки Церква не позбавить їх цього права, нехай вони діють»³. Єпископ Кітінг висловив думку в 1919 році, що навіть якщо лейборизм знаходиться під контролем соціалістичної виконавчої влади, католики повинні очищувати, а не залишати партію⁴.

В 1924 році кардинал Борн в інтерв'ю Датській газеті сказав, що «наша Лейбористська партія не має нічого у своїй програмі, що загрожувало б релігії. Звичайно, серед її членів є екстремісти, але як партія вона не має нічого спільного з соціалістами з континенту. Містер Дж. Рамзі Макдональд не є ні матеріалістом, ні марксистом...». Кардинал додав, «що в деяких аспектах партія наближалася до католицької соціальної доктрини»⁵. Можна стверджувати, що лейборизм, нарешті, став

¹ Riddell, N. (1997). The Catholic Church and the Labour Party, 1918-1931. *Twentieth Century British History*, 8 (2), 170 <<https://academic.oup.com/tcbh/article-abstract/8/2/165/1690625>> (2019, August, 30).

² Riddell, N. (1997). The Catholic Church and the Labour Party, 1918-1931. *Twentieth Century British History*, 8 (2), 169 <<https://academic.oup.com/tcbh/article-abstract/8/2/165/1690625>> (2019, August, 30).

³ Doyle, P. (1973). Religion, Politics and the Catholic Working Class. *New Blackfriars*, 54(636), 223. *JSTOR digital library* <<http://www.jstor.org/stable/43245935>> (2019, August, 20).

⁴ Там само.

⁵ Там само, 223-224.

прийнятним, саме тому, що партія була, в основному, реформаторською, а не революційною. Таким чином, на кінець Першої світової війни католицьке духовенство змогло переконатися в тому, що Лейбористська партія, незважаючи на те, що в її лавах перебували соціалісти, на загал не була соціалістичною партією такого типу, яку засуджувала енцикліка папи Рерум Новарум (*Rerum Novarum*). Церква переконалася в тому, що партія була створена для того, щоб представляти інтереси профспілок в британському Парламенті. Разом з тим, події 1917 р. в Росії та формальне прийняття соціалізму, що було затверджено в Лейбористській програмі «Лейбористи і новий соціальний лад» («Labour and the New Social Order»¹) спричинило нову хвилю обговорення питання сумісності католицизму і лейборизму чи соціалізму. Щоб проілюструвати дане питання необхідно розглянути запропоновану Нейлом Рідделлем серію опитувань, які містяться в католицькому віснику Католик Геральд (*Catholic Herald*) за 1926-1927 рр. Було поставлено питання: – чи можуть комфортно співіснувати лейборизм і католицизм? Надані відповіді ілюструють розбіжність тогочасних думок з цього приводу. Н. Рідделль розділив тих, хто відповідав на питання сумісності лейборизму і католицизму на три основні групи.

До першої, на його думку, належать ті, хто вірив, що лейборизм і католицизм можуть співіснувати. Представники цієї групи були членами Лейбористської партії або профспілок і загалом сприяливо ставились до програми робітничого руху. Альфред Глінн, який був виконавчим членом профспілки і місцевої партії в Стокпорті, наприклад, категорично заявляв, що партія ніколи не ображала його релігію (віросповідання) і не може нести відповідальність за думки деяких осіб. Дж. Харріс з Кардіффа вважав, що соціалізм є «дотриманням морального закону Бога» і що майбутній лейбористський уряд знищить всю існуючу дискримінацію проти католиків і встановить католицькі школи на рівні з державними школами. Дж. Карберрі, член Національної спілки залізничників, був переконаний, що «ми, католицькі працівники, маємо більше подякувати Дж. Томасу і таким як він, ніж католикам-капіталістам». Для цих респондентів створення Католицької партії було б небажаним.

До другої групи можна віднести тих, хто був стурбований політикою Лейбористської партії в галузі освіти (особливо її секуляризацією), заходами запровадження спрощеної процедури розлучення (в цивільному кодексі) та питанням розповсюдження інформації стосовно контролю над народжуваністю. Крім того, їх турбувало поширення комуністичної ідеології та її можливий вплив на політику Лейбористської партії. Вони вважали, що необхідно заохочувати більшу кількість католиків вступати до профспілок і партії, задля очищення її з середини та прикладати максимум зусиль щоб блокувати прийняття партією рішень, які б суперечили віровченню церкви, у вищезазначених питаннях. Джон Гілхоулі (*Gilhooly*), що представляв цю точку зору, припускав, що багато католицьких прихильників повинні бути більш активними. Як і католицька ієрархія, вони вважали, що окрема католицька партія була б недоцільною. У них виникали побоювання, що така організація буде тільки підживлювати анти католицизм. За словами Гілхоулі, «католики ще повинні пам'ятати, що вони живуть у країні, яка є не католицькою»².

Третю групу представляли ті, хто вважав, що лейборизм і католицизм перестали бути сумісними і що католики не мали іншого виходу, окрім як залишити рух, який суттєво образив їхні релігійні переконання та створити власні політичні або профспілкові організації. До цієї групи входили багато тих, хто раніше був активним у своїй підтримці Лейбористської партії. Один з таких прихильників партії Е. М'Каб писав: «Я твердо переконаний, що деякі з Лейбористської партії залишилися без підтримки більшості активних чоловіків і жінок католиків-лейбористів... Лейбористська партія нагадує мені страуса, який ховає голову в пісок, але якщо всі зацікавлені католики подивляться на тіло, вони розпізнають багато пір'я, яке є одночасно і непристойними і неприйнятним для всіх праведних і мислячих католиків»³. Це говорить про те що, в політиці партії були наявні принципи, які на думку опитуваних, суперечили морально-етичним догмам усталеним

¹ Cole, G.D.H. (1948). A History of the Labour Party from 1914, 65. *Questia – online library*.

<<https://www.questia.com/read/6595720/a-history-of-the-labour-party-from-1914>> (2019, August, 20).

² Riddell, N. (1997). The Catholic Church and the Labour Party, 1918-1931. *Twentieth Century British History*, 8 (2), 174 <<https://academic.oup.com/tcbh/article-abstract/8/2/165/1690625>> (2019, August, 30).

³ Riddell, N. (1997). The Catholic Church and the Labour Party, 1918-1931. *Twentieth Century British History*, 8 (2), 175 <<https://academic.oup.com/tcbh/article-abstract/8/2/165/1690625>> (2019, August, 30).

в церкві. А порівняння зі страусом, який ховає голову в пісок, символізує Лейбористську партію, яка не втілила в життя конкретні дії, на які очікували її виборці.

Наведені приклади відображають реакцію католиків на політику партії, яка була (або стала) не прийнятною для них. Особливо гостро почала критикуватися Нелалежна Робітничка Партія (НРП) під керівництвом Джеймса Макстона¹. Слід також згадати, що відносини між партією і католицькою церквою відчутно загострились і в результаті політики партії з приводу налагодження відносини з СРСР. Реформи в галузі освіти, питання поширення інформації щодо контролю над дітонародженням, або сучасною мовою, плануванням родини і контрацепцією також вплинули на взаємовідносини Лейбористської партії з Римо-католицькою церквою. Загалом, можна зазначити, що ці відносини погіршувались, особливо в той час, коли Лейбористська партія перебувала при владі, і покращувались, коли партія знаходилась в опозиції.

Як ми бачимо, відносини Лейбористської партії з Римо-католицькою церквою у Великій Британії були важливим елементом електоральної політики партії на початку ХХ ст. Після закінчення Першої світової війни все більше священників католицької церкви починають уважніше ставитись до соціальної нерівності в Британському суспільстві.

Варто зазначити, що підтримка виборців-католиків була важливою для посилення партії в 20-х рр. ХХ ст. Хоча існуючи протиріччя між церковними ієрархами і партією змушували перших вести боротьбу за збереження віруючих (аж до створення власної католицької партії або до закликів, щоб виборці-католики залишили лави Лейбористської партії). Але, як правило, віруючі люди мали конфлікт політичних і релігійних уподобань. І ті, хто віддавав перевагу політичним уподобанням, продовжував підтримувати партію, а хто віддавав перевагу релігійним, залишав партію реагуючи на заклик католицької церкви.

Можна зробити висновок, що у відносинах між Лейбористською партією і католицькою церквою існував потенційний конфлікт. Для католицької ієрархії питання соціалізму розглядалося як загроза втрати позицій церкви в суспільстві, як порушення дотримання релігійних норм віруючими. В свою чергу лейбористи намагалися зберегти кожен складову свого електорату, в тому числі і католицьку шляхом компромісів, не проводячи радикальних дій, підтверджуючи свою відмінність від континентальних соціалістичних партій, обираючи шлях реформ, відмовляючись від революційних перетворень, але згодом ця м'яка і нерішуча політика стане однією з причин критики парламентської Лейбористської партії. Адже те що обіцяли лейбористи на виборах, не змогли виконати в повній мірі.

Таким чином, відносини між Лейбористською партією і виборцями-католиками пройшли складний шлях від політичної неупередженості з боку католицької церкви і намагань створення власної Католицької партії до визнання того, що Лейбористська партія, не зважаючи на вплив соціалістичної ідеології, не була соціалістичною партією такого типу, яку засудила енцикліка папа "Rerum Novarum". Католики могли бути членами партії і голосувати за неї, для того щоб очищувати партію з середини або щоб уберегти її від секулярного континентального соціалізму і комунізму. Разом з тим взаємовідносини між Лейбористською партією і католицькою церквою мали певні складнощі, що суттєво впливало на результат боротьби лейбористів за виборців.

References:

1. Riddell, N. (1997). The Catholic Church and the Labour Party, 1918-1931. *Twentieth Century British History*, 8 (2), 165-193 <<https://academic.oup.com/tcbh/article-abstract/8/2/165/1690625>> [in English]. (2019, August, 30).
2. Inglis, K. (2007). Churches and the Working Classes in Victorian England. *Library project GoogleBooks* <<https://play.google.com/books/reader?id=BelXAQAAQBAJ&hl=ru&printsec=frontcover&pg=GBS.PA1>> (2019, August, 20). [in English].
3. Conolly, J. (1910). Labour, Nationality, Religion. *Marxists Internet Archive* <<https://www.marxists.org/archive/connolly/1910/lnr/foreword.htm>> (2019, September, 03).
4. Knox, W.W. (1988). Religion and the Scottish Labour Movement c.1900-1939. *Journal of Contemporary History*, no. 23,(4), 609-630. *JSTOR digital library* <<https://www.jstor.org/stable/260837>> [in English]. (2019, August, 30).
5. Cole, G.D.H. (1948). A History of the Labour Party from 1914. *Questia – online library*. <<https://www.questia.com/read/6595720/a-history-of-the-labour-party-from-1914>> [in English]. (2019, August, 20).

¹ Там само.

6. Dale, I. (2000). Labour Party General Election Manifestos, 1900-1997. 396. *Questia – online library*. <<https://www.questia.com/read/102754778/labour-party-general-election-manifestos-1900-1997>> [in English]. (2019, August, 20).
7. Susloparova, E.A. (2019). *Rannjaja istorija lejboristskoj partii Velikobitanii v portretah ee dejatelej* [The Early History of the Labour Party in Portraits of its Leaders]. Moscow: MAKS Press. [In Russian]. (2019, August, 20).
8. Doyle, P. (1973). Religion, Politics and the Catholic Working Class. *New Blackfriars*, 54 (636), 218-225. *JSTOR digital library* <<http://www.jstor.org/stable/43245935>> [in English]. (2019, August, 20).
9. Catteral, P. (2009). The Distinctiveness of British Socialism? Religion and the Rise of Labour, c. 1900-1939 In M. Worley (Ed.), *The Foundation of The British Labour Party: Identities, Cultures and Perspectives, 1900-1939*. 204-234. *Library project GoogleBooks* <<https://books.google.com.ua/books?id=Fki0YScKbA8C&printsec=frontcover&dq=labour+party&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwiQ6-vAz8PcAhUB2CwKHZarCJk4ChDoAQhaMAc#v=onepage&q=labour%20party&f=false>> [in English]. (2019, August, 20).
10. Apsden, K. (2002) *Fortress Church: The English Roman Catholic Bishops and Politics, 1903-1963*. *Library project GoogleBooks* <https://books.google.com.ua/books?id=jwwgA9_BLG8C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> [in English]. (2019, August, 20).

Jurij Tymošenko, doktor historických věd

Národní univerzity tělesné výchovy a sportu Ukrajiny

UKRAJINSKÉ SOKOLSKÉ ORHANIZACE V ČESKOSLOVENSKU (20. – 30. LÉTA)

Yurii Tymoshenko, ScD in History

National University of Ukraine on Physical Education and Sport

THE UKRAINIAN SOKIL ORGANIZATIONS IN THE CZECHOSLOVAK (IN THE 1920-1930TH)

The object of research is the activities of Ukrainian NGOs in the interwar period, especially the Sokil movement outside Ukraine. The Ukrainian Sokil movement was founded to start the history outside of the country from 1922 in the Czech and Slovak Republic, and the next few years it spends in the institutional care of different cities of the country. In my article, I show that in March 1927 the representatives of all Ukrainian Sokil organizations led a constituent congress in the Czechoslovak Republic, which proclaimed the creation of the public association "Union of Ukrainian Sokil organizations in the Czech and Slovak Republic". The Ukrainian Sokil societies were proved to have existed in other countries, in addition to Czechoslovak. In particular, numerous enough was "The Ukrainian Sokil" in Argentina. Small Ukrainian Sokil nest operated in a while in Yugoslavia, in the Big Bechkereku as well as in Shanghai. The Sokil showed itself more actively in Canada.

Keywords: sokil movement, movement, competitions, Ukrainian emigration.

Prohlášení o problému. Mezi sbírkou dokumentů "Ukrajinské muzeum v Praze", které byly vyřazeny sovětskými vojsky z Československa, se nám v meziválečném období podařilo nalézt řadu dříve neznámých materiálů týkajících se vzniku ukrajinských sokolských organizací v této zemi. Z objektivních důvodů tyto zdroje dosud zůstaly mimo pozornost vědců ukrajinských dějin a předložený výzkum je zaveden do vědeckého oběhu.

Účel studie – rozšířit zdrojovou základnu výzkumu o historii ukrajinské tělesné výchovy a zavést do vědeckého oběhu nové archivní materiály.

Chronologický rámec studia pokrývá období dvacátých a třicátých let 20 století.

Objektem je ukrajinské hnutí fyzické kultury v meziválečném období.

Předmětem je ukrajinské sokolské hnutí mimo Ukrajinu.

Metody výzkumu. Práce vychází z využití historické analýzy archivních zdrojů; systému a srovnávací analýzy.

Výsledky výzkumu a jejich diskuse. Sokolské organizace, které vystupují z ukrajinské emigrace během dvacátých a třicátých let, pocházejí z 11. února 1894, kdy se ve Lvově objevil první ukrajinský gymnastický (mobilní) sdružení "Sokol", který původně měl asi 120 členů. Prvním předsedou společnosti byl Vasyl Nahimyj.

Rozšíření společnosti, propagace Sokolske nápadů mezi haličské ukrajinské pohyboval dost těžké, ale po prvním představení ukrajinských sokolů ve Lvově v dubnu 1901¹ se ukrajinské občanství věnovalo tomuto hnutí. V roce 1902 vytvořila v rámci partnerství ženský oddělení v čele s Alfredem Budzynovským. Současně vzniknout první větve "Sokolu" Lvova mimo město a on sám se změnil v řídicí strukturu – "Sokol-Otec" (dále jen "S.-O."). Časy největší prosperity ukrajinských sokolských organizací spadají do období předsednictví extrémně aktivního a energického profesora Ivana Boberského.

Od roku 1908 S.-O. vytvořila poměrně silnou organizaci s vyškolenými pracovníky a instruktory a vydával značné množství sokolské literatury. Sokil posuny (festivaly) se staly pozoruhodnou ilustrací síly společnosti. Během období 1906 až 1913 se konalo více než 20 let, jejichž logickým výsledkem bude

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (надалі – ЦДАГО України). Фонд 269, Опис 1, Справа 1025, Арк. 31.

největší z nich – Druhý Krajský Sokolský posun ve Lvově v létě 1914. Proto, v předvečer první světové války S.-O. v jeho struktuře bylo 974 sokolské společností, a kromě 168 sokolských «Sičů». Těchto 1142 organizací mělo asi 50 tisíc členů¹.

Pro vznik nových společností (založení nových hnízd) bylo nutné získat povolení od ústřední vlády, která sloužila jako schválení zakládacích listin těchto organizací. V podmínkách Rakousko-Uherské říše, která uskutečňovala poměrně mírnou politiku vůči svým různým národům («drť říše»), trvalo to asi tři měsíce. S vytvořením po první světové válce II Řeč Pospolita, který připojil některé ukrajinské země, situace pro Ukrajince výrazně zhoršila. Tento stav držel jasný anti-ukrajinské politiky, dosáhl jednoznačného vředy během «pacyfikaciji» během třicátých let. Proto se teprve v roce 1926 začalo schvalování statutů sokolské organizace organizace ve městech Lvov, Ternopil a Stanislavivsk (dnes Ivano-Frankivsk). To však nezabránilo S.-B. držet v červnu 1927 první ve válce, Krajský Sokolsky posun, který přinesl dva tisíce účastníků². Tento pohyb však nebyl omezen pouze na ukrajinské etnické území.

Ukrajinská sokolstvo mimo svou domovskou zemi začíná svou historii od roku 1922 do Československé republiky (dále jen – ČSR), která se stala novým domovem tisíce ukrajinských politických emigrantů. V příštích několika letech provádí organizační záležitosti v různých městech této země, kde Ukrajinci ještě nevytvořili žádnou organizační jednotu. Sokolske hnutí zapojeni jak přistěhovalci z Dněpru na Ukrajině a haliče, kteří přicházejí studovat na místní a ukrajinské (Ukrajinské Hospodářské Akademie – dále U.H.A.; Svobodná univerzita atd.) vzdělávacích institucí.

Zejména 06.09.1922 Ukrajinská skupina (27 mužů a 3 ženy) požádala české společnosti "Sokol" v Poděbradech s žádostí o zápis do zkušební doby šest měsíců. Během roku 1923 se k nim přidalo dalších 17 a v letech 1924 – 53 společně 100³. Ne všichni objevili, bohužel, správné Sokolske vytrvalost – jen 31 po předchozí školení (mobilní akademie) 13. prosince 1924 dělal slavnostní přísahu (slib). Po tom, Ukrajinci vytvořili dočasnou radu pod Poděbradským "Sokolem". Během roku 1925 podali 32 dalších Ukrajinců své žádosti o členství v "Sokolu" v Poděbradech, z nichž 16 byli řádnými členy.

Tento pokračující růst sokolů-ukrajinců na pořad samostatného ukrajinského Sokolske organizace. A to navzdory skutečnosti, že již více než tři roky, ukrajinske sokoli byli také členové sportovního klubu ukrajinské vědce v Poděbradech (u Ukrajinské Hospodářské Akademie) v tzv. "Sokolsky sekci". Proto, 7. února 1926 se konalo shromáždění ukrajinských sokolů, ve kterém se ukrajinská společnost "Ukrajinský Sokol" rozhodla položit v Poděbradech⁴. Velkou organizační roli hrál Michail Jeremiev, zatímco u Josefa Trugliaka, který byl žákem Toršova Sokolska Župa, bylo největší obavy vyvoláno jejich kultivací v duchu sokolových tradic. Byl to ten, kdo přinesl ukrajinské sokolů z úzkých sportů do ideologického národního způsobu.

Současně se v Brně v letech 1922 až 1925 staly 16 Ukrajinci členy sdružení Sokol-Brno 1, které na schůzích dne 4. dubna 1925 vytvořily vlastní kruh, který se stal neoficiálním oddělením místní české komunity⁵. M. Doragan byl zvolen za starého muže a vedoucího gymnázia profesora Ilka Kaličaka. Skupina se úspěšně rozvinula a na jaře roku 1926 měla ve svých řadách 18 lidí, mezi nimiž byla jedna žena (sestra). I. Kaličak dokonce měl příležitost absolvovat 2-týdenní kurz pohybu v československé sokolské komunitě v Praze.

Ve městě Příbram, kde byla umístěna Volná těžařská škola, ukrajinstí studenti od roku 1922 vstoupili do řad místní pobočky "Sokol". Na jaře roku 1924 to bylo 21 let, ale někteří z nich, kteří dokončili studium, se vrátili na Ukrajinu a na jaře 1926 všichni praktikující Ukrajinci opustili pouze sedm lidí vedených Volodymyrem Chileckým⁶. Sokoly-Ukrajinci nevytvořili v tomto městě nezávislou sokolskou organizaci.

V Praze se ukrajinská mládež začala zajímat sokolske organizace jen na jaře 1924. Dále 20. dubna podali žáci deset studentů pod vedením M. Bučinského žádost o přijetí na "Sokol-Praha II". "Pražský sokol" je přijal a již 12. června 1924 nechal v hnízdě vytvořit ukrajinský kruh Sokolsky. Zpočátku se až do konce roku 1924 nazývali ukrajinským kruhem "Sokol" v Praze a později v Praze vzniklo jméno "Sič", Zpočátku se až do konce roku 1924 nazývali ukrajinským kruhem "Sokol" v Praze a později v Praze vzniklo jméno "Sich", ukrajinské mobilní sdružení. Někde v červnu 1924 bylo založeno spojení se starším

¹ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк. 32.

² ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.35.

³ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.38.

⁴ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.38.

⁵ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.39.

⁶ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.40.

"Povitova Sič" ve Lvově, ale na jaře roku 1925, tato skupina zanikla kvůli finančním potížím a absolvujících studentů, ale v únoru se skládala z 15 lidí. Ale v příštím (1926) ve stejném "pražského sokolů" pustil do práce sokolské 10 studentky-ukrajinci vedená Olexandrou Siropolkovou¹.

Činnost skupiny se mohou učit od průchodu pošty sokolky Zoi Ravič-Malanukovoji: "Naše organizace vznikla před rokem zpět <v roce 1926 – Yu.T.>. Ten chlapík byl deset a pracoval jsme samostatně pod velením českého instruktora. Vzlet nebyl přijat, protože ještě nebyly členy Sokolu. Po letních prázdninách začali být vykonáváni až v prosinci, dlouhá doba nás oficiálně přijímala opět na Pražský sokol dlouhou dobu. Nyní zaregistrovalo 14 žen a 8 dospělých. Ženy byly rozděleny do dvou skupin: jedno – 4 – cvičení odpoledne, druhé – 10 – večer spolu s českým přátelstvím v pražském Yendotu Sokolsky. Všichni dostali stipendium, tedy linku Sokil, a platí 13 korun za rok. U Sokolu jsou přednášeny historie společenského života, jeho organizace, etika a vliv Sokol'stva na lidské zdraví. Tyto přednášky jsou povinné pro každého člena, protože teprve poté, co si tyto přednášky poslouchal, složil zkoušku a přísahu, stal se platným členem Sokolu. [...] Pro vedení naší skupiny jsme vybrali organizační asistentky paní Siropolko Olesandra a Buračinsku Lidiju"².

Tato relativní izolace a nezávislost ukrajinských sokolu ukončen v roce 1926, kdy se konala v Praze VIII Sokolské Posun/ Ukrajinci se k tomu chtějí podílet, a tak vytvoří vztah mezi svými kruhy, zřídí organizační výbor a oznámí shromáždění finančních prostředků, aby se k tomuto kroku mohli zapojit. Kvůli chudobě ukrajinské emigrace (nebo snad její pasivitě) nebylo možné získat požadovanou částku. Ukrajínští sokoli byli nuceni získat půjčku, v níž byli svěřeni Senátu U.H.A. Běžím vpřed, poznamenávám, že potřebné finanční prostředky nebyly shromážděny, takže akademie za dva roky zaplatila svůj dluh ve výši 3115 korun³.

Kolem této události došlo k politické konfrontaci. Organizační výbor nepozval chorvatské sokoly, proti nimž Srbové jednali. Současně, ukrajinská pozvání neposlal do města (přes narážky poláci), ale převedeni na ukrajinské sokolu v ČSR, čímž podkopává status "S.-O." a odtlačuje ji od účasti na tomto kroku. Proto byli zástupci na Ukrajině zařazeni do ukrajinských sokolských organizací s Československou socialistickou republikou, navíc museli zastupovat chorvatskou Sokolsky svaz, jak o to požádali⁴.

Účast Ukrajinců v hnutí byla poněkud skromná ve srovnání s ostatními národy, 53 sokola (30 z Poděbrad, 17 – Brno, 6 – Příbram), z toho 14 v uniformách Sokolsky s vlajkou, zbytek v civilním oblečení. Taková prezentace Ukrajinců však byla úspěšná, vzhledem k opozici polské a ruské společnosti, což se odvolávalo na nedostatek jejich státnosti.

Tato demonstrace byla ukrajinská organizační podnětem k obnovení prací v ČSR. V říjnu 1926 v České gymnastické společnosti vznikly "Nusli" Praha ukrajinská společnost "Sokol", pobočka "Sokol-otec" ve Lvově. V té době už v Praze působil ukrajinský okruh (asi 20 lidí) vedený Oleksou Yablonským. Vedení kruhu sestávalo z: Omeljan Vec – vedoucí města, Volodymir Zabavskij – tajemník, Osyp Sivenkij – pokladník, Petro Sajkevič – spojení, členové – Vasyl Tračuk a Zenon Ochrimovič. V zimě 1926-1927 se pravidelně zabývalo asi 15 sokolami, z nichž někteří tvořili samostatnou ukrajinskou sekci s českým vůdcem v Nusli, zbytek se zabýval různými českými divizemi⁵.

Na základě tohoto kruhu vzniká organizační výbor. Dne 13. března 1927 se v Poděbradech uskutečnil kongres zástupců z Poděbrad, Příbrami, Prahy a Brna, na kterém se v České republice rozhodli vytvořit Svaz ukrajinských sokolských organizací, přijali návrh zákona a jmenovali Ústavní kongres Unie dne 31. března 1927 v Praze. Kongres zvolen předsedou Osip Bojdunyka, jeho zástupce – Olexandru Siropolkovou⁶.

Institucionální návrh ukrajinského společenského života však kvantitativně nevyšel. Naopak, v následujících letech je toto hnutí zamrzlé. Jak bylo uvedeno výše, Ukrajinci v Československé socialistické republice nebyli stabilní – většina z nich byli studenti, kteří se po absolvování vrátili do vlasti. Takže v Příbrami, předtím, tam bylo jen sedm sokolů, a když dokončili studio, hnízdo stálo stále. Počet Ukrajinců v Brně výrazně klesal, až do 1. dubna 1929 a toto hnízdo nebylo odstraněno⁷. Na podzim roku

¹ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.40.

² ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1010, Арк.155-155зв.

³ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.43.

⁴ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1010, Арк. 8, 23, 40.

⁵ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1010, Арк. 107.

⁶ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.46.

⁷ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1010, Арк.148.

1927 měl pražský sokola ve svých řadách 44 sourozenců (z toho 16 dívek), ale jejich počet se začal snižovat. V lednu 1928 zůstalo pouze 23 sokolů a pravidelně vykonávalo méně než polovinu.

Spolu s koncem života sokolského v Praze začala činnost celé Unie ukrajinských sokolských organizací v Československu zmrznout. V říjnu 1927 vedoucí Unie O. Bojdunik, vzhledem ke svému zdraví a nedostatku času, předal své vazby na O. Syropolkovou, zástupce. V prosinci toho roku Josef Škeda převzal opěrku hlavy a Yaroslav Blagitka byl přidělen sekretářce. V srpnu 1928 zůstal J. Blahitka sám poté, co opustil J. Škedu v Argentině (kde organizoval sokhillské společnosti od místních Ukrajinců). Ze všech sokolských organizací, které patří do Unie, zůstal pouze Sokol ve městě Poděbrady, do kterého byly přeneseny případy a archivy Unie¹. Tam, s počátkem akademického roku 1927/28, byly pozice "ukrajinského Sokolu" doplněny mladými členy, kteří přišli z Volyni a Halicie, kteří přišli studovat u U.H.A.

V roce 1928 skončilo první období organizační existence ukrajinských sokolských organizací v Československé socialistické republice. Po odstranění Unie se všechny aktivní aktivity soustředí ve městě Poděbrady, které se po určitou dobu stalo takovým neoficiálním centrem ukrajinského života Sokolů.

Důležitou roli při zachování ukrajinských sokolských tradic v ČSR v těchto letech a zejména při vývoji hnízda Poděbrady hrál Fedir Moroz, který byl zvolen v jeho staré společnosti v roce 1928 a pracoval v jeho řadách od samého počátku. Dal společnost působící v téměř všech svém volném čase, i když v létě 1929 poté, co studie byly nezaměstnaný a neměl žádné prostředky obživy. Nicméně nemohl překonat vnější faktory. V roce 1930 přijetí nových studentů do U.H.A. bylo neoprávněné a staří členové po studiích rozptýlených. Na začátku roku 1930 se počet hnízd podebradského snižen na minimum – 18 lidí, a to výrazně snižuje své třídy přes velký akademický zatížení jako hotový tréninku. Byl nucen opustit a F. Frost, jehož místo ve starém inženýr vybral Basil projde. On pokračoval k práci s existujícími lidí a snažili se přitáhnout nové imigranty².

U všech významných událostí v životě "ukrajinského Sokolu" v Poděbradech dovolené by měla zahrnovat akademie 10. února 1929 u příležitosti 35. výročí "Sokol-otec", které byly čist zprávy věnovaná životu a dílu ukrajinského sokolstva doma. Zúčastnil i 13 ukrajinské ve velkém zdvyzi Českého sokola Praha 4 až 6 07. 1929, kterého se zúčastnili zástupci jiných slovanských národů a bulharských "chlapců". Finanční podpora pro ukrajinské Sokoly účasti na této akci za předpokladu vědecké a veřejné organizace v Československu – poslali 1700 korun, z toho 1000 korun dal senát U.H.A. Dalších 900 korun pocházely od jednotlivců a organizací z Haliče³.

21. června 1931 se "ukrajinský sokol" stal členem regionálního hnutí českého sokolika v Pardubicích. Na tomto kroku bylo 12 bratrů z Poděbrad, jednoho z Hradce Králové a Rževíce. Ukrajinská kolonie v Pardubicích, zvláště bývalí vojáci ukrajinské galicijské armády, byla obzvláště potěšena tím, že poblahopřála svým sokolům. Výsledkem tohoto projevu bude uspořádání ukrajinského Sokolského hnízda ve městě.

Celkově během svého šestiletého působení "ukrajinského Sokolu" se zúčastnilo 35 krajské a okresní akademii, a to jak v provincii Tyršovoyi Sokioske i mimo něj. Po porážce ukrajinského osvobozenického hnutí v ukrajinských zemí pod povolání v několika zemích, včetně představení ukrajinských Sokolu v podmínkách okupace ukrajinských zemí několika státy taková prezentace ukrajinských sokolů poháněla státní hnutí, prezentovala ukrajinskou myšlenku v prostředí nejméně slovanských národů Evropy. Ale i tak se Ukrajinci setkali s neustálým odporem polských a ruských kruhů, kteří se v každém směru snažili omezit svou účast na celostromechových akcích.

S počátkem 30. let nejučinnější bylo hnízdo v Poděbradech. Na jaře roku 1931, kdy dokonce vytvořila mladý Sokolsky Dorost (školní děti od 6 do 12 let), který se podílel na hrabství. Současně musím poznamenat, že tím, že ukládají nové, užší vazby s Sokolem, si Ukrajinci vřdycky pamatovali na svou vlasti ve své vlasti a udržovali si s sebou trvalou souvislost prostřednictvím stálé korespondence s "S.-O." ve Lvově.

15. února 1931 oslavy sokolů v Poděbradech oslavily páté výročí své aktivní činnosti (ve skutečnosti bylo výročí 7. února), což se odrazilo v brožuře "Ukrajinský sokol"⁴. Přestože společnost neměla trvalou

¹ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.49.

² ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.50.

³ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк. 51, 52.

⁴ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк.53.

strukturu (a nemohla ji mít, protože bratři, kteří strávili 4-5 let v Poděbradech, byli nuceni odejít), práce v ní se nikdy nezastavily. Po celou dobu měla 122 platných členů¹.

Jako jeden z vedoucích představitelů tehdejšího Sokolske V.Prochoda "...i když organizovaná síla ukrajinke Sokoly v dalších městech Československa (mimo Poděbrad) poklesly, ale stále ohnyk gevry ... Ukrajinke sokoli jednotek roztroušených po celém Československu je mnoho, ale nějak není vidět. Využívají se v českém Sokolském moři. [...] Díky síle je nemůžeme používat organizovaně. A bez vytvoryuyetsya vrazhinnya že žádný ukrajinský jednomyslně schopné organizovaného vyjádření jejich vůli. Když přidáme aktivněji bojovat proti nám naši "přátelé", je zřejmé, proč vytvorylasy opyniya z nás není v náš prospěch. Některé organizace se obávají, že to není vylezl "politiku", a spolu s ní vřava. Ale jedna organizace, v níž, jak pochopit základní principy Sokolske idea strach z "politiky" (demagogové) není nutné. Příkladem toho může být "Ukrajinská Sokol" v Poděbradech, který nebyl nikdy někam, kde "Politické" nedorozumění"².

Vojenské vyhlazování mírové ukrajinských občanů v Polsku (takzvaný "pacifikace") nucen ukrajinské emigrace v Československu vyjádřit své stanovisko k této trestné činnosti. 03.12.1930 "Ukrajinske Sokol" v Poděbradech prošel protest proti polskému teroru podle něhož účastníci ukrajinské Brno Rževnytsi, Pršibramu a Praze. Protestní zaslán prezidia společnosti Czechoslovak Sokolske, ale neobdržel odpověď na ni. Sbírkou podpisů však donutila ukrajinskou komunitu, aby se vrátila k myšlence jednotné organizace. Mladí mladí lidé, kteří po těchto "pacifikacích" začali chodit do ČSR, aby studovali. Již několik let, podobné protesty ve městech Brno, Liberec, Mimoň, lázně Bělehradě a dalších městech, ukrajinské imigrační Vydrž hladomoru v sověckéj Ukrajině³.

Na podzim roku 1930 dorazilo do Brna zhruba 40 studentů, z nichž většina vstoupila do češtiny "Sokol Brno I", kde byli pod dohledem prof. I. Kaličáka a Ivana Gordijuka. Pro třídy byly rozděleny na dvě manželky (družstva)⁴. Následující rok jejich počet nejen poklesl, ale dokonce se zvýšil. Na valné hromadě ukrajinských sokolů dne 4. prosince 1931 bylo rozhodnuto o založení ukrajinské sokolské společnosti v Brně, která se stala neformální pobočkou českého "Sokolu-Brno I". Zpočátku 38 lidí vstoupilo do láva. Myroslava Pahut byl vybrán jako starý muž (protože I. Kaličák opustil město) a šéfem byl B. Turka. V dubnu 1932 místo staršího M. Pahuty byl starší zvolen J. Horodynského⁵.

Kromě toho dne 20. ledna 1931 v Rževnitsa, kde byla ukrajinská tělocvična, z podnětu mé sestry Mikhajla Soroky bylo obnoveno Sokolsky hnízdo s členstvím asi 20 studentů gymnázia. Ze starších falcolů pracoval Dr. Antin Yakovenko, kterého si vybral jako cizince. Až do poloviny roku 1932 existovalo neformálně, dokud nebyla pedagogická rada gymnázia schválena⁶. Protože většina z nich byla studenty střední školy a neměla nezávislá materiálová podpora, vývoj tohoto kruhu se pomalu pohyboval.

Inženýr Jaroslav Bilinský, ukrajinský vědec v Praze, sjednotil ukrajinského soprán v roce 1923 v Příbrami, se aktivně zapojil do sjednocení Ukrajinců v Praze. Po dlouhou dobu bojoval, dokud mu 17. prosince 1931 nedosáhl, aby získal prvních 8 sokolů, které se rozhodli položit v ukrajinské společnosti "Ukrajinský sokol". Vybrali si svůj "Sokol" v centru města v Nuslachu. Stejně bratry, kteří žili daleko od něj, by mohli být členy jiných hnízd a tam by se měli zabývat. V lednu 1932 úspěšně začal pracovat ukrajinský Sokol a během tří měsíců měl kolem 30 lidí⁷.

Mělo by se také zmínit o malém hnízdě ukrajinského sokolika v Pardubicích v počtu 8 sokola pod vedením inženýra Juru Siniavsky Tento kruh vznikl na podzim roku 1931 jako důsledek příchodu paradického posunu ukrajinských sokolů z Poděbrad.

Všechny pokusy inženýra P. Petrenka o vytvoření Sokolského kruhu ve městě Hradec Králové zůstalo neúspěšné, přestože ukrajinská kolonie byla mnohem větší než v Pardubicích. Bohužel pasivita bude charakteristickým znakem ukrajinské emigrace nejen v České republice.

Kromě Československé republiky existovaly i ukrajinské sokolské společnosti v jiných zemích. Zejména "ukrajinský Sokol" v Argentině byl poměrně početný. V Buenos Aires, 26. dubna 1931 Ústavodárné shromáždění společnosti "Sokol", který volil hlavu Maxim Zabolotny a hlavního inženýra Josepha Škedu,

¹ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Сп. 1025, Арк.54.

² ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Сп. 1025, Арк.55

³ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Сп. 274, Арк. 41-41зв, 43зв, 57-60.

⁴ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Сп. 1011, Арк.69-69зв.

⁵ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Сп. 1025, Арк.58.

⁶ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Сп. 1013, Арк.51-51зв.

⁷ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Сп. 1025, Арк.61.

bývalý šéf ukrajinské "Sokol" v Poděbradech. Sokolske idea zájem o ukrajinské a brzy, a to navzdory hospodářské krize a finančních obtížích v Argentině tvořily dvě větve společnosti ve městech La Falda a Cordoba, který spolu s kruh v Buenos Aires počítají ve svých řadách 81 členů, včetně pěti sester¹.

V jiných zemích nebyly ukrajinské sokolské společnosti tak početné. Zájem o stanovisko k této pasáži přijde Vasil Prochoda: "Bohužel v Evropě, na rozdíl od Československa, ukrajinská emigrace může chlubit jejich úspěchu na poli Sokolske síly. V tomto ohledu jsme daleko za Rusy s poměrně silnými sokolskými hnízdy na Balkáně a ve Francii. Nicméně, skutečný Great není téměř nic, protože jsou všichni zapojeni "socialistická výstavba" v Království červené krvavé diktatury. Ruský Sokolske převažují série zahraničí dělá Don a Kuban kozáky a „osoznavshye sebja n "Malý ruský a někteří Ukrainian galicijská a Bukovina <Podtrhuje mě. – Yu.T.>. Přesto v přítomném okamžiku síla není příliš příznivá pro ukrajinské sokola, i když na základě Sokolske ideologie musíme být bratrský vztah"².

Na jaře roku 1931 se pokusily vytvořit ukrajinské sokolské hnízdo ve Velké Beckereku v Jugoslávii. Kruh byl asi 25 lidí pod kontrolou Melnyčuka. Vzhledem k tomu, že byly nabídnuty jako "rusko hnízdo" a v žádném případě nebyly ukrajinské, odmítly. Ale to jim nezastavilo účast v povstání okresu Banat Sokolsky, kde působili jako "ukrajinsko-kubánský sokolský sbor"³.

Vznik řady ukrajinského Sokolske organizací mimo Československa na pořad jednání potřebu vytvoření Unie ukrajinských Sokolstva v zahraničí (dále jen – SUSZAK). 26. prosince 1931 v rámci iniciativy města. Poděbrad prošel od kongresu ukrajinského Sokolske spolků v Buenos Aires, W. Bechkeru, Rzhvenytsyah, Praze, Pardubicích, Brně. Přijala chartu a volil dočasný Radu EU, který zahrnuje jednoho zástupce z každé z těchto organizací. Prezidium rada dělal hlavu – inženýr Vasily Prochoda, Hlava – Jaroslav Blahitka a dozorce – Simon Černyachovsky, kteří podali návrh na schválení charter Svaz hrana (zemi) vlády v Praze⁴. Stále se rozhodl pro komunikaci s "Sokola-otec" a jeho morální podporu a svolení k účasti v IX. kolektivním hnutí v Praze plánovaném na období od 12. června do 6. července 1932.

Účast ukrajinské zdvyzi učít od SUSZAK odvolání, výňatek z nich je uveden níže: "6. července skončila v Praze, majestátní IX. všestranná renesance. [...] Nechce tam syny a dcery ukrajinského národa. 69 a 18 sokoli sokilok v ukrajinských uniformách Sokolský (sokilky lidí kroyah) pod dvě vlajky ukrajinského Sokolske dokonce vytvořil malé, ale zdravé tělo a silný duch skupinu. Jeho modré košili na pozadí převážně Sokolske červené moře, ukrajinské Sokol přitáhl pozornost celého světa nad a zájem v ukrajinské události k volnému rozvoji mých lidí.

Uporyadzhennyam ukrajinského oddělení v Sokolske výkony od Sokolske a lidového umění exponáty otevřel 18 června a pokračuje až 10. července spolu s československými vilnoruch cvičení a soutěží s nástroji 3,4 a 5 července (jeden z ukrajinských konkurentů dostal vavřínový věnec), nezávislý výkon ukrajinských lidových písní a tanců 4. a 5. července účast na majestátní pochodu 6. července s hosty sokoly nejsou členy Evropské unie Slavjansk Sokolstva (Američané, Bulhaři a Srbové Sorb), který trval déle než 4 hodiny, které se zúčastnilo 63 972 Falcon a sokilok..."⁵. Tímto způsobem se Ukrajinci mohli představit při příležitosti evropských Slovanů.

V průběhu roku se podařilo dokončit všechna opatření ke svolání a 30. října 1932 r. I kongres ukrajinského svazu Sokolstva zahraničí. Jako zprávu předsedy organizačního výboru, kromě již zmíněných hnízda, byly vyzvány, aby spolupracovaly Hetman "tábor" ve Spojených státech, "nedosáhlo hostitelské Dělnická General V. Petriw a Sokolske tábor v Sofii, ale jednota"⁶.

V těchto letech důležitou roli v ukrajinské sokolstva hraje Johna Boberskyj, který v prosinci 1933 na kongresu II SUSZAK zvoleného čestného předsedu. Podrobné informace o své činnosti nezastaví – to bude předmětem samostatného studia – namísto pouze konstatovat Boberskyj IV byl jeden z mála teoretiků pak tělesné výchovy, který by měl podle něj, hlavní účel – připravuje ukrajinské mladých lidí k boji za nezávislost jeho okraje. Ve svém díle "Ukrajinske Sokol" označuje v širším smyslu než "sokilstvo" jde nad rámec čistě fyzické cvičení a vidí ji jako široký gymnastický pohyb Ukrajinců, protože se setkal s odporem některých představitelů ukrajinského sokolu.

¹ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1005, Арк. 2.

² ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк. 64.

³ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1005, Арк.3.

⁴ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1025, Арк. 67.

⁵ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1002, Арк. 17-17зв.

⁶ ЦДАГО України Ф. 269, Он. 1, Спр. 1005, Арк. 30.

Do poloviny třicátých let byla ukrajinská emigrace vysoce politizována. Zdroje SUSZAK vyřešit napětí, které panuje nejen mezi různými organizacemi, lidí, ale také v rámci jedné sokilstva. V předchozích letech to nebylo, nebo nebylo tak zřejmé, jako v stanovenou dobu. Smutek a tragédii této situace je, že opozice není v souladu komunistických nacionalisty jako mezi národně vědomé Ukrajinci. To je také napsáno z Argentiny až Československa¹, ale tyto země nejsou omezené. Za takových okolností v době jeho III kongresu (prosinec 1934), 9 SUSZAK spojených hnízd, která byla 460 sokoli (v Československu, hnízda – 5 členů – 340, v Argentině, hnízda – 3 uživatelů – 104, v Hinne: hnízdo – 1, členové – 16)². To bylo v tomto roce SUSZAK začal vydávat své varhany – časopis "Ukrajinstí sokoli". Na pořadu dne bylo otevření klubů v několika dalších zemích, ale předválečné napětí již vznáší ve vzduchu byla stejná překážka. Bylo možné otevřít pouze jeden nový hnízdo Liberec (první valná hromada se koná 17. února 1935), což představuje radu: předseda – Homynskij Kost, vice – Greško Basil, dozorce – věčné Ostap, Pokladník – Terletsky Basil. Původně zaznamenaný v kruhu kolem 20 lidí, dokonce se podařilo najít sponzory, kteří platí nájemné za tělocviku. Ale postupem času, počáteční nadšení zvětralý, většina sokoli přestali tříd, které vidohotylo a patrony³.

V prosinci 1935 SUSZAK spojil sedm hnízd: čtyři v ČSR a tři v Argentině. Opustil hnízdo ve městech Brno a Šanghaj. Neaktivnější byly hnízdi Praha a Pardubice, kde se konaly pravidelné mužské a ženské skupiny.

Po nacistické okupaci Československa v létě 1939 nová ukrajinská vláda nabídla připojit jakoukoli nacionalistickou organizaci, která byla pro ně nepřijatelné. Proto bylo rozhodnuto, že se sama rozpadne. Úplná záloha Ukrainian sokilstva bylo převedeno do Muzea osvobozenického boje v Praze⁴, odkud přišel do Kyjeva po druhé světové válce.

Závěr. Po porážce ukrajinskou revoluci v letech 1917-1921 a rozpad Ukrajiny mezi několika nepřátelskými státy, se ukrajinská komunita za hranicemi snažila přenášet státní myšlenku téměř dvacet let, připravit ukrajinskou mládež na boj za obnovu své země.

References:

1. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 1025*, 1932-1933. [in Ukrainian].
2. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 1010*, 13.08.1925-17.12.1930. [in Ukrainian].
3. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 274*, 16.11.1931-28.07.1934. [in Ukrainian].
4. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 1011*, 1.01.1931-29.03.1931. [in Ukrainian].
5. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 1013*, 5.01.1932-31.05.1932. [in Ukrainian].
6. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 1005*, 1931-1932. [in Ukrainian].
7. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 1002*, 1927-1935. [in Ukrainian].
8. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 1020*, 1.08.1934-30.11.1934. [in Ukrainian].
9. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 1006*, 26.01.1936. [in Ukrainian].
10. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskyh obyednan Ukrajiny [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] *F. 269, Op. 1, Spr. 1007*, 26.12.1937-20.02.1940. [in Ukrainian].

¹ ЦДАГО України *Ф. 269, Он. 1, Спр. 1020*, Арк. 18, 47, 53-54.

² ЦДАГО України *Ф. 269, Он. 1, Спр. 1020*, Арк. 56.

³ ЦДАГО України *Ф. 269, Он. 1, Спр. 1006*, Арк. 16.

⁴ ЦДАГО України *Ф. 269, Он. 1, Спр. 1007*, Арк. 21, 23зв.

HISTORY OF CULTURE

Олександр Безручко, доктор мистецтвознавства

Київський національний університет культури і мистецтв, Україна

ПЕРША ЛЕКЦІЯ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА У КИЇВСЬКОМУ КІНОІНСТИТУТІ

Oleksandr Bezruchko, Doctor of Arts

Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine

THE FIRST LECTURE OF OLEKSANDR DOVZHENKO IN KYIV CINEMA INSTITUTE

In this article, the specification of the first lecture of the genius Ukrainian film director O.P. Dovzhenko in Kyiv State Institute of Cinematography is investigated and analyzed. The pedagogical activity of the Ukrainian director was investigated; the fact of inviting the artist to teach a group of students of the film institute was established; his first lecture at the Kyiv State Institute of Cinematography was reconstructed. We found the possibility of finding the first transcripts of the first lecture of O. Dovzhenko in the Kyiv State Institute of Cinematography in the main Ukrainian and Russian archives.

Keywords: film director, Oleksandr P. Dovzhenko, history of cinema, Kyiv State Institute of Cinematography, students, first lecture.

In the studies of L. Cherevatenko^{1,2,3}, R. Korogodskiy⁴, S. Trymbach^{5,6,7}, M. Shchudrya^{8,9}, V. Marochko¹⁰, V. Popyk^{11,12}, T. Derevyanko¹³, V. Ageeva¹⁴, V. Prigorovskiy¹⁵, E. Sverstyuk¹⁶, V. Kudin^{17,18}, V. Myslavskiy¹⁹ and others O. Dovzhenko's life and work have been thoroughly studied, but besides the publications of O. Bezruchko^{20,21,22,23,24} his cinema-pedagogical activity is briefly mentioned.

¹ Череватенко, Л. (1994). *Олександр Довженко: Літопис життя. Фільми. Малюнки*. Задуми. Київ, 144.

² Череватенко, Л. (2005). Довженко визволений. *KINO-KOLO*, 25, 108-135.

³ Череватенко, Л. (1985). Празька сторінка О.П. Довженка. *Новини кіноекрана*, 9, 4-5.

⁴ Корогодський, Р. (2000). *Довженко в полоні: розвідки та есеї про Майстра*. Київ: Гелікон, 352.

⁵ Довженко, А. (2013). *Щоденникові записи, 1939-1956*. Харьков: Фолио, 879.

⁶ Агеєва, В., Тримбач, С. (2014). *Довженко без гриму: листи, спогади, архівні знахідки*. Київ: КОМОРА, 471.

⁷ Тримбач, С. (2007). *Олександр Довженко: загибель богів: ідентифікація автора в національному часо-просторі*. Вінниця: ГЛОБУС-ПРЕС, 800.

⁸ Шудря, М. (2005). *Геній найцирцішої проби. Нариси. Розвідки. Рецензії. Інтерв'ю. Публікації*. Київ: Юніверс, 382.

⁹ Шудря, М. (2004). Священні миті осяяння. *Дніпро*, 9/10, 72-79.

¹⁰ Марочко, В. (2006). *Зачарований Десною: іст. портрет О. Довженка*. Київ: ВД КМА, 285.

¹¹ Попик, В. (1995). Під софітами ВЧК-ДПУ-НКВС-НКДБ-КДБ. *Дніпро*, 9/10, 21-59.

¹² Попик, В. (2000). *Під софітами спецслужб*. Київ, 406.

¹³ Дерев'яно, Т. (1994). Неопубліковані листи Олександра Довженка. *Дніпро*, 9/10, 26-37.

¹⁴ Агеєва, В., Тримбач, С. (2014). *Довженко без гриму: листи, спогади, архівні знахідки*. Київ: КОМОРА, 471.

¹⁵ Пригородський, В. М. (2011). *Довженко О. Його Юліана: з епістоляр. спадщини О. Довженка*. Ніжин: Аспект-Поліграф, 107.

¹⁶ Сверстык, Є. (2005). *Олександр Довженко вчора і сьогодні: затемнені місця в біографії*. Луцьк: Терен, 200.

¹⁷ Кудін, В. (2004). *Зоряний шлях: худож.-докум. повість*. Київ: Парлам. вид-во, 224.

¹⁸ Кудін, В. (2004). *Сашко: худож.-докум. повість*. Київ: ЕКМО, 263.

¹⁹ Миславський, В. (2015). *Олександр Довженко: маловідомі сторінки*. Харків: Дім реклами, 280.

²⁰ Безручко, О. (2008). *Невідомий Довженко*. Київ: Фенікс, 312.

²¹ Безручко, О. (2006). Невідома лекція О. П. Довженка 18 грудня 1932 року. *Кіно-театр*, 3, 46-49.

²² Безручко, О. (2006). Невідома лекція О. П. Довженка 18 грудня 1932 року. *Кіно-театр*, 4, 28-32.

²³ Безручко, О. (2012). *Педагогічний метод О. П. Довженка*. Київ: КиМУ, 1, 266.

²⁴ Ibid, 238.

The first meeting with the students of the Kyiv State Institute of Cinematography with O. Dovzhenko took place in the 1930's, a very difficult year for Dovzhenko's movie «Earth», when the first-year students of the Kyiv State Institute of Cinematography (KSIC) decided to go to the hotel room, where Dovzhenko lived at that time. «We wanted, – recalled the former student of this educational institution T. Levchuk, – to invite him to our course to read the cycle of lectures on the problems of filmmaking at a convenient time for him. The management of the institute believed that this kind of student action would substantially reinforce the official offer»¹.

In total, according to the memoirs of another former student of this institute G. Grigoriev², ten persons: T. Levchuk, G. Grigoriev, V. Nechaev, M. Yakubov, the names of other students neither Levchuk, nor Grigoriev did not remember.

Dovzhenko considered it expedient to share with students his own thoughts about the true art and his fake, the director and artisan, about the creation of the image, standard thinking and the danger of the stamps. All this improvised lecture of a recognized master with the young film directors was built on a detailed analysis of the movie picture «Earth». One of the students, G. Grigoriev wrote down this conversation. Oleksandr Dovzhenko asked if he remembered and understood his young colleague of their conversation, or just thoughtlessly zainografized: «It happens that a student does well, but does not think about the contents»³.

Very briefly told about this meeting with the master and T. Levchuk. But after analyzing the memoirs and comparing them with Dovzhenko's printed statements, we can with a certain degree of probability, given that Dovzhenko «did not follow any system in his conversations»⁴, and therefore never repeated in detail, and always tried in a new way. To put the same idea, to reconstruct this conversation-lecture.

So, first of all the young film directors were interested in everything that was related to the last film of O.P. Dovzhenko «Earth», which caused quite lively, sometimes extreme, controversy. At that time for Dovzhenko as a film director it was a painful topic, but Dovzhenko-teacher could not refuse the students: «To tell the truth, I was sick of talking about it ... But you, my young friends, are worth to talk with you»⁵.

In any work, Oleksandr Dovzhenko tried to find a non-standard move that would transfer a film from a craft product into a work of art. Prior to this he taught his students: «Beware of plague, one dangerous thing – standard thinking»⁶.

The master, who had no secrets from the young film directors about his own creativity and artistic preference, but on the contrary (which was one of the characteristic features of his cinema-pedagogical method), he analyzed his own work in the lecture-conversations in detail and generously shared his students with his secrets – «Earth» was built on a paradox: «An optimistic film that has to provoke optimism in the masses is based on two deaths: the film begins with the death of an old peasant who has already reached a slope of age and who does not hesitate to die; and the second death ... a victim for the sake of a new life ... The moment of the murder therefore becomes a completely different character»⁷.

When doubting one of the students about the expediency of showing the «whimsical old pope», which was not like the image of the enemy who cultivated in those days, Dovzhenko warned the young artists against the development of the pattern thinking: «Yakubov's question reminded me of some of our posters. The rich peasant (or as it was then called «kulak» in Russian, «kurkul» in Ukrainian) on them are always thick, with a predatory look, the pop is the same ugly, scary»⁸.

The first conversation with the Kyiv State Institute of Cinematography students was very long, and only in the end the students dared to ask O. Dovzhenko to teach them: «As for your request and suggestions, I will tell you sincerely – it is terribly tired ... But on the holy thing, which you call I will respond with a good word»⁹.

¹ Левчук, Т. (1987). *Тому що люблю: спогади кінорежисера*. Київ: Мистецтво, 53.

² Григор'єв, Г. (1966). *Що було, те бачив*. Київ: Радянський письменник, 223.

³ Ibid, 229.

⁴ Галицкий, В. (1982). *Вернувшись в прошлое. Уроки Александра Довженко*. Київ: Мистецтво, 186.

⁵ Григор'єв, Г. (1966). *Що було, те бачив*. Київ: Радянський письменник, 224.

⁶ Ibid, 226.

⁷ Череватенко, Л. (1985). Празька сторінка О.П. Довженка. *Новини кіноекрана*, 9, 5.

⁸ Григор'єв, Г. (1966). *Що було, те бачив*. Київ: Радянський письменник, 226.

⁹ Левчук, Т. (1987). *Тому що люблю: спогади кінорежисера*. Київ: Мистецтво, 54.

According to G. Grigoriev, «although a bit, but on our course there were several students who were indifferent to everything in the world. We came to the institute, as if they had done this great service. So now some of them said: «If it comes, we will listen well, but we will live without it»¹; besides, in the first few months attendance of students was a serious problem, especially among high school students². But during the first lecture Dovzhenko in Kyiv State Institute of Cinematography the audience was filled up.

Forever students remember the introductory lecture by O. Dovzhenko which became a program for the life: «Oleksandr Petrovych impressed us with the passion of his language; The same passion and enthusiasm pierced all his work, making his films look like inspirational songs»³. A characteristic feature of Dovzhenko's pedagogical talent was a strong human charisma, multiplied by the almost hypnotic ability to interest the audience: «He spoke with the gradual rise and conviction that, like a beautiful artist, his monologue, the only difference is that in Dovzhenko this monologue was born of impromptu, without learning the text. The words were tireless, I wanted to listen to them and listen»⁴.

Unfortunately, the transcripts of this lecture have not been preserved («the years of war have dispelled somewhere all student notes, notes and among them, almost verbatim records of the first introductory lecture of a good and clever master, director, artist and without the structure of which an exaggeration can be argued – the great teacher – Dovzhenko»⁵). But based on the lectures and reflections of Oleksandr Dovzhenko in the articles, we can, with a certain degree of probability, reconstruct the main ideas that the wizard wanted to convey to young artists.

The first thing that O. Dovzhenko began with his lecture was his vision of the film director's profession (in fact, it invited the students of the directing faculty): «I sincerely congratulate you all on the victory in the great competition – the introduction to the thorny path of serving my people in the field of art, I would like share with you part of your personal reflection on the role and place of the artist, and hence the director, in the overall cultural process of his people. Since I chose for myself the director's career, I will appeal mainly to future filmmakers»⁶.

The teacher tried to hook up at his students:

1. Personalities who are at the forefront of serving the ideals of the people: «Dovzhenko then talked about the beauty and power of the cinema, about the difficulties that will be on our way and which we should not be afraid of, the high vocation of the artist who linked his fate with cinema, about his ministry to the people»⁷.

2. Professionals who should not forget that «we are not only citizens but also artists, directors»⁸.

Students liked that there was no quote or reference to the authority in Dovzhenko during the lecture: «Bringing in the memory of the fiery words of O.P. Dovzhenko, I note, first of all, his passion and the feeling of deep conviction in the presentation of only his own thoughts and only his own beliefs ... Everything went from his own personality, from a great and kind heart»⁹.

The artist declared the rejection of the concept, when «the student plots a large number of very clear and perfect formulations that are laid down in his mind as exact truths, but of which nothing happens, if they are not the end result of some great creative installation ... If they giving birth to at least a couple of your own conclusions, in this I see my little merit»¹⁰.

¹ Григор'єв, Г. (1966). *Що було, те бачив*. Київ: Радянський письменник, 223.

² N.d. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Ф. 1238: *Державний український трест кінопромисловості «Українфільм» Державного всесоюзного кінофотооб'єднання «Союзкіно», Оп. 1, Спр. 193, 35.*

³ Левчук, Т. (1974). *С любов'ю к зрителю*. Москва: СК СССР, Бюро пропаганды Сов. киноискусства, 5.

⁴ Григор'єв, Г. (1966). *Що було, те бачив*. Київ: Радянський письменник, 226–227.

⁵ Левчук, Т. Перше сторіччя його безсмертя. *Музей Національної кіностудії художніх фільмів ім. Олександра Довженка*, Ф. Левчук Тимофій Васильович, 69.

⁶ Ibid.

⁷ Левчук, Т. (1974). *С любов'ю к зрителю*. Москва: СК СССР, Бюро пропаганды Сов. киноискусства, 5.

⁸ Григор'єв, Г. (1966). *Що було, те бачив*. Київ: Радянський письменник, 226.

⁹ Левчук, Т. Перше сторіччя його безсмертя. *Музей Національної кіностудії художніх фільмів ім. Олександра Довженка*, Ф. Левчук Тимофій Васильович, 69.

¹⁰ Довженко, О. (1932). Лекції про кінодраматургію, прочитані студентам ВДІКу. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (ЦДАМЛМ України)*, Ф. 690: *Довженко Олександр Петрович*, Оп. 4, Спр. 101, 21.

Can anyone teach a creative profession, for example, a filmmaking? This question arose in connection with the tasks of the then Five-Year Plan, which envisaged an «increase in the proletarian core» in the artistic environment; a rather large percentage of students came to the Kyiv State Institute of Cinematography not because of creative selection, but according to the distribution of numerous institutions, organizations and labor collectives¹.

Such a situation could not but disturb the leading teachers and specialists in the field of cinema. At the First All-Ukrainian Congress of the Friendship Society of Soviet Photography and Cinematography, O. Dovzhenko called «to solve the problem of personnel not only in the quantitative sense of the word, that is, to recruit children of industrial and collective farm workers»², because «the film director can not become the person who, as the people say There is no god in my head»³.

Comrade O. Dovzhenko, a brilliant teacher of film-making in Kyiv State Institute of Cinematography O. Gavronsky, who openly expressed his belief in the domination of talent over social origin, will soon be expelled from the institute and arrested, and his name for many decades will be bound only with the terms «Trotskyism» and «a group society».

For Dovzhenko, the main thing in the students was the presence of talent (the set for the Film Director's Laboratory at the Kyiv Film Factory will be a vivid confirmation of this) and not the social origin, so the artist could not pass this topic in the first lecture, although in a slightly veiled form: «As for the film director profession, I have to immediately warn my young colleagues, perhaps disappointing, personally, I am convinced that nobody will be able to teach film directing within four years»⁴.

Unlike the painting of Dovzhenko, for example, from the painting, he did not specially study at all, all the subtleties of cinematic art mastered independently, «on the go», in the rather harsh conditions of real film production, nevertheless, perhaps given the first profession of a teacher and his own openness, constantly shared with young artists the secrets of directing, willingly analyzed his own films, miscalculations and victories, and therefore declared his own creative method, the so-called «synthetic method»: «Of the vast amount of material which in it would be enough to create five, six films, I create a single film, which is extremely powerful. This is a condensation of the material into a single whole»⁵.

The second important component of the film director's method, which the artist could not tell the students of Kyiv State Institute of Cinematography, was the so-called typing method of the Soviet cinema, used at that time by Dovzhenko in his own work: «I choose the characters of the film so that they have the characteristics, which are not only characteristic of the film heroes, but and the whole social group»⁶.

O. Dovzhenko, especially after «Zvenigora», many have been thrown at the fact that his films are incomprehensible to the masses of the working people, and the artist was forced to explain his own position to the students: «To create such a movie, for which the viewer would walk several times ... In the history of art, it was such a case that the work was at the level of understanding of the multimillion mass. Only cinematography needs to realize this»⁷.

In a lecture in 1932, Dovzhenko, with a pity, confessed to the students: «This also affected my mistake. Since I am the author of my scripts, I make them myself and live for years with the ideas that I put into my stuff, and I often forget about the viewer. I forget that the viewer should be a thousand times wiser than me to swallow for one and a half hours what I've been investing in the picture for years. And this never happens»⁸.

To correct this situation, Oleksandr Dovzhenko believed, it is necessary to create favorable

¹ N.d. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Ф. 1238: Державний український трест кінопромисловості «Українфільм» Державного всесоюзного кінофотооб'єднання «Союзкіно», Оп. 1, Спр. 196, 24.

² Довженко, О. (1932). Виступ на I Всеукраїнському конгресі ТДРФК. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (ЦДАМЛМ України), Ф. 690: Довженко Олександр Петрович, Оп. 4, Спр. 74, 5.

³ Левчук, Т. (1987). Тому що люблю: спогади кінорежисера. Київ: Мистецтво, 55.

⁴ Ibid.

⁵ Череватенко, Л. Празька сторінка О.П. Довженка (1985). Новини кіноекрана, 9, 4.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid, 5.

⁸ Довженко, О. (1932). Лекції про кінодраматургію, прочитані студентам ВДІКу. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (ЦДАМЛМ України), Ф. 690: Довженко Олександр Петрович, Оп. 4, Спр. 101, 3-4.

conditions for the viewer to have a chance to review films that claim to be artistic works several times: «We can repeatedly contemplate the paintings of Raphael and Rembrandt, read Byron and Goethe, listen to Beethoven, to look at the Shakespeare Theater, why could not it be pensive, the art film to look more often, and not just once?»¹.

This was a rather interesting attempt to justify the «arthouse», which was realized in Moscow in the mid-thirties of the opening of the House of Cinema and in vain attempts at the end of the thirties to establish it in Kyiv. Dovzhenko denied the fatal condemnation of any cinematograph for «aging». Perhaps the viewer is only interested in the new films, regardless of its quality. He puts films in line with masterpieces of traditional arts. Nowadays, modern technical possibilities allow the film to be perceived by certain fragments, revisit them again, stop as well as the pages of a book or a picture in a museum.

So, in front of the young cinematographers O. Dovzhenko put at least three main tasks:

1. To treat cinema as a serious kind of art, and not as an entertainment, so-called «cinema»: «We can not look at the film as a passion for art, because its task is very important»².

2. In the future creative life should not be artisans, but artists. «Extract the film from its current mercenary status and create a film that is an equal son of art»³.

3. To take only highly-featured feature films that could be considered true works of art.

Dovzhenko thoroughly analyzed the «Earth», in which he «moved the center of gravity to a man»⁴, and therefore urged students to carefully study «their psychology, hope, struggle, dreams – what constitutes the content of their existence. Otherwise, in our films there will be no real life, but fictitious, false, boring and nobody needs»⁵.

O. Dovzhenko, as a master of improvisation, was negatively related to the writing of his lectures, and wished that the students perceived his lecture not verbally but with the heart; not words, but the emotions that united the teacher and the disciples, made them like-minded people, people with similar souls. This is exactly the point in the memories of Kyiv and Moscow students.

Unfortunately, the arrest of Grigoriev in a terrible 1937 led to the fact that the abstracts of this and subsequent lectures were not preserved. Having become acquainted with the case of Grigory Grigoriev's rehab nowadays (the real name was Prokoppshin)⁶, they became convinced that there were no notes in the materials of the case (as, for example, the student scenarios at the same time, the repressed director-laboratory assistant Teodoziy Ferentz), most likely, the abstracts of the lectures of Dovzhenko did not benefit from this investigative case and were destroyed. At least in the main Ukrainian and Russian archives the transcripts of the first lecture of O. Dovzhenko at the Kyiv State Institute of Cinematography were still not found.

References:

1. Ageeva, V., Trumbach, S. (2014). *Dovzhenko bez grimy: lysti, spogady, arkhivni znakhidky* [Dovzhenko without a make-up: folias, remembrances, archived finds]. Kyiv: Komora. [in Ukrainian].
2. Bezruchko, O. V. (2008). *Nevidomyi Dovzhenko: monografia* [Unknown Dovzhenko: monograph]. Kyiv: Phenix. [in Ukrainian].
3. Bezruchko, O.V. (2012). *Pedagogical method of O.P. Dovzhenko* [Pedagogichnyi metod O.P. Dovzhenka]. Kyiv: KiMU, 1, 266. [in Ukrainian].
4. Bezruchko, O.V. (2012). *Pedagogical method of O.P. Dovzhenko* [Pedagogichnyi metod O.P. Dovzhenka]. Kyiv: KiMU, 2, 238. [in Ukrainian].
5. Bezruchko, O.V. (2006). Nevidoma lekcija O. P. Dovzhenka 18 grudnya 1932 roky [Unknown lecture of O. P. Dovzhenko on December, 18, 1932]. *Kino-teatr* [Cinema-theatre], 3, 46-49. [in Ukrainian].
6. Bezruchko, O. V. Nevidoma lekcija O. P. Dovzhenka 18 grudnya 1932 roky [Unknown lecture of O. P. Dovzhenko on December, 18, 1932] (2006). *Kino-teatr* [Cinema-theatre], 4, 28-32. [in Ukrainian].
7. Cherevatenko, L. (2005). Dovzhenko vyzvolenyi [Dovzhenko is exempt]. *KINO-KOLO* [KINO-KOLO], 25, 108-135. [in Russian].

¹ Череватенко, Л. Празька сторінка О.П. Довженка (1985). *Новини кіноекрана*, 9, 5.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Довженко, О. (1984). *Твори: у 5 томах*. Київ: Дніпро, 4, 187.

⁵ Григор'єв, Г. (1966). *Що було, те бачив*. Київ: Радянський письменник, 227.

⁶ Архівно-слідча справа «Григор'єв Григорій Пропокович» (1932). *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Ф. 263: Колекція позасудових справ реабілітованих. 1919–1953, Он. 1, Спр. 46283, 8.*

8. Cherevatenko, L. (Ed) (1991). *Oleksandr Dovzhenko: Lytopys zhytta. Filmy. Malunki. Zadumi* [Oleksandr Dovzhenko: Chronicle of life. Films. Pictures. Intentions]. Kyiv: N.p. [in Ukrainian].
9. Cherevatenko, L. (2001). Khto takiy Tamarskiy? [Who such Tamarskiy]. *KINO-KOLO* [KINO-KOLO], 11, 49-63. [in Ukrainian].
10. Cherevatenko, L. (1985). Prazka storinka O.P. Dovzhenka [Prague page of O.P. Dovzhenko]. *Noviny kinoekrany* [News of Cinema screen], 9, 4-5. [in Ukrainian].
11. Dovzhenko, O. (2013). *Schodennikovy zapisy, 1939-1956* [Diary records, 1939-1956]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
12. Dovzhenko, O. (1984). *Tvori u 5 t.* [Works in 5 volumes]. Kyiv: Dnipro, 4. [in Ukrainian].
13. Korogodskiy, R. (2000). *Dovzhenko v polony: rozvidky ta essey pro Maystra* [Dovzhenko in a captivity: secret services and stories about Master]. Kyiv: Heliocoon. [in Ukrainian].
14. Kovalenko, M., Mishurin, O. (1984). *Syn zacharovanoi Desny* [Son of the Enchanted Desna]. Kyiv: Soviet writer. [in Ukrainian].
15. Kudin, V. (2004). *Sashko: khudozhno-dokumentalna povist* [Sashko: artistic and documentary story]. Kyiv: EKMO. [in Ukrainian].
16. Kudin, V. (2004). *Zoryaniy shlyakh* [Star way]. Kyiv: The Parliamentary publishing house. [in Ukrainian].
17. Levchuk, T.V. (1974). *S lyubovyu k zritel'yu* [With love to the spectator]. Moscow: SK SSSR. [in Russian].
18. Levchuk, T.V. (1987). *Tomy shcho lublu: spogady kinoregisera* [Because love: remembrances of film director]. Kyiv: Art. [in Ukrainian].
19. Levchuk, T.V. (1989). Pershe storichchia yoho bezsmertia [First century his immortality]. *Muzey Nacionalnoy kinostudii khudozhnikh filmiv imeni Oleksandra Dovzhenka* [Museum of the National Film Studio of Feature films named Oleksandr Dovzhenko]. [in Ukrainian].
20. Marochko, V.I. (2006). *Zacharovniy Desnoy: istorichniy portret O. Dovzhenka* [Bewitched by Desna: historical portrait of O. Dovzhenko]. Kyiv: The Kyiv-Mohylanska academy. [in Ukrainian].
21. Myslavskiy, V.N. (Ed) (2015). *Oleksandr Dovzhenko: malovidomy storinki* [Oleksandr Dovzhenko: unknown pages]. Kharkiv: House of advertisement. [in Ukrainian].
22. Halytskyi, V. (1982). Vernuvshys v proshloe [Going back into the past]. *Uroky Aleksandra Dovzhenko* [Lessons of Alexander Dovzhenko]. Kyiv: Art. [in Ukrainian].
23. Hryhoriev, H. (1966). *Shcho bulo, te bachyv* [What was, saw that]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [in Ukrainian].
24. Popyk, V. (2000). *Pid sofitamy specslyzhh* [Under the soffits of the special services]. Kyiv: N.p. [in Ukrainian].
25. Popyk, V. (1995). *Pid sofitamy VChK-DPU-NKVS-KDB* [Under the soffits of VChK-DPY-NKVS-NKGB-KGB]. *Dnipro* [Dnipro], 9/10, 21-59. [in Ukrainian].
26. Prigorovskiy, V.M. (Ed). (2011). *Dovzhenko O. Yogo Yuliana: z epistolarnoy spadshini* [Dovzhenko, O. His Yuliana: from a epistolar inheritance]. Nizhyn: Aspekt-poligraph. [in Ukrainian].
27. Shchudrya, M. (2005). *Geniy nayshirishoy proby. Narisy. Rozvidky. Rezensii. Interviy. Publikacii* [Genius of the sincerest test. Essays. Secret services. Reviews. Interview]. Kyiv: Publications, Universe. [in Ukrainian].
28. Shchudrya, M. (2004). *Svashenni miti osayanna* [The Sacred washed lighting]. *Dnipro* [Dnipro], 9/10, 72-79. [in Ukrainian].
29. Sverstyk, E. (2005). *Oleksandr Dovzhenko vchora i soganodni: zatemnenni miscya v biografii* [Oleksandr Dovzhenko yesterday and today: black-out places in biography]. Lutsk: Walk of life. [in Ukrainian].
30. Title of edition (1937). *Arkhivno-slidcha sprava «Grigoriev Grigoriev Prokopovich»* [Archive case «Grigoriev Grigoriev Prokopovich»] *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy)* [Central State Archive of Public Associations of Ukraine], *F. 263: Kolektsiia pozasadovykh sprav rehabilitovanykh. 1919-1953* [Collection of extrajudicial cases rehabilitated. 1919-1953], *Op. 1, Spr. 46283*. [in Russian and Ukrainian].
31. Title of edition. (1932). *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstv Ukrainy (TsDAMLM Ukrainy)* [Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine], *F. 690, Op. 4, Spr. 74*. [in Ukrainian].
32. Title of edition (1932). *Lektsii pro kinodramaturhiiu, prochyntani studentam VDIKu* [Lectures about sreenplays, read to the students of VGIK]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstv Ukrainy (TsDAMLM Ukrainy)* [Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine], *F. 690: Dovzhenko Oleksandr Petrovych, Op. 4, Spr. 101*. [in Ukrainian].
33. Trumbach, S. (2007). *Oleksandr Dovzhenko: zagibel bogiv: identifiacacia avtora v nacionalnomy chaso-prostore* [Oleksandr Dovzhenko: death of Gods: authentication of author in national time and space]. Vinnytsya: Globe-press. [in Ukrainian].

Олександр Маслюк

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Україна

РЕПЕРТУАРНА ПОЛІТИКА В ТЕАТРАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР В 1943-1945 РР.

Oleksandr Masliuk

National Academy of Culture and Arts Management, Ukraine

THE REPERTOIRE POLICY IN THE THEATRES OF THE UKRAINIAN SSR IN 1943 – 1945

The article deals with the features of repertoire policy in the theatres of the Ukrainian SSR. The activities of the Committee on the Arts (by 1945 – the Department of Arts) of the SPC of the USSR and its subdivision – the Department of Control of the spectacles and repertoires are analyzed. The author highlights the problem of the pressure of the artistic state bodies and party organizations on cultural and artistic institutions to correct the repertoire plans. The normative acts, concerned the theatrical productions are considered. The author paid his attention to the following events: the Republican Meeting on the Repertoire and The Review of the Performances of Russian Classical Dramaturgy, which took place in December 1945.

Keywords: Committee on Arts of the SPC USSR, repertoire, theatre, dramaturgy, Ukrainian theatrical art, World War II, the Ukrainian SSR.

На звільнених від нацистів землях України поступово почали відновлювати свою роботу українські культурно-мистецькі заклади. Після реєвакації театрів та відновлення роботи органів управління культурою тиск на театральні заклади відновився. Владою було поставлено нові завдання перед мистецькими закладами, які для виховних цілей та пропаганди радянських ідеалів мали використовувати відповідний репертуар. Метою дослідження є визначити особливості формування репертуарних планів в радянських театрах України.

Історіографію по даній проблематиці можна поділити на радянську та сучасну українську. Додатки з щорічними новими постановками містилися в деяких радянських публікаціях: «Государственный русский драматический театр имени Леси Украинки»¹, «Киевский государственный ордена Трудового Красного Знамени академический русский драматический театр имени Леси Украинки (Краткий очерк)» Б. Зюкова і Р. Сеннікової², «Київський театр державний ордена Леніна академічний театр опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Історичний нарис» М. Стефановича³. Робилися спроби українськими радянськими вченими проаналізувати репертуар окремих груп театрів. Так, розділ «Героїчна тема і оперний репертуар» в книзі Ю. Станішевського «Український радянський музичний театр (1917-1967). Нариси історії» був присвячений репертуару музично-драматичних та оперних театрів в період звільнення Української РСР⁴. Згадували про репертуар в працях українських дослідників незалежної України. Наприклад, Р. Коломієць в книзі «Франківці: театр і час, митець і влада, душа і сцена» визнав, що після повернення закладу в Україну «паралельно і переважаючи за кількістю сценічних виставлянь йшли п'єси пересічні, кон'юктурні, «на тему»⁵. Репертуар театр ім. І. Франка

¹ Чаговец, В., Городисский, М., Борщаговский, А., Гозенпуд, А. (1946). *Государственный русский драматический театр имени Леси Украинки*. Киев: Мистецтво.

² Зюков, Б., Сенникова, Р. (1977). *Киевский государственный ордена Трудового Красного знамени академический русский драматический театр имени Леси Украинки (Краткий очерк)*. Київ: Мистецтво.

³ Стефанович, М. (1968). *Київський театр державний ордена Леніна академічний театр опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Історичний нарис*. Київ: Мистецтво.

⁴ Станішевський, Ю. О. (1970). *Український радянський музичний театр (1917-1967). Нариси історії*. Київ: Наукова думка.

⁵ Коломієць, Р. (1995). *Франківці. 1920-1995: театр і час, митець і влада, душа і сцена*. Київ: Сабат, 110.

в комплексі соціокультурних перетворень досліджував М. Захаревич¹. Ідеологізацію мистецтва в роки Другої світової війни розглядала І. Грідіна².

В статті використано газетні публікації. Саме в 1945 р. на сторінках газети «Радянське мистецтво», офіційного органу Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР, активно обговорювався репертуар театральних закладів.

Спонукали до дослідження репертуару українських театрів документи державних архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України (ЦДАМЛМ України).

Держава здійснювала контроль за репертуаром через державні органи та законодавчі акти. Узаконовадження постановки регламентував наказ № 128 Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР, в якому було затверджено тимчасову інструкцію обласним (крайовим) уповноваженим Головного управління по контролю за видовищами і репертуаром Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР. Згідно даного наказу нові та поновлені вистави спочатку переглядалися обласним уповноваженим разом з представником відділу в справах мистецтв при обласній раді депутатів трудящих в закритому режимі за 5 днів до прем'єри. Акт прийому повинен був зроблений в 3 примірниках з підписами уповноваженого, де вказувалося, чи дозволено, чи не дозволено ставити вистави та вимоги необхідні до виконання. Обласним уповноваженим з контролю за видовищами і репертуаром заборонялося приймати «безідейні» вистави або вистави низької художньої культури. Облуповноважений повинен був уважно звертати увагу на вистави, які втілювали образи радянських вождів (в тексті – «вождів соціалістичної революції»). Уповноважений мав домагатися «ретельної обробки всіх елементів вистави, які так чи інакше впливають на його ідейно-художню якість». Можна було залучати для консультації фахівців з певних галузей мистецтв.

Варто зауважити, що доходило до абсурду, адже виконавці не могли вносити зміни в тексти творів, дозволених Головреперткомом. Також під час гастролей театри мали зареєструвати в облуповноваженого привезений репертуар і одержати дозвіл на постановку вистав. Уповноважений мав перевірити репертуар і переглянути перші вистави театру³. Таким чином, керівництво намагалося не пропустити «ворожу думку» в театральному мистецтві.

Влада також намагалася контролювати зображення вождів Радянського Союзу (В. Леніна та Й. Сталіна) в театральних постановках. Згідно вказівки Комітету в справах мистецтв при РНК СРСР від 1 грудня 1939 р. робота над постановкою вистави, де зображувалися радянські вожді, могла бути розпочата лише зі спеціального дозволу Головного управління театрів Комітету в справах мистецтв при РНК СРСР. В наказі Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР від 2 липня 1945 р. директори театрів зобов'язувалися дотримуватися відповідного наказу Комітету мистецтв при РНК СРСР⁴.

Питання репертуару виносилися і на засідання Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР. На засіданні від 2 березня 1945 р. обговорювали розвиток культури в західних областях України. Заступник голови Комітету С. Ткаченко у доповіді зазначив, що репертуар театрів необхідно було перебудувати на сучасний радянський. В цих областях на той момент були відсутні уповноважені з контролю за видовищами та репертуаром⁵.

Чиновники від мистецтва вважала, що присутність радянської драматургії на українській сцені була недостатньою. Наприклад, 3 грудня 1944 р. Управління в справах мистецтв при РНК УРСР критикувало діяльність українських театрів, адже в них ставилися вистави переважно української культурної спадщини і зовсім ігнорувалися театральна спадщина так званих «братніх» народів. Подібна критика стосувалася Ворошиловградського обласного драматичного театру (нині м. Луганськ), де з 16 вистав 13 належали до української сценічної спадщини. В Гайсинському робітничо-колгоспному театрі у Вінницькій області з чотирнадцяти п'єс, які входили

¹ Захаревич, М. В. (2016). Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка у динаміці соціокультурних перетворень 1920-2001 років: дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата мистецтвознавства. Київ: Національна музична академія України імені П. І. Чайковського.

² Грідіна, І. М. (2010). *Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.)*. Донецьк: ДонНУ.

³ ЦДАВО України, ф. 4763, оп. 1, спр. 20, арк. 6-7.

⁴ ЦДАВО України, ф. 4763, оп. 1, спр. 21, арк. 24.

⁵ ЦДАВО України, ф. 4763, оп. 1, спр. 26, арк. 6.

до репертуару, лише дві належали радянським авторам: «Платон Кречет» О. Корнійчука та «Земля» М. Дольда-Михайлика¹.

Українські театри критикували за відсутність репертуару для дітей, які необхідно було демонструвати під час шкільних канікул². Відповідно Управління звертало увагу на необхідність в наступному році виправити таку ситуацію. Завідуючі обласних відділів мистецтв до 1 грудня 1944 р. мали переглянути діючий репертуар обласних та пересувних театрів з точки зору «ідейно-художньої цінності» вистав. Необхідно було включити до репертуару 1945 р. твори російської та європейської класики та твори народів СРСР. Театри мали надіслати репертуарні плани на затвердження Управління в справах мистецтв при РНК УРСР до 20 грудня 1945 року³.

В театрах музкомедії також не вистачало творів «братніх» республік, на що вказував керівництво Комітету в справах мистецтв при РНК СРСР в наказі від 20 січня 1944 р. В роботі акторів радянське керівництво мистецтвом знайшло низку недоліків: «відсутність життєвої і історичної правди, верховенство штампів і невміння глибоко працювати над образами, низька музична і вокальна культура». Щоб покращити якість роботи театрів оперет та музичної комедії, союзний Комітет мистецтв намагався заохотити творців збільшенням ціни на мистецькі твори та контролю за постановками. Було збільшено суму оплати по державних замовленнях за лібрето музичної комедії до 12 тис. крб і за музику до 20 тис. крб. Республіканські управління мистецтв могли замовити оригінальне лібрето за 10 тис. крб. і музику за 17 тис. крб. Також 7 радянських театрів СРСР, в тому числі і Київська музкомедія, мали замовляти протягом року не менш, ніж по одній оригінальній опереті чи музичній комедії. Головне управління театрів мало розробити і затвердити мінімально-необхідні творчі штати працівників театрів музкомедії, прийняти заходи для покращення у периферійних театрах складу оркестру, хору і балету. Протягом року мали розглянути тексти і музику оперет разом з спеціалістами і затвердити нові тексти. По закінченню цієї роботи вимагалось з репертуару «антихудожні» тексти старих оперет. Головне управління з контролю за видовищами і репертуаром мало помічати «помилки» в музиці та тексті. Протягом першого кварталу Головрепертком мав перевірити репертуар периферійних театрів і надсилати висновки Комітету в справах мистецтв при РНК СРСР. Будь-які зміни творів після затвердження були заборонені⁴.

«Незбалансованість» репертуару міг бути причиною відмови надання культурно-мистецький заклад вищої категорії. Наприклад, секретар ЦК КП(б)У з пропаганди К. Литвин у листі секретаря Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У зазначав, що питання про перехід обласного театру ім. Петровського до другої категорії буде розглядатися союзним Комітетом мистецтв у випадку включення в репертуар сучасної радянської п'єси. Відповідно обласний комітет партії 3 січня 1945 р. постановив, що Кам'янець-Подільський театр ім. Петровського в 1945 р. повинен поновити свій репертуар, показуючи глядачу нові п'єси, що відображають життя українського народу під час війни, кращі твори російських та українських класиків, п'єси для дітей та музичні п'єси. Для покращення роботи театру створили художню раду в складі 15 осіб⁵.

20 листопада 1945 р. керівник Управління театрів Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР направив до ЦК КП(б)У довідку про репертуарні замовлення та творчі завдання Комітету, в якій зазначалося, що під час евакуації театральний репертуар був «переобтяжений» українською класикою «різного ідейно-художнього гатунку». Завданням Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР протягом 1945 р. було «саме корегування репертуарних планів в напрямі усунення з них посередніх старих п'єс, залишаючи лише кращі зразки української класики, та поповнення репертуару радянською драматургією»⁶.

Причинами повільного просування нових українських п'єс називали відсутність засобів широкого розповсюдження та популяризації нових п'єс, недостатня художня майстерність молодих авторів, що стримувала багатьох режисерів від постановки таких вистав.

Протягом 1944 р. було украдено 13 творчих договорів з драматургами, протягом 1945 р. – 20 договорів, а в процесі укладення до кінця року було ще 8-10 договорів. На 1946 р. планувалось

¹ ЦДАВО України, ф. 4763, оп. 1, спр. 10, арк. 204.

² Там само.

³ Там само, арк. 205.

⁴ ЦДАВО України, ф. 4763, оп. 1, спр. 9, арк. 1-1 зв.

⁵ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1620, арк. 4.

⁶ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1620, арк. 4.

підписати з українськими драматургами до 40 творчих договорів на суму 700,2 тис. крб. Згідно довідки, в 1946 р. Комітет планував наблизити репертуар театрів до проблем сучасності, що здійснювалося б через постановку п'єс російських та українських радянських драматургів зі збереженням «певного співвідношення» російської, української та європейської класики¹.

Обговорювалися проблеми репертуару українських театрів і на різних республіканських нарадах. Голова Головреперткому України І. Чабаненко прочитав доповідь про репертуар українських театрів на республіканській нараді робітників обласних відділів в справах мистецтв УРСР, яка відбулася 17-21 лютого 1945 р. в місті Києві. Він зазначив, що радянське мистецтво покликане боротися з «буржуазними елементами», які виявляють себе в своєму ставленні до релігії та радянської державної власності². Керівник Головреперткому говорив, що німецька влада використовувала українське мистецтво у власних цілях. Під час нацистської окупації в Києві ставилися п'єси «Катерина». Оперу М. Аркаса «Катерина» використовували з метою пропаганди, адже особлива увага зверталася на пісню «Ой, кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями». Тому, на думку І. Чабаненка, деякі твори не було доцільно ставити на українській сцені³.

Театри України недостатньо обслуговували дитяче населення. Лялькових театрів та театрів юного глядача було зовсім мало. З метою покращення ситуації Управління в справах мистецтв при РНК УРСР від 23 травня 1944 р. зобов'язало керівників обласних відділів в справах мистецтв включати в репертуар міських театрів вистави для дітей. Кожне з міських драматичних театрів мали передбачити щомісячно 2 спеціальні ранкові вистави в робочі дні та не менше 8 ранкових вистав під час шкільних канікул⁴. Заступник голови Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР С. Ткаченко під час відкриття XXV сезону Республіканського театру юного глядача ім. М. Горького у Львові визначив такі завдання для театру юного глядача: «Виховати у молодого громадянина Країни Рад презирство до боягузів, зрадників, почуття сміливості, відваги і героїства. Виховати із них радянських патріотів, які безмежно люблять свою Батьківщину, свій народ, свого рідного батька, друга і вчителя, мудрого Сталіна, який створив усім нам щасливе й радісне життя». Також С. Ткаченко зазначив, що «театр – це школа, де так само провадиться комуністичне виховання, тільки іншими засобами»⁵.

Комітетом в справах мистецтв при РНК УРСР і Управлінням пропаганди та агітації ЦК КП(б)У з 3 по 8 грудня 1945 р. планувалася республіканська нарада з репертуару, на якій мали бути присутні 272 театральних працівників: директорів театрів – 98, художніх керівників – 98, театральних художників – 12, драматурги – 10, театральні критики – 10, директори провідних філармоній – 10, композитори – 10, завідувачі обласних відділів мистецтв – 24⁶.

Перед республіканською нарадою на сторінках газети «Радянське мистецтво» розгорнулося обговорення репертуару театрів. Наприклад, 30 жовтня 1945 р. вийшла стаття українського драматурга В. Суходольського «Організація репертуару», в якій критикувалася діяльність Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР. Саме цей орган замовляв п'єси в українських драматургів. В. Суходольський вказував, що репертуарні плани театрів складалися незалежно від портфелю п'єс, які були замовлені і куплені Комітетом. Автор статті назвав вищий орган управління мистецтв «кормушкою» для митців, які не прагнуть, щоб їхні твори були на сцені театру. Радянське мистецьке керівництво боялося, що твори будуть недостатньо «ідеологічно вивірені». Про це фактично говорить і автор цієї статті, який, незважаючи на критику репертуарної діяльності Комітету в справах мистецтв, не ставить під сумнів необхідність замовлення п'єс саме цим органом, а вказує на необхідність розширення функцій Художньої Ради⁷. Стаття вийшла в газеті, яка була офіційним органом Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР, тому все це наштовхує на думку про імітацію дискусії в мистецьких колах перед республіканською нарадою, ніж про справжню гостру критику радянських чиновників.

¹ Там само, арк. 55-57.

² ЦДАВО України, ф. 4763, оп. 1, спр. 24, арк. 166.

³ Там само, 168-170.

⁴ ЦДАВО України, ф. 4763, оп. 1, спр. 10, арк. 53.

⁵ Ткаченко С. (1945) *Завдання театру. Відкриття XXV ювілейного сезону (1920-1945)*. Львів, 1945, 1.

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 416, арк. 1-2.

⁷ Суходольський, В. (1945). *Організація репертуару. Радянське мистецтво*, 30 (30 жовтня), 3.

Вже 4 грудня 1945 р. керівник Управління театрів Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР С. Чернявський відповів на закиди драматурга В. Суходольського. Він навів приклади безпосередньої співпраці драматургів з українськими театрами. Автор вказав, що не всі п'єси, які отримав Комітет, є доопрацьованими. В статті зазначено, що лише вдала постановка п'єси на сцені якогось театру може поширити п'єсу на інші театри без допомоги Комітету. Варто зазначити, що в даній статті є дуже цікава теза: «Драматург зростатиме, вдосконалюватиметься і – хто знає? – може нині ніким незнаний «невдаха» через кілька років створить значну п'єсу, варту сцени столичних театрів, і (до відома В. Суходольського) в певній мірі це станеться за рахунок тієї самої «філантропічної кормушки». Тобто саме керівництво Комітету визнавало неефективність своєї репертуарної діяльності, адже більшість творів були низької якості. Також керівник Управління театрів зазначив, що «п'ять-шість вдалих п'єс з двадцяти написаних уже значно поповнять фонд української радянської драматургії» (Чернявський С., с. 3)¹. Тобто держава витрачала кошти на твори, які могли ніколи не бути поставлені в театральних закладах через низьку якість.

Керівник Управління театрів звернув увагу на «самостійність» театрів у виборі п'єс для постановок. Крім того, С. Чернявський додав, що орган управління мистецтвом орієнтувався «на п'єси українських і російських драматургів».

На першій сторінці № 35 «Радянське мистецтво» від 4 грудня 1945 р. вийшла стаття «Репертуар радянського мистецтва». В статті вказувалося, що в той момент проходила республіканська нарада з питань репертуару. Тут говорилося про важливість збільшення вистав на сучасну радянську тематику. Зокрема зазначалося: «Сучасна тема, сучасна п'єса, – відкинувши кількісні виміри, – повинна стати основним змістом роботи театру. Ними театр має жити, в них вбачати свій престиж, своє громадське завдання. Це священний обов'язок кожного мистецького закладу щодо глядача, щодо драматургії, щодо самих себе. Звичайно, це шлях буде найважчим. Тут неминучими будуть помилки, можливими – зриви, зрозумілими – невдачі»². Так в останньому реченні автори намагалися пояснити низьку якість таких п'єс, низький мистецький рівень деяких театрів, а також те, що люди залюбки ходять на постановки відомих мистецьких творів та намагаються забути про повсякденні проблеми під час відвідування театру. В статті згадується про важливість постановки в українських театрах сучасної російської драматургії, яка «є одним з найважливіших джерел створення актуального репертуару, що виховує глядача в дусі комунізму»³.

На республіканській нараді з репертуару, яка відбулася з 3 по 6 грудня 1945 р., виступили з доповідями 30 творчих працівників. 6 грудня відбулася робота секцій. Секцію драматичний театрів очолював керівник Головреперткому УРСР І. Чабаненко, секцію музичних театрів та філармоній – заступник голови Комітету П. Козицький, секцію директорів та керівників обласних відділів мистецтв, де говорили про використання мистецтва в агітації на виборах до Верховної Ради СРСР, очолив сам голова Комітету мистецтв М. Компанієць. Крім того, був присутнім і гість з Москви – представник Всесоюзного Комітету в справах мистецтв, який розповідав про нові п'єси російських радянських авторів⁴. Варто зауважити, що згадок про театральне та музичне мистецтво інших народів СРСР немає.

На передовиці газети «Радянське мистецтво» від 11 грудня 1945 р. розміщувалася стаття «П'єса і театр». Автори статті писали «Драматичний театр – це насамперед театр сучасної теми, нової радянської п'єси... Радянський театр у найбільшій мірі, порівняно з усіма іншими театрами світу, був і є театром сучасності, активним пропагандистом і агітатором, театром революційної думки»⁵. Вказувалося, що театри України отримують нові п'єси російських драматургів – М. Погодіна, К. Сімонова, Л. Леонова та ін. Найбільше була звернена увага співпраці театру і драматурга. Натомість було відмовлено послабити ідеологічний тиск на драматургів. Зокрема, зазначалося: «Лише в деяких виступах пролунав було несміливий заклик до знижок, до певного «всепрощення» щодо ідейно-художньої якості творів... Радянський театр, який працює для народу і заради народу, не може разом з тим лишатися

¹ Чернявський, С. (1945). *Ще раз про організацію репертуару. Радянське мистецтво*, 35 (4 грудня), 3.

² Передова стаття (1945а). Репертуар радянського мистецтва. *Радянське мистецтво*, 35 (4 грудня), 1.

³ Там само.

⁴ Передова стаття. (1945б). Республіканська нарада по репертуару закладів мистецтв України). *Радянське мистецтво*, 36 (11 грудня), 1.

⁵ Передова стаття. (1945с). П'єса і театр. *Радянське мистецтво*, 36 (11 грудня), 1.

на назадницьких позиціях, плентатись у хвості в якоїсь відсталій частини глядачів, бо театр покликаний виховати глядача, підносити його культуру та смаки»¹.

Також на нараді була звернена увага на музично-драматичні театри. Заступник голови РНК УРСР М. Бажан та завідувач відділом літератури та мистецтв Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У І. Д. Золотоверхий вважали, що є «хибним» та «шкідливим» викинути з театру п'єси «пісенно-етнографічного характеру», незважаючи на те, що український театр був затиснутий царизмом в рамки етнографізму. І радянське керівництво планувало подолати таку «обмеженість», залучаючи до постановки нові твори².

Позицію І. Золотоверхого щодо стану українського мистецтва можна прочитати в статті «Про репертуар наших театрів (До підсумків Республіканської наради по репертуару)» в газеті «Радянське мистецтво» від 25 грудня 1945 р. Автор наводить важливі дані щодо постановок за 9 місяців. За цими даними з 13772 вистав українському глядачу було показано 2457 вистав української радянської драматургії (17,8%), російських та інших радянських драматургів – 3999 (17,8%), творів української класики – 5729 (41,7%), російської і європейської класики – 1587 (11,6%)³. З 30 класичних українських п'єс рекордно були поставлені такі: «Шельменко-денщик» – 594 постановок у 18 театрах, «Безталанна» – 554 постановок у 25 театрах, «Ой, не ходи, Грицю» – 451 постановок у 20 театрах, «Циганка Аза» – 368 постановок у 17 театрах, «Сватання на Гончарівці» – 324 постановок у 17 театрах. Далі автор натякає, що 40 п'єс російської та європейської класики зайняли невелику частку в українських театрах⁴. Автор вважав несправедливістю, що п'єса «Хазяїн» І. Карпенка-Карого не була поставлена в жодному театрі, а «слабші» п'єси «Безталанна» і «Лиха іскра поле спалить...» мали популярність. Ідеї п'єси «Хазяїн» були близькі радянській владі.

Під час визволення країн Східної Європи від нацизму та під час окупації України населення республіки могло познайомитися з театром країн Європи, п'єси якого були позбавлені «ідейного змісту», про що натякав не лише завідувач відділом літератури та мистецтв Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У. До речі, І. Золотоверхий похвалив актуальність п'єс «Фронт», «Місія містера Перкінса в Країну більшовиків», «Приїздить у Дзвінкове». Останню автор статті охарактеризував як «комедія з життя українського колгоспного села у перші дні після війни – до повернення наших людей з фронту, про все хороше, що виховала у них війна, і про погане, що приніс дехто з них із собою, некритично сприйнявши поверхові риси західної культури»⁵.

3 грудня 1945 р. РНК УРСР та ЦК КП(б)У видав постанову «Про республіканський огляд вистав з російської класичної драматургії в театрах України», згідно якої Комітет в справах мистецтв при РНК УРСР мав провести в грудні 1945 р. огляд вистав російської класики і 5-денну республіканську нараду в Києві. Були включені в республіканський огляд театри Києва, Дніпропетровська, Одеси, Ворошиловграда, Сталіно та Львова. На заходи було виділено 27,7 тис. крб.⁶

В наказі Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР від 20 грудня 1945 р. для огляду російської класики театрів м. Києва було утворено комісію в складі І. Чабаненка, С. Черняхівського, М. Путінцева, М. Йосипенка. Також до комісії мали включити Д. Копиця з Інституту філології ВУАН та Є. Старінкевіч з Інституту літератури ВУАН. Вистави мали проходити ввечері. В оперному театрові 20 грудня мали переглянути «Євгеній Онегін», а 25 грудня – «Пікова дама». В Київському українському драматичному театрові імені Івана Франка мали б показувати п'єсу «Останні» ввечері 23 грудня 1945 р. Три вистави комісія оглядала в театрі російської драми ім. Лесі Українки: «Женитьба Белугина» (21 грудня), «Дети солнца» (22 грудня), «Живой труп» (24 грудня)⁷.

29 грудня 1945 р. відбулася нарада працівників мистецтв УРСР по обслуговуванню заходів підготовки до перегляду російської класики. Як зазначив голова Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР М. Компанієць, 13 липня 1945 р. було видано Комітетом в справах мистецтв при РНК

¹ Там само.

² Там само.

³ Золотоверхий, І. (1945). Про репертуар наших театрів. *Радянське мистецтво*, 38 (25 грудня), 3.

⁴ Там само.

⁵ Там само, 4.

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 846, арк. 15-16.

⁷ ЦДАВО України, ф. 4763, оп. 1, спр. 21, арк. 211.

СРСР інструктивний лист Управлінням в справах мистецтв союзних республік і директорам театрів. В листі вказувалося на необхідність підготовки їх до огляду вистав російської класики. Критикувалася відсутність п'єс російської класики в театрах союзних республік. Центральній радянській владі не подобалося, що в українських театрах домінували п'єси української класики і була незначна кількість творів російської класичної драматургії¹. В кінці наради, на якій обговорювалися постановки радянської класики в українських театрах різних регіонів України, голова наради та українського Комітету, зазначав, що завданням цих переглядів було збагатити репертуар новими класичними творами російських драматургів².

Отже, репертуарними справами в Україні керував Комітет в справах мистецтв при РНК УРСР через Головне управління за видовищами та репертуаром. Це управління затверджувало постановки драматичних творів в українських театрах. В затверджені постановки не дозволялося вносити жодних змін. Стежити за репертуаром в місцевих театрах мусив обласний уповноважений з питань видовищ та репертуару. Питання репертуару театрів часто обговорювалися на засіданнях Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР і різноманітних нарадах, в яких брали участь театральні працівники з усієї Української РСР. Керівництво Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР ставило питання про збільшення кількості постановок радянських драматичних творів. Особлива увага приділялася постановці російської класичної та радянської драматургії. Незважаючи на те, що часто обговорювалося проблема відсутності в репертуарі творів «братніх народів» СРСР, театри обмежувалися постановкою російської радянської драматургії. Згадується важливість російської радянської драми в репертуарі українських театрів в статтях та промовах керівництва Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР. Також в грудні 1945 р. було організовані огляди російської класики в театрах України, ініційовані Комітетом в справах мистецтв при РНК СРСР.

Тобто, з впевненістю можна стверджувати, що в Українській РСР театри були позбавлені найменшої самостійності, знаходились під пильним наглядом усіляких контролюючих органів і організацій, не мали права вільного підбору репертуару.

References:

1. Hridina, I. M. (2010). *Dukhovne zhyttia naseleennia Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny (1939-1945)* [The spiritual life of the population of Ukraine during the Second World War (1939-1945)]. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
2. Zakharevych, M. V. (2016). *Natsionalnyi akademichnyi dramatychnyi teatr imeni Ivana Franka u dynamitsi sotsiokulturnykh peretvoren 1920-2001 rokiv: dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata mystetstvoznavstva* [Ivan Franko National Academic Drama Theatre in the Dynamics of Sociocultural Transformations 1920-2001: dissertation for the degree of Candidate of Arts]. Kyiv: Natsionalna muzychna akademiya Ukrayiny imeni P. I. Chaykovskoho. [in Ukrainian].
3. Zolotoverkhyi, I. (1945). Pro repertuar nashykh teatriv. [About the repertoire of our theaters]. *Radianske mystetstvo* [Soviet art], 38 (25 of December), 3. [in Ukrainian].
4. Zjukov, B., Sennikova, R. (1977). *Kievskij gosudarstvennyj ordena Trudovogo Krasnogo znamenii akademicheskij russskij dramaticheskij teatr imeni Lesi Ukrainki (Kratkij ocherk)*. [Kyiv Lesya Ukrainka State Theatre of Russian Drama (Short essay)]. Kyiv: Mистectvo. [in Russian].
5. Kolomiiets, R. (1995). *Frankivtsi. 1920–1995: teatr i chas, mytets i vlada, dusha i stsena*. [Frankivtsi. 1920-1995: Theater and time, artist and power, soul and stage]. Kyiv: Sabat. [in Ukrainian].
6. Peredova stattia (1945a). Repertuar radianskoho mystetstva [The repertoire of Soviet art]. *Radianske mystetstvo* [Soviet art], 35 (4 of December), 1. [in Ukrainian].
7. Peredova stattia. (1945b). Respublikanska narada po repertuaru zakladiv mystetstv Ukrainy. [Republican meeting on the repertoire of Ukrainian art institutions]. *Radianske mystetstvo* [Soviet art], 36 (11 of December), 1. [in Ukrainian].
8. Peredova stattia (1945c). Piesa i teatr. [Play and theatre]. *Radianske mystetstvo* [Soviet art], 36 (11 of December), 1. [in Ukrainian].
9. Stanishevskiy, Yu. O. (1970). *Ukrainskyi radianskyi muzychnyi teatr (1917-1967). Narysy istorii*. [Ukrainian Soviet Music Theatre (1917-1967). Essays on history.]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

¹ ЦДАВО України, ф. 4763, он. 1, снр. 25, арк. 1.

² ЦДАВО України, ф. 4763, он. 1, снр. 25, арк. 1.

10. Stefanovych, M. (1968). *Kyivskiy teatr derzhavnyi ordena Lenina akademichnyi teatr opery ta baletu URSS im. T. H. Shevchenka. Istorychni narys* [Kiev Taras Shevchenko State Opera. Essays on history]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].
11. Sukhodolskyi, V. (1945). Orhanizatsiia repertuaru. [The organization of the repertoire]. *Radianske mystetstvo* [Soviet art], 30 (30 of October), 3. [in Ukrainian].
12. Tkachenko, S. (1945). Zavdannia teatru [The task of the theater]. *Vidkryttia XXV yuvileinoho sezonu (1920-1945)* [Opening of the XXV Anniversary Season (1920-1945)]. Lviv, 1. [in Ukrainian].
13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine], *f. 4763, op. 1, spr. 20*, 224 ark. [in Ukrainian].
14. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine], *f. 4763, op. 1, spr. 21*, 220 ark. [in Ukrainian].
15. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine], *f. 4763, op. 1, spr. 26*, 45 ark. [in Ukrainian].
16. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine], *f. 4763, op. 1, spr. 10*, 225 ark.
17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine], *f. 4763, op. 1, spr. 9*, 21 ark. [in Ukrainian].
18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine], *f. 4763, op. 1, spr. 24*, 271 ark. [in Ukrainian].
19. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme State Bodies and Governments of Ukraine], *f. 4763, op. 1, spr. 25*, 47 ark. [in Ukrainian].
20. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy [The Central State Archives of Public Organizations of Ukraine], *f. 1, op. 23, spr. 1620*, 224 ark. [in Ukrainian].
21. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy [The Central State Archives of Public Organizations of Ukraine], *f. 1, op. 70, spr. 416*, 345 ark. [in Ukrainian].
22. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy [The Central State Archives of Public Organizations of Ukraine], *f. 1, op. 6, spr. 846*, 95 ark. [in Ukrainian].
23. Chagovec, V., Gorodisskij, M., Borshhagovskij, A., Gozenpud, A. (1946). *Gosudarstvennyj russkij dramaticheskij teatr imeni Lesi Ukrainki* [Kyiv Lesya Ukrainka State Theatre of Russian Drama]. Kyiv: Mistectvo [in Russian].
24. Cherniavskiy, S. (1945). Shche raz pro orhanizatsiiu repertuaru. [Once again about the organization of the repertoire]. *Radianske mystetstvo* [Soviet art], 35 (4 of December), 3. [in Ukrainian].

EPISTEMOLOGY, HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Андрій Шаповал, к. і. н.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ В. М. ПЕРЕТЦА В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ В КИЄВІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЛИСТІВ ВЧЕНОГО ДО М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

Andrii Shapoval, PhD in History

Vernadsky National Library of Ukraine, Ukraine

V. M PERETTS'S ACTIVITY IN THE UKRAINIAN SCIENTIFIC SOCIETY IN KYIV THROUGH A PRISM OF LETTERS OF THE SCIENTIST TO M. S. HRUSHEVSKY

The article reflects the activities of the outstanding Ukrainian and Russian philologist V. M. Peretts in the Ukrainian Scientific Society in Kyiv. The source of the research was the letters of V. M. Peretts to the chairman of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv and the editor of the Society's publications M. S. Hrushevsky. Letters of V. M. Peretts are stored in the archival fund of the Grushevsky family in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv. The article reveals the role of V. M. Peretts in the creation of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv, the activities of the scientist as the head of the philological section of the Society and the editor of publications of the Society. The views of V. M. Peretts on the principles activities of the Ukrainian scientific society in Kyiv, its activities on the organization of Ukrainian scientific life and scientific cooperation with Ukrainian and Russian scientists in the framework activities of the Society are highlighted.

Keywords: V. M. Peretts, M. S. Hrushevsky, Ukrainian Scientific Society in Kyiv, epistolary heritage, scientific cooperation, Ukrainian studies.

Цінним джерелом дослідження розвитку національного наукового та суспільно-культурного життя кінця XIX – початку XX ст. є епістолярна спадщина українських вчених і громадсько-культурних діячів, зокрема видатного філолога і педагога, дослідника давньої української літератури, історика театру, джерелознавця й палеографа, академіка Петербурзької (з 1914) та Всеукраїнської (з 1919) академії наук Володимира Миколайовича Перетца (1870–1935), активна наукова, науково-організаційна, педагогічна та громадська діяльність якого, значною мірою, вплинула на становлення української науки і культури в цей період.

У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві в архівному фонді родини Грушевських відклалися листи В. М. Перетца до М. С. Грушевського. Учених єднала більш ніж тридцятирічна співпраця на українській науково-організаційній та видавничій ниві, а оскільки В. М. Перетц і М. С. Грушевський мешкали в різних містах і навіть країнах, то, природньо, що вони широко листувалися. Кількісно цей комплекс епістолярних документів складається з 137 листів і є найбільшою частиною в епістолярній спадщині В. М. Перетца, що сформувалася внаслідок його листування з українськими вченими, а нині зберігається в архівосховищах України.

Хронологічно листи В. М. Перетца до М. С. Грушевського поділяються на три частини – це перший лист, надісланий із Санкт-Петербурга до Львова 25 лютого 1896 р.; основний масив епістолярних документів, які були написані В. М. Перетцем під час його роботи в Києві й датовані

від 1 липня 1905 р. до 26 березня 1914 р.; та останній лист до М. С. Грушевського від 23 листопада 1927 р., надісланий вже з Ленінграда до Києва.

В останній час з'явилася низка публікацій з дослідження епістолярної спадщини В. М. Перетца, що стали джерельним підґрунтям для відображення його діяльності та інших вітчизняних філологів¹, а також їхньої співпраці з європейськими вченими². Розпочато й вивчення листів В. М. Перетца до М. С. Грушевського. Однак із численних сюжетних ліній, які містяться в цих листах проаналізовано лише ті, що стосуються діяльності В. М. Перетца та М. С. Грушевського в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові (далі – НТШ)³, та ще лист від 23 листопада 1927 р., написаний з приводу конфлікту у Всеукраїнській академії наук⁴.

У запропонованій статті ми ставимо за мету на основі аналізу епістолярних документів висвітлити діяльність В. М. Перетца в Українському науковому товаристві в Києві (далі – УНТ), його співпрацю з головою та редактором видань УНТ М. С. Грушевським та іншими українськими вченими.

У 1907 р. В. М. Перетц підтримав ініціативу М. С. Грушевського заснувати в Києві УНТ й брав активну участь у його створенні. На той час вчені вже мали більш ніж десятирічний досвід плідної співпраці в рамках роботи НТШ, за зразком якого і планувалося організувати діяльність УНТ.

Перше загальне засідання УНТ відбулося 29 квітня 1907 р., де М. С. Грушевського було обрано головою Товариства, а також сформовано тимчасову Раду УНТ, до якої увійшли, крім голови Товариства, О. І. Левицький і В. П. Науменко (заступники голови), І. М. Стешенко і Я. М. Шульгін (відповідно секретар і заступник секретаря) та В. І. Щербина (скарбник). 1 жовтня того ж року до тимчасової рад УНТ дообрано О. С. Грушевського.

З листів В. М. Перетца до М. С. Грушевського можна дізнатися про складнощі, що постали перед фундаторами УНТ, а також думки Володимира Миколайовича щодо організації діяльності Товариства. В. М. Перетц вважав, що УНТ повинно розв'язувати суто наукові завдання й до складу Товариства мали б входити талановиті та здібні вчені, спроможні вирішувати наукові проблеми, а не громадські діячі та публіцисти, які б використовували УНТ у пропагандистських цілях.

Свою позицію щодо діяльності УНТ та його складу В. М. Перетц відверто висловив М. С. Грушевському в листі від 27 травня 1907 р., зокрема, він писав: «На днях був у Наук[овому] Товар[истві] – з'ясується з ходу дня, що необхідно не воно, а український клуб, преться сила народу, [В. Ф.] Дурдуківський, Єфремови – і tutti quanti; народ все хороший, живий, але до науки – пробачте – жодним боком недоторканий. З такими співчленами Ваш чудовий план – не може бути виконаний. Та і нема авторитетного голови! Вас нема – а [В. П.] Наум[енко] хоче зовсім не те, чого хочете Ви, та й тоді треба було б ядро, для наукової роботи тихо залучити, без литавр і гармат – людей 7–8 словесників і 8–10 істориків, а інші – могли б бути, без великої образи, “членами за змаганнями”: адже я працюю для Наук[ового] тов[ариства] Шевч[енка], не будучи його членом! Хіба це так необхідно? А тоді – додайте до названих – Черняхівських, невідомих нікому молодих людей, якихось підпанків – невідомих навіть і в публіцистиці – все це згідно § Статуту має зображувати “вчених самот[і] працюючих на терені українськ[ої] науки”! Милі люди – але їхні цілі та ідеали – не ідеали наукового товариства. Ваш брат, Ол. С. [Грушевський] наполегливо доводив, що публіцистика – наука і що Єфремови – вчені. Плачевна повинна бути наука, яка рахує в рядах своїх співробітників – таких фахівців! І все – гонитва за кількістю, на шкоду якості, та партійні рахунки, що роз'їдають українську інтелігенцію ледь не більше, ніж російську.

¹ Шаповал, А. І. (2016). Епістолярна спадщина академіка В. М. Перетца у фондах Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, 44, 668–683; Шаповал, А. І. (2018). Наукова співпраця І. Я. Франка і В. М. Перетца (за епістолярними джерелами). *Київські історичні студії*, 2, 111–117 та ін.

² Шаповал, А. І. (2018). Співпраця академіка В. М. Перетца за європейськими вченими (за епістолярними документами). *Evropský filozofický a historický diskurz*, 4, 36–43; Шаповал, А. І. (2019). Листування академіка В. М. Перетца з вченими Чехословаччини. *Evropský filozofický a historický diskurz*, 1, 27–33.

³ Шаповал, А. І. (2018). Співпраця В. М. Перетца з Науковим товариством імені Шевченка через призму листів ученого до М. С. Грушевського. *Архіви України*, 5–6, 117–134.

⁴ Пристайко, В., Шаповал, Ю. (1996). *Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934*. Київ: Україна.

Сумно – жажливо. М[оже] б[ути] я написав таке, що Вам не сподобається. Але вірите – с бодем писав!»¹. З перспективи сьгоднішнього дня видно, що в оцінці деяких осіб В. М. Перетц дещо згустив фарби, але в цілому його підхід до організації роботи УНТ був зважений і відповідальний, адже вчений щиро вболівав за розвиток української науки, у слугуванні якій вбачав сенс свого життя.

Варто зазначити, що і надалі В. М. Перетц у своїх листах неодноразово торкався питань якості складу УНТ та ефективності діяльності його членів. Так, у листі від 7 лютого 1910 р. він зазначав: «Мене вкрай турбує доля нашого Київськ[ого] “Товариства”... З одного боку – відсутність людей енергійних, здатних з’єднати ініціативу з вченою авторитетністю, з другого – наявність маси обтяжуючої “Товариство” своїми претензіями – без будь-яких підстав на їх справедливість»². Володимир Миколайович пропонував сміливіше залучати до роботи в УНТ та його друкованих органах молодих талановитих вчених. «Будемо пам’ятати, – писав він М. С. Грушевському в листі від 3 березня 1909 р., – молода справа повинна привертати до себе молоді сили, базуватися на них, а не розганяти їх. Скільки дали “старі українці” для “Зап[исок]”? Скільки дадуть? Сумніваюся в їхній продуктивності: Ор. [І.] Лев[ицький], я, [Ф. К.] Вовк – і більше раз, два... А потрібно б притримати було при “Зап[исках]” ту молодь, яка може бути корисною і без якої, правду сказати – не обійтись»³.

Під час створення УНТ постало питання про видання друкованого органу Товариства. Як один із можливих варіантів, розглядалося питання про використання Товариством наукового та літературно-публіцистичного місячника «Україна», що, як продовження «Київської старини», виходив із січня 1907 р. Редактором журналу був відомий філолог, педагог і громадський діяч В. П. Науменко. Напевне, йому й належала ідея щодо видання «України» як органу УНТ, проти якої виступила частина членів Товариства, зокрема і В. М. Перетц. У листі М. С. Грушевському від 1 листопада 1907 р. він зазначив: «Незважаючи на частину членів, які протестували, наукове товариство вирішило взятися за видання “України”, але, як казав [Є. К.] Тимченко – у розмірі 6 кн[иг]. Втім – постановлено передати обговорення питання в остаточній формі – до Ради. Ось тепер я і шкодую, що я не в Раді. Втім – поквапити хіба збори [філологічної] секції? М[оже] б[ути] я попаду до неї як голова [секції] і т[аким] чин[ом] увійду по праву до Ради?»⁴.

Рішення про формування секцій УНТ (історичної, філологічної та природничої) було прийнято загальними зборами Товариства 14 вересня 1907 р. Першою зорганізувалася філологічна секція УНТ, про що було повідомлено на засіданні тимчасової Ради Товариства 11 листопада того ж року. Головою філологічної секції УНТ обрали В. М. Перетца, секретарем – мовознавця Є. К. Тимченка. На цьому ж засіданні розглядали питання й про можливість видання журналу «Україна» під егідою УНТ, проте постановили видавати суто-науковий неперіодичний орган⁵. Повідомлення про створення історичної секції Товариство розглядалося на засіданні тимчасової Ради 14 листопада, її головою було обрано відомого історика мистецтва Г. Г. Павлуцького.

30 грудня 1907 р. відбулися загальні збори членів УНТ, де обрали постійну Раду Товариства: голова – М. С. Грушевський, заступники голови – В. І. Щербина і О. І. Левицький, члени – М. Ф. Біляшівський, О. С. Грушевський, М. В. Лисенко, І. М. Стешенко та Я. М. Шульгін. Вже новий склад Ради того ж дня ухвалив рішення про видання «Записок Українського наукового товариства в Києві» (далі – «Записки УНТ»), як органу УНТ, і обрала редакційний комітет Товариства, до якого увійшли голова УНТ М. С. Грушевський та керівники філологічної й історичної секцій В. М. Перетц і Г. Г. Павлуцький⁶.

У своїх листах В. М. Перетц інформував М. С. Грушевського про складнощі з формуванням і налагодженням діяльності філологічної секції УНТ. До роботи у секції він прагнув залучити талановитих і відповідальних вчених, зокрема й своїх здібних учнів. Так, у листі від 27 листопада 1907 р. В. М. Перетц повідомляв: «Потроху конституюємо філол[огічну] секцію. У вівтор[ок]

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 37 зв.–38 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 119-119 зв.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 95-95 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 46 зв.

⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. X, од. зб. 32919, арк. 3.

⁶ ІР НБУВ. Ф. X, од. зб. 32919, арк. 16 зв.

4го збираю в себе. Мій [С. І.] Маслов зі своєю працею, яку я хотів у “Збірник” або в “Записки” прилаштувати – втік до Нестор[івського] товариства! Я задав йому терку, відмовився слухати його і заявив, що тепер до Нест[орівського] тов[ариства], коли там остаточно засіли обскуранти, Кулаковські й Яворські – порядні люди не ходять”¹. Зрештою, С. І. Маслов увійшов до складу філологічної секції УНТ, у якій в 1908 р., крім нього, В. М. Перетца і Є. К. Тимченка, ще працювали такі фахові філологи як Б. Д. Грінченко, В. М. Доманицький, П. Г. Житецький, А. М. Лобода, К. П. Михальчук, М. І. Петров й І. М. Стешенко.

На думку В. М. Перетца, нових членів УНТ необхідно було приймати на загальних зборах Товариства. Він, як голова філологічної секції УНТ, вважав, що для ефективного вирішення завдань, що стояли перед філологічною секцією необхідно було прийняти до її складу ще 8–10 фахівців. У своїх листах Володимир Миколайович неодноразово звертався до М. С. Грушевського, аби той посприяв у проведенні таких зборів².

Діяльність філологічної секції УНТ В. М. Перетц планував розпочати з доповіді про найближчі завдання вивчення української літератури, роботу над якою він почав у перших числах листопада 1907 р. В. М. Перетц вирішив зробити доповідь більш глобальною й подати її як програму діяльності філологічної секції УНТ. У листі до М. С. Грушевського від 27 листопада 1907 р. Володимир Миколайович зазначив, що це буде доповідь про найближчі завдання філологічної секції, яку він має намір «розширити у вигляді програми, щоб було видно, що зроблено, а що ні»³.

З програмовою доповіддю «Найближчі завдання вивчення історії української літератури» В. М. Перетц виступив 10 січня 1908 р. на першому засіданні філологічної секції УНТ. Передусім голова секції вважав необхідним залучення української молоді до ґрунтовних досліджень з історії української літератури як нового, так і давніх періодів. Першочерговим завданням, на думку керівника секції, було розроблення загального нарису історії української літератури зі складанням її хрестоматії, починаючи від найдавніших часів. Робота над загальним нарисом дала б можливість визначити лакуни в дослідженні українського літературного процесу. Для скорішого їхнього заповнення В. М. Перетц пропонував скласти каталог пам’яток української мови і літератури та повну бібліографію українських творів, видати передмови до друкованих книг XVI–XVII ст. як «корисний історико-літературний, історичний і побутовий матеріал», а також збірки українських драматичних творів XVII–XVIII ст., віршової літератури XVI–XVII ст., пісенних текстів і віршів світського характеру XVI–XVIII ст., діалоги і панегірики XVII ст., пам’ятки української історичної літератури XVII–XVIII ст. з науковими коментарями до них. Оскільки дослідження давньої літератури тісно пов’язане з вивченням історії формування мови, Володимир Миколайович пропонував розробити програму для збирання матеріалів з української діалектології та вивчення пам’яток української мови⁴.

Проведення масштабних філологічних досліджень В. М. Перетц розглядав у контексті розвитку українознавства. Він наголосив, що українознавство «наука ще молода» й «ми не можемо ставити до українознавства великих запитів – у минулому, але це примушує нас подбати про будущину українознавства, зокрема української філології»⁵. Доповідь В. М. Перетца була схвалена на засіданні філологічної секції й опублікована в першій книзі «Записок УНТ», що почали виходити 1908 р. Незабаром побачила світ й «Програма до збирання діалектичних одмін української мови» (5–8 книги «Записок УНТ», 1909–1910 рр.), підготовлена членами філологічної секції УНТ К. П. Михальчуком і Є. К. Тимченком.

Листи В. М. Перетца до М. С. Грушевського містять відомості не тільки про діяльність філологічної секції УНТ, а й про заходи, події та рішення, що стосувалися діяльності всього Товариства. Так, 8 березня 1908 р. пішов з життя видатний український історик та громадський діяч, почесний член УНТ В. Б. Антонович. У листі від 9 березня Володимир Миколайович проінформував М. С. Грушевського про заходи, що планувалися в Києві в рамках вшанування пам’яті померлого.

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 52 зв.–53.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 104-104 зв., 107-107 зв.

³ Перетц, В. (1908). Найближчі завдання вивчення історії української літератури. *Записки Українського наукового товариства в Києві*, 1, 22-23.

⁴ Там само, 24.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 58-58 зв.

Зокрема, він писав: «Похорон Антоновича відбудиться у вівторок, винос із Університету [св. Володимира]. У неділю 16го засід[ання] Науков[ого] товар[иства], [присвячене] пам'яті Антон[овича]. Я запросив крім істор[ичної] секції, порадившись зі Стеш[енком], Данилевича (не знав, що Ви приїздити), другу промову скаже українською Лобода, наприкінці [виступить] Стешенко. А наст[упної] нед[ілі] буде засід[ання] Нестор[івського] тов[ариства] з того ж сюжету»¹. Додамо, що третя книга «Записок УНТ» була присвячена В. Б. Антоновичу й містила його працю «Записка в справі обмежень української мови» та статті про вченого, підготовлені М. С. Грушевським, А. М. Лободою, Г. Г. Павлуцьким та І. М. Стешенком.

Забігаючи наперед, зазначимо, що в листі В. М. Перетца, надісланого М. С. Грушевському після смерті 20 квітня 1914 р. українського мовознавця й громадського діяча, члена філологічної секції та голови комісії мови УНТ К. П. Михальчука, також обговорювалися заходи, що планувало здійснити Товариство для вшанування небіжчика. Зокрема, В. М. Перетц запропонував виголосити на поминальному засіданні доповідь про К. П. Михальчука як основоположника наукової української діалектології та зауважив, що було б непогано, аби на засіданні пролунали й інші виступи, наприклад, А. В. Ніковського про праці К. П. Михальчука з історії мови та І. М. Стешенка про громадську діяльність померлого². Крім того, УНТ підготувало і 1915 р. випустило друком «Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука», де були опубліковані праці В. М. Перетца «До історії перекладу Біблії в Західній Русі», Є. К. Тимченка «Огляд наукових праць К. Михальчука» та ін.

Багато уваги в листах В. М. Перетца уділено питанням підготовки та участі УНТ у чотирнадцятому Археологічному з'їзді, який відбувся у Чернігові в серпні 1908 р. Спочатку члени Товариства планували взяти активну участь у роботі Археологічного з'їзду, на якому мали намір представити близько 20 наукових рефератів³. Проте організатори форуму насторожено і, навіть, вороже поставилися до участі представників УНТ в Археологічному з'їзді, побоюючись українофільських виступів.

У листі від 23 квітня 1908 р. В. М. Перетц розповів М. С. Грушевському про зустрічі членів УНТ з графінею П. С. Уваровою, яка була головою Московського археологічного товариства і брала діяльну участь в організації чотирнадцятого Археологічного з'їзду в Чернігові: «Доповідаю Вашій милості, що сьогодні я був у [Г. Г.] Павлуцького на обіді з гр[афінею] Уваровою. Були із проф[есорів]: [Ю. А.] Кулаковський, [А. М.] Лобода, [В. Ю.] Данилевич, Вас[иль] Ляскоронський; і молода людина з Кракова, українець, учень проф[есора Маріяна] Соколовського. І на тост Гр[игорія] Гр[игоровича] Павлуцького, який привітав Уварову і побажав успіху з'їзду в Чернігові, ця дама дуже нелюб'язно парувала – словами, що на з'їзді не допустить українофільства: точно, здається, висловилася так – “щоб не було українофільства”. На що присутній [С. П.] Томашевський і [Г. Г.] Павлуцький, сконфужені безтактністю, заперечили, що не можна заборонити любити батьківщину і вивчати її. Під час обіду Кулаковський вмовляв молодого українського вченого кинути сепаратизм і “изобретать” мову, що викликало доволі гостру з мого боку відповідь з приводу “изобретения”»⁴. Далі В. М. Перетц навів враження від позиції П. С. Уварової професора М. І. Петрова, який, зустрічаючись з графінею, «заговорив з нею про нове Тов[арист]во (наше [УНТ]), що йому потрібно надіслати запрош[ення на з'їзд]. На це Уварова відгукнулася, що Тов[арист]во нове, які праці його – невідомо, хто члени – також. Петров заявив, що один із членів – перед нею, тобто він сам. Вона збавила тон, але нічого певн[ого] не сказала»⁵. При тому Володимир Миколайович зробив висновок, що «не хочеться їхати на цей з'їзд, якщо його очолюватиме такий городовий у юбці, як стара Уварова», а перед членами Товариства постало питання, чи зможуть вони взагалі прочитати свої українознавчі доповіді, якщо на форумі ще й заборонять українську мову⁶.

Однак під тиском української наукової громадськості П. С. Уварова змушена була поступитися. З листа В. М. Перетца від 24 квітня 1908 р. дізнаємося, що з «московською графінею

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 58-58 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 188-188 зв.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 6 зв.-7.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 6-6 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 7.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 6 зв.-7.

говорив [Г. Г.] Павлуцький, [і] вона нічого не має проти реф[ератів] на укр[аїнські] теми. Стерпить навіть укр[аїнську мову, але не бажає, щоб було організ[овано] окрему укр[аїнську] секцію»¹.

Разом з тим частина членів УНТ, обурена утисками організаторів форуму щодо українських вчених, виступала за відмову Товариства від участі в чотирнадцятому Археологічному з'їзді в Чернігові, а також заборону окремим членам УНТ брати участь в його роботі. В. М. Перетц вважав таку позицію помилковою. У листі М. С. Грушевському від 10 липня 1908 р. Володимир Миколайович зазначив: «Тепер щодо Товариства Київського: на багатьох у Києві справила дуже погане враження нетерпимість [Л. М.] Стар[ицької]-Чернях[івської], [Б. Д.] Гринч[енка] та ін[ших], які вимагали, – якщо Товариство не бере участі в з'їзді, – то щоб ніхто з його членів не їхав на з'їзд. Я думаю, що це була вимога занадто надмірною: адже не може ж, напр[иклад, Г. Г.] Павлуцький, голов[а] орган[ізаційного] Комітету – не їхати до Черн[ігова]. Небагато таких, хто був би тільки членом Товар[иства]. А чому ж забороняти поїздки членам й інших наук[ових] тов[ариств]? Такі витівки можуть відштовхнути від Товар[иства] корисних людей на кшталт А. М. Лободи чи Гр[игорія] Гр[игоровича] Павл[уцького], а сутт[євої] користі – думається – не принесуть»².

Зрештою резолюція про заборону брати участь в роботі чотирнадцятого Археологічного з'їзду в Чернігові окремим членам УНТ не була підтримана зборами Товариства, але багато з українських вчених відмовилися від поїздки на форум. В. М. Перетц взяв участь в Археологічному з'їзді в Чернігові, який втім справив на нього прикре враження як складом учасників, так і якістю наукових доповідей³. З листів видно, що М. С. Грушевський цікавився перебігом подій на чотирнадцятому Археологічному з'їзді в Чернігові та змістом наукових рефератів. Ймовірно, він просив В. М. Перетца надіслати йому надрукований збірник доповідей, проголошених на з'їзді, на що Володимир Миколайович відповів: «Задовольнити Ваше бажання не могу: графиня та її дворові люди жодного разу не ошасливили мене присиланням праць з'їзду!»⁴.

В УНТ регулярно проводилися загальні наукові збори Товариства, на яких зачитувалися та обговорювалися наукові доповіді. Так, в 1909 р. відбулося сім загальних наукових зборів Товариства, на яких було зроблено 12 доповідей. Зазвичай, загальні наукові збори УНТ були відкритими, тобто на них були присутні не тільки члени Товариства, а й представники громадськості. Крім того, доповідь і хід зборів висвітлювалися в пресі.

Володимир Миколайович Перетц був прибічником відкритих наукових зборів УНТ, але вважав, що на них необхідно заслуховувати науково виважені доповіді, як було заведено на засіданнях філологічної секції. Про це йдеться у листі Володимира Миколайовича від 17 листопада 1909 р., зокрема, він писав М. С. Грушевському: «[10 листопада] було ще склик[ано І. М.] Стеш[енком] (секретарем УНТ – А. Ш.) [загальне] засідання з дивним реф[ератом] “Сенс і значення укр[аїнської] літ[ератури] XIX в[іку]” (?). Непогано було б підпорядкувати ці засід[ання] загальному порядку. У всякому разі, якщо буде дурниця в педагог[ічному] стилі, то будуть лаяти в газетах; але я вже за це не відповідаю. Взагалі думаю, що Т[овариству] нау[кові] відкриті засід[ання] необхідно влаштовувати, але для цього необхідно як неб[удь] встановити спосіб поперед[нього] ознайомлення з реф[ератом], бо автор наговорить дурниць і нічого – йому то не дивуватися, а ось Товариству всьому, що відповідальне – конфуз»⁵.

Згідно рішення Ради УНТ відкриті або розширені наукові збори Товариства стали проводитися в «Українському клубі», що був створений в 1908 р. як літературно-мистецька спілка з ініціативи українського композитора та громадського діяча, члена УНТ М. В. Лисенка. У листі від 29 листопада 1909 р. В. М. Перетц повідомив М. С. Грушевського, що підготував лекцію про «Становище української мови серед інших слов'янських мов», яку мав намір в рамках засідання філологічної секції УНТ прочитати в «Українському клубі»⁶. Про успіх лекції в «Українському клубі», що відбулася 1 грудня, Володимир Миколайович написав М. С. Грушевському в наступний після виступу день: «Читав вчора в Клубі (на засід[анні] філ[ологічної] секції) реферат про становище укр[аїнської] мови між іншими слов'янськими мовами і здається з деяким успіхом:

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 9.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 66–66 зв.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 75–76 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 177.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 103 зв.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 107 зв.

просять читати спец[іально] для “клубістів” і “просвітян”. [Л. М.] Жебуньов просить для “Ради” (єдина щоденна українська громадсько-політична і літературна газета, яка видавалася українською мовою на Наддніпрянщині – А. Ш.)»¹. Далі В. М. Перетц зауважив, що підготував ще одну публічну лекцію про історію української мови в XII–XVIII ст., і пропонував М. С. Грушевському вказані лекції опублікувати в «Літературно-науковому вістнику»². Додамо, що публічні лекції В. М. Перетца отримали високу оцінку серед української інтелігенції Києва та Львова, огляди лекцій були надруковані в періодичній пресі, найбільш розгорнуто – в щоденній газеті ліберального напрямку «Київська думка»³.

У листах до М. С. Грушевського широко представлена діяльність В. М. Перетца як редактора «Записок УНТ». Як вказувалося вище, Володимира Миколайовича разом з М. С. Грушевським і Г. Г. Павлуцьким було обрано до редакційного комітету УНТ 30 грудня 1907 р. За їхньої редакції побачила світ перша книга «Записок УНТ». Друга книга журналу, що була присвячена видатному українському філологу П. Г. Житецькому, вийшла вже без участі Г. Г. Павлуцького, за редакцією лише М. С. Грушевського і В. М. Перетца. З третьої до шостої книги «Записки УНТ» випускав редакторський комітет у складі М. С. Грушевського, В. М. Перетца й К. П. Михальчука, а починаючи з восьмої книги до складу редакційного комітету входили М. С. Грушевський, В. М. Перетц і М. К. Василенко. Загалом вийшло друком 18 книг «Записок УНТ».

З листів видно, що до обов'язків редактора «Записок УНТ» В. М. Перетц поставився відповідально. При організації видання наукового органу УНТ в Києві виникало безліч проблем як науково-організаційного, так і виробничо-технічного характеру, що потребували негайного вирішення. Оскільки М. С. Грушевський переважно мешкав у Львові, то розв'язувати ці проблеми доводилося, головним чином, Володимиру Миколайовичу, адже Г. Г. Павлуцький без особливого ентузіазму виконував редакторську роботу. У листі до голови УНТ від 8 березня 1908 р. В. М. Перетц просив дозволу «взяти у [свої] руки видання [Товариства], тому що ніхто нічого толком не знає»⁴.

Аби повніше інформувати наукове співтовариство про засноване видання УНТ, особливості публікації в «Записках УНТ» й умови передплати збірника, В. М. Перетц за зразком російських академічних видань склав правила для співробітників Товариства і майбутніх передплатників збірника⁵. Після погодження тексту з іншими членами редакційного комітету Товариства вони були опубліковані на звороті обкладинки «Записок УНТ», яку, до речі, як і у російських академічних виданнях, Володимир Миколайович вирішив друкувати сірим кольором⁶. У правилах зазначалося, що в «Записках УНТ» друкуються витяги з протоколів засідань Товариства і його секцій, наукові розвідки, статті, переважно, українознавчі й оброблені наукові матеріали як членів Товариства, так й інших осіб, які були подані й ухвалені на засіданнях секцій чи на публічних наукових засіданнях УНТ, а також вказувалося, що всі праці у збірнику публікуються українською мовою. На думку В. М. Перетца, ці правила мали б дати відповіді на «тисячі претензій» майбутніх авторів, які б, ознайомившись з ними, знали «на що йдуть»⁷. Додамо, що з метою реклами українського наукового збірника В. М. Перетц виступив у пресі, де інформував громадськість про заснування «Записок УНТ», а також підготував про видання повідомлення, яке надіслав до бібліографічних каталогів⁸.

Чимало зусиль потребувало налагодження спільної роботи Товариства з друкарнею. Протягом 1908–1909 рр. «Записки УНТ» друкувалися в типографії Першої київської друкарської спілки. Ця типографія не мала старослов'янського шрифту, який В. М. Перетцу разом з керівником друкарні В. П. Бондаренком довелося відшукувати в інших типографіях Києва і, навіть, друкарнях Санкт-Петербурга, Москви й Варшави. Тексти статей набиралися повільно і з багатьма помилками, коректура яких займала досить тривалий час, що справило негативне враження на В. М. Перетца. 8 березня 1908 р. він писав М. С. Грушевському, що більшого безладу не бачив і «якщо типограф[ія]

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 109 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 110.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 118 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 56 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 4 зв.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 63 зв.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 5.

⁸ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 84 зв.-85.

буде така ж халатна далі – то прийдеться перейти до іншої»¹. У листі Володимира Миколайовича від 30 березня читаємо: «Знову я бурчу на типографію. Сьогодні мені принесли (Огієнка) 5ту кор[ектуру], 1–2 арк. до підпису і виявилось більше 20 не виправлених помилок, поправлених Огієнком у 3й і 4й коректурах!... Завтра я буду в тип[ографії] сам і зроблю їм рознос. Але по всьому видно, що з подальшим тип[ографія] не справиться, якщо навіть чистий укр[аїнський] шрифт неможливо підписати до друку після 5 кор[ектури]! Що ж буде зі слов'янським, польським?!»².

Разом з тим, у типографії Першої київської друкарської спілки були досить високі тарифи. В. М. Перетц, вказуючи В. П. Бондаренку на недоліки в роботі друкарні, намагався зменшити оплату, але в типографії не тільки не бажали йти на поступки, а навпаки, не поспішаючи з виконанням роботи, вимагали погодинної сплати. Про свої торги з власником друкарні Володимир Миколайович сповістив М. С. Грушевського у листі від 9 жовтня 1908 р.: «Сьогодні після двократного торгу з Бондаренком я нарешті підписав рахунок за 2гу кн[игу] в розмірі 600 р[ублів] 70 к[опійок], тобто вдалося виторгувати всього 6 р[ублів], він мене зовсім замучив з вимогами оплати за години»³. Напевне, ситуація з оплатою послуг типографії стало останньою краплею, що відвернула В. М. Перетца від друкарні Першої київської друкарської спілки, адже він наголосив: «Переконливо прошу надалі звільнити мене від розмов з цими панами. Я заявив вже п. Б[ондарен]ко, що в їхньої типографії ніколи моєї ноги не буде. І якщо ці пани не вміють працювати – невже ми повинні їм платити?»⁴. Надалі всі питання, що стосувалися розрахунків з типографією, Володимир Миколайович пропонував розглядати на Раді УНТ⁵.

При нагоді, зазначимо, що керівництву Товариства необхідно було вирішити й питання виплати гонорарів авторам публікацій в «Записках УНТ». На це звернув увагу В. М. Перетц у листі до М. С. Грушевського від 5 травня 1908 р., зауваживши, що із співробітників лише І. І. Огієнко та Б. Д. Грінченко не очікують на винагороду. Щодо себе, то Володимир Миколайович наголосив, що за друк його статті він «нічого не візьме»⁶.

У листах В. М. Перетц радив М. С. Грушевському перенести друк видань УНТ до типографії з більш досконалою організацією праці. Так, у листі від 21 серпня 1908 р. він пропонував голові Товариства: «Домовтесь з типографією [І. І.] Врубл[євського] – там згодні працювати під штрафом – так мені говорили в конторі. Можливо там буде краще. Тут (у типографії Першої київської друкарської спілки – А. Ш.) нудно і неохайно. Мабуть ми їх обтяжуємо. Або – оставити їм ultimatum – також штраф, щоб уваж[но] і акуратно працювали»⁷. Імовірно, до пропозиції В. М. Перетца змінити друкарню прислухалися, адже з 1910 р. «Записки УНТ» почали друкуватися в типографії І. І. Чоколова, яка тоді була однією з найкращих у Києві.

У 1909 р. було створено Бюро УНТ, яке проводило діловодство Товариства, зокрема, організовувало й роботу з коректурою «Записок УНТ». В. М. Перетц, як редактор видання, був зацікавлений у плідній співпраці з Бюро й наполягав на тому, щоб у ньому працювали фахівці, які б мали філологічну освіту. В листі до М. С. Грушевського від 3 березня 1909 р. Володимир Миколайович зауважив: «Між іншим я чув, що квартира поділена (приміщення Бюро (контори) УНТ розташовувалося у будинку за адресом вул. Володимирська, 42, а редколегії «Записок УНТ» на тій же вулиці, але у будинку № 28 – А. Ш.) і що вже є особа – секретарша для “Записок”. Чи це правда? Останнє мене також цікавить, оскільки, якщо “Записки” потребують моєї участі, то не зайвим було б взяти до уваги мої міркування, бо: Ви завжди відсутні, [К. П.] Михальчук – недієвий, залишаюсь я і мені хотілося б, щоб постійним коректором і виконуючим секретарські обов'язки – була б особа з філологічною освітою»⁸.

Уважно ставився В. М. Перетц до визначення тематики й формування змісту книг «Записок УНТ». Як редактор збірника він тісно співпрацював з авторами статей, які представляли всі секції Товариства, зокрема М. Ф. Біляшівським, М. А. Галіним, Б. Д. Грінченком, М. С. і О. С. Грушевськими,

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 56 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 31-32.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 79.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 79 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 79 зв.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 64.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 74.

⁸ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 94 зв.-95.

В. В. Даниловим, І. М. Каманіним, О. І. Левицьким, А. М. Лободою, К. П. Михальчуком, Г. Г. Павлуцьким, М. І. Петровим, В. О. Розовим, І. М. Стешенком, В. І. Щербіною, А. І. Ярошевичем та ін.

Володимир Миколайович намагався якомога ширше представити в «Записках УНТ» дослідження українських вчених. «Моя ідея, – писав він у листі М. С. Грушевському від 3 квітня 1908 р., – вмістити в книжку більше учасників – з меншими статтями»¹. Водночас В. М. Перетцу доводилося боротися з інертністю та неорганізованістю українських науковців, що постійно ставило під загрозу підготовку та вчасний випуск чергової книги «Записок УНТ». У листі від 9 березня 1908 р. він скаржився голові УНТ: «Я Вам писав, що з українцями просто нічого не можна зробити. Ще мої учні якось підкорюються дисципліні, інших – не пов'яжеш»².

До співпраці із «Записками УНТ» В. М. Перетц всіляко залучав своїх учнів – членів організованого ним в Києві Семінарію російської філології, в роботі якого брали участь студенти та професорські стипендіати Університету св. Володимира, слухачки Київських вищих жіночих курсів і вечірніх приватних жіночих історико-філологічних курсів. Крім вище згаданих Є. К. Тимченка та С. І. Маслової, які були членами філологічної секції Товариства, в «Записках УНТ» взяли участь й такі учні В. М. Перетца як В. П. Адріанова, С. Ю. Гаєвський, О. С. Грузинський, І. Ф. Єрофеев, О. О. Назаревський, К. Л. Неверова, І. І. Огієнко, Ф. П. Сушицький, О. [А.] Требін і С. Ф. Шевченко.

З листів дізнаємося, що заснування В. М. Перетцем Семінарію російської філології в Києві та його робота з молоддю поза межами Університету св. Володимира (засідання Семінарію, зазвичай, відбувалося на квартирі В. М. Перетца, який мешкав на вул. Маріїнсько-Благовіщенській (нині – Саксаганського), 74 – А. Ш.) викликали нерозуміння й роздратування у деяких консервативних і українофобських професорів історико-філологічного факультету університету, а навіть і погрози від них та керівництва факультету. Тому Володимир Миколайович побоювався, аби участь слухачів Семінарію в «Записках УНТ» не викликала негативних наслідків для їхнього навчання. Так, у листі від 3 квітня 1908 р. В. М. Перетц з тривогою писав М. С. Грушевському: «Мені зробив [Т. Д.] Флор[инський] на фак[ультеті] скандал із-за Семінарію на дому, звинувачуючи мене у незаконному перевищенні прав і тому подібне. Що ж скаже [...], коли вийдуть з друку праці моїх учнів, учасників Семінарію!?»³. У листі від 21 квітня знов читаємо: «[М. М.] Бубнов (тодішній декан історико-філологічного факультету Університету св. Володимира – А. Ш.) пророкує гоніння мені та моїм учням за участь в українськ[ому] журналі»⁴.

Не зважаючи на можливі переслідування, члени Семінарію російської філології активно публікувалися в «Записках УНТ», що викликало гордість у їхнього навчителя, якого, разом з тим, ніколи не покидала тривога за долю своїх учнів. У листі М. С. Грушевському від 8 жовтня 1908 р. В. М. Перетц зазначив: «Втішаюся своїм малим гуртком миленьких філологів, та і ті скоро почнуть таїти... бо умови праці відчайдушні»⁵. Молоді ж вчені настільки впевнено увійшли до когорти авторів збірника, що невдовзі було важко уявити вихід «Записок УНТ» без їхньої участі. Настав час, коли В. М. Перетц навіть став побоюватися виникнення дефіциту авторів, що могло статися після від'їзду з Києва його вихованців, які закінчували навчання. 3 березня 1909 р. він писав М. С. Грушевському: «Думаю, що в майбутньому році, коли в сер[пні] роз'їдуться мої пташенята – частина роботи – не знайде для себе виконавців... А це сумно, тим паче, що свідомих українців, та ще літерат[урно] і науково освічених серед молоді – дуже і дуже мало! Це наше горе»⁶.

Але досвідчений педагог не опускав руки і винаходив нові шляхи, аби залучити українську молодь до наукової діяльності. Так, у листі від 17 листопада 1909 р. В. М. Перетц повідомляв М. С. Грушевському, що в рамках гурткової роботи дозволив студентам Університету св. Володимира брати участь в засіданнях філологічної секції УНТ. Зокрема, Володимир Миколайович зазначив: «Студенти просяться, щоб їм влаштували гурток. Я запропонував відвідувати збори [філологічної] секції та обіцяв дозволити доповіді, якщо вони будуть з предмету секції і – задовільні»⁷.

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 60-60 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 57-57 зв.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 59 зв.-60.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 5-5 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 80.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 95 зв.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 104.

Активно друкувався в «Записках УНТ» й сам В. М. Перетц. Ще в листі від 26 жовтня 1907 р. Володимир Миколайович написав М. С. Грушевському про свій задум підготувати для «Записок УНТ» публікацію панегірика «Візерунок цнот Єлисея Плетенецького» зі своєю передмовою¹. Вона побачила світ в шостій книзі збірника, що вийшла друком у 1909 р. У листах ідеться про підготовку до друку й інших праць В. М. Перетца, а також проблеми і складнощі, що виникали під час їхньої публікації. Зокрема, повідомляючи М. С. Грушевського про можливість опублікувати в «Записках УНТ» своєї розвідки «Український список “Сказання про Індійське царство”», В. М. Перетц зазначив, що стаття потребує перекладу українською мовою і він має намір просити це зробити свого учня І. І. Огієнка, який і раніше допомагав Володимирі Миколайовичу з перекладом його праць українською².

У другій книзі «Записок УНТ» (1908), що була присвячена українському мовознавцю, лексикографу, педагогу та громадському діячу П. Г. Житецькому, В. М. Перетц виступив з розлогою статтею «Павло Житецький: до ювілею 45-літньої наукової діяльності». В «Записках УНТ» побачила світ ще одна праця В. М. Перетца, присвячена П. Г. Житецькому. В листі від 21 травня 1913 р. Володимир Миколайович, повідомивши М. С. Грушевського про віднайдені ним в архіві Університету св. Володимира документи щодо складання П. Г. Житецьким магістерського іспиту, запитував про можливість їхньої публікації³. Спочатку В. М. Перетц думав підготувати розвідку з біографії П. Г. Житецького для «Записок Наукового товариства імені Шевченка» у Львові, та зрештою вона вийшла друком у «Записках УНТ» (книга 13, 1914 р.). Додамо, що в першому випуску «Українського наукового збірника», який з 1915 р. друкуватися в Москві як видання УНТ побачила світ стаття В. М. Перетца «До біографії П. Житецького», де дослідник опублікував лист П. Г. Житецького, що останній, висланий з Києва за українофільство, надіслав із Санкт-Петербурга київському професору О. О. Котляревському.

Всі праці в «Записках УНТ» за рішенням Ради Товариства мали друкуватися українською мовою. Тексти статей, підготовлені російською, потребували перекладу українською, що вимагало погодження з авторами праць. Зазвичай, автори досліджень з розумінням ставилися до перекладу їхніх праць українською. Наприклад, у листі від 23 квітня 1908 р. В. М. Перетц повідомляв М. С. Грушевського про розмову на цю тему з істориком української літератури й науки М. І. Петровим, який заявив, що не може мати нічого проти перекладу його статті українською⁴. Напевне, тут йшлося про розвідку М. І. Петрова «Український збірник XVII–XVIII ст.», яка побачила світ у другій книзі «Записок УНТ» за 1908 р.

Проте були й виключення. У листі від 21 серпня В. М. Перетц згадав про гостру розмову з Г. Г. Павлуцьким, у якій останній, як зазначив Володимир Миколайович, дав зрозуміти, що він до «українства мале має відношення, бо писати українською не може»⁵. Г. Г. Павлуцький лише один раз виступив у «Записках УНТ» працею «Антонович як археолог», яку було опубліковано в третій книзі збірника за 1908 р. Коли Г. Г. Павлуцький відмовився і від посади голови історичної секції УНТ, В. М. Перетц запропонував М. С. Грушевському обрати керівником секції або О. І. Левицького⁶, або О. С. Грушевського⁷. Однак історичну секцію УНТ у 1908 р. очолив В. І. Щербина, якого в наступному році змінив М. К. Василенко.

Значну частину статей для збірника переклав українською мовознавець, поліглот, секретар філологічної секції УНТ Є. К. Тимченко, видатні фахові здібності та професійну відповідальність якого високо цінував В. М. Перетц. З листів знаємо, що деякі переклади Є. К. Тимченка коректувалися М. С. Грушевським, проти чого сам перекладач рішуче протестував. У цій суперечці Володимир Миколайович став на бік Є. К. Тимченка і навіть спеціально написав М. С. Грушевському листа, в якому зазначив: «Надсилаю ще одну маленьку рецензію, яку отримав від Є. К. Тимченка з листом, де він дуже просить не перекручувати його переклад на свій лад. Оскільки в нас нема іншого перекладача лінгвістич[них] статей, то треба особливо дорожити

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 42 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 26 зв.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 153-153 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 7.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 73 зв.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 70-70 зв.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 75 зв.

допомогою Тимч[енка]: адже це не заради 50 к[опійок] за сторінку він береться, а в ім'я ідеї. Тому переконливо просив би Вас не вносити правок до його, як він висловлюється, “відповідального” перекладу. М[ожливо й] додати наприкінці (“з рос[ійського] рукопису переклав Є. Тимч[енко]”?)»¹.

Володимир Миколайович стежив й за тим, щоб в «Записках УНТ» були представлені ексклюзивні, раніше неопубліковані розвідки, а не передруки з інших видань, та засмучувався, коли виявлялася несумлінність автора. Наведемо уривок із листа В. М. Перетца від 5 травня 1908 р., в якому він доповідав голові УНТ саме про такі випадки: «Статтю [А. І.] Ярошевича я віддав [І. М.] Стешенку для звірки з брошурою того ж авт[ора]. Боюся, що це – передрук! Зі статтю [М. А.] Галіна щось діється підозріле: вона вже була в іншому вигляді надрукована і з тим же кліше. У нас вона розширена і трохи перероблена. На жаль, все це виявилось, коли стаття була набрана і частково надрукована. Я не очікував такої несумлінності»².

В «Записках УНТ» брали участь й російські вчені, зокрема й такий маститий філолог-славіст, дослідник давніх літописів і літератури як О. О. Шахматов. Повідомляючи М. С. Грушевського, що до «Записок УНТ» свою статтю пообіцяв надіслати О. О. Шахматов, та розмірковуючи над змістом чергового номеру збірника, Володимир Миколайович думав й про те, як краще репрезентувати в журналі очікувану працю³. Дослідження О. О. Шахматова «До питання про північні перекази за княгиню Ольгу» було опубліковано у другій книзі «Записок УНТ» за 1908 р. У виданні Товариства побачила світ ще одна праця російського вченого. Зокрема, в 1914 р. у першій книзі журналу «Україна» вийшла друком розвідка О. О. Шахматова «До питання про початок української мови». Під час її публікації з'ясувалося, що в типографії були відсутні необхідні літери старослов'янського шрифту, вартість яких складала близько 150 рублів, а на той час це були досить значні кошти і Товариство не могло дозволити собі такі витрати. В. М. Перетцу і М. С. Грушевському довелося скористатися своїми зв'язками, аби проблема зі шрифтом була вирішена і публікація відбулася⁴.

Мав бажання виступити в «Записках УНТ» й історик та літературний критик К. І. Арабажин, який мешкав в Санкт-Петербурзі та входив до управи Українського клубу, що діяв у місті на Неві. З листа В. М. Перетца до М. С. Грушевського від 2 липня 1909 р. відомо, що К. І. Арабажин планував подати до «Записок УНТ» рецензію на книгу «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49»⁵, яку в 1909 р. під егідою НТШ у Львові видав літературознавець К. Й. Студинський. Проте, розвідку К. І. Арабажина з невідомих автору причин в збірнику Товариства не було надруковано.

У грудні 1909 р. В. М. Перетц відвідав Санкт-Петербург, де зустрічався з провідними російськими філологами, яких він проінформував про діяльність УНТ і видання «Записок УНТ». Володимира Миколайовича прикро вразило те, що російські вчені майже нічого не знали про діяльність та здобутки УНТ й мали складнощі з отриманням збірника Товариства. З листа до М. С. Грушевського від 30 грудня 1909 р. дізнаємося, що В. М. Перетц спробував зацікавити російську академічну еліту діяльністю УНТ у Києві та навіть вів з ними перемовини про фінансування наукових проектів Товариства. Зокрема, він писав голові УНТ: «У Петерб[урзі] я сумно вражений повною відсутністю обізнаності про наші “Записки”. Думається, п[ани] петербуржці чекають, що ми їм далі піднесемо видання задаром. Такий бібліограф, як [П. К.] Сімоні не має “Записок” – і “насилу та безрезультатно” домагається III книги. Взагалі – на жаль (!) – столиця живе своїми дрібницями життя і часто навіть явища в науковій літер[атурі] істотні – залишаються поза полем її зору. Що поробиш? Завтра мені призначив “аудієнцію” О. О. Шахмат[ов]. Спробую [поговорити] про субсидії Товариству або хоча б філологічній секції на дослідження з українськ[ої] філології: дають же вони субсидії московському філологіч[ному] гуртку! М[оже] б[ути], базуючись на “Прогр[амі]” Тимченка і можна буде що неб[удь] зробити»⁶.

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 160-161 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 64-64 зв.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 5, 60-60 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 157-158 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 98 зв.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 111 зв.-112 зв.

Повернувшись до Києва, В. М. Перетц надіслав комплект «Записок УНТ» до Санкт-Петербурга відомому філологу-славісту О. І. Яцимирському, який зобов'язався підготувати широкий огляд публікацій УНТ та надрукувати його в російських виданнях: «Журналі Міністерства народної освіти» або у «Відомостях з російської мови і словесності Академії наук»¹. Аби завершити розповідь про поїздку В. М. Перетца до Санкт-Петербурга, додамо, що окремі вчені, які працювали в Північній Пальмірі, зокрема К. І. Арабажин під час зустрічей з Володимиром Миколайовичем висловили бажання стати членами УНТ в Києві², а А. Й. Ляшенка та О. І. Яцимирського було обрано до складу Товариства в 1909 р.

Отже, багаторічна інтенсивна редакторська діяльність вимагала від В. М. Перетца великого напруження моральних і фізичних сил. Неодноразово він звертався до М. С. Грушевського за порадами, сподівався на його підтримку, наполягав на переїзді голови Товариства зі Львова до Києва. Аби відобразити наскільки складним був процес підготовки до друку «Записок УНТ» та який широкий комплекс проблем доводилося вирішувати редактору видання наведемо уривок з листа В. М. Перетца до Михайла Сергійовича від 7 лютого 1910 р.: «Статті для “Записок” у мене є: Требіна і Єрофеева, всього на 3 а[ркуші], та ще Тимч[енка] програмне кредо. “Куліша” від Ор[еста] Л[евецького] не отримав. Написав йому доволі енергійний лист. Самого його ніколи нема дома і особисто йти до нього – справа безнадійна. До того ж у нього якісь сімейні негаразди і хвороби. Треба набирати кн[игу] VII, а з однією типографією посварились – з іншою не налагоджується. Я досі не можу отримати точної довідки, скільки куплено пудів д[авнього] сл[ов'янського] шрифту, щоб знати, що треба прийняти, бо там були приливи літер і знаків... А покладатися на “милість” артілі не можна, бо дуже це не якісний народ. Ех, бачу я, що так вже влаштовані ми, що без голови ні до біса не гідні. Моя остаточна думка, – що наша справа тільки й може толком піти, якщо Ви будете тут. Без Вас наші всі повзуть урозбрід. Сам я можу лише вести належну роботу»³.

В цьому ж листі В. М. Перетц згадав про негативний вплив на настрої членів УНТ розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії П. А. Столипіна губернаторам з вимогою припинити реєстрацію «інородчеських», у тому числі українських, національних культурно-просвітницьких товариств, які, на думку міністра, становили загрозу громадському спокою та безпеці⁴. Треба зазначити, що і раніше, а точніше, протягом всього часу від дня свого створення УНТ працювало під пильним наглядом поліції. Про один з епізодів контролю за діяльністю Товариства з боку жандармів Володимир Миколайович згадавав у листі від 15 листопада 1908 р.: «У неділю відбулося засідання філологічної секції, але не без скандалу: секретар повідомив поліцію не за 4 дні, а тільки в суботу. Через то, як тільки розійшлися гості (було 4–5 душ) з'явився помічник пристава з вимогою, аби зібрання розійшлося, записав хто був присутній (я, [А. М.] Лоб[ода], [В. Ю.] Данил[евич], [І. М.] Стеш[енко], [С. К.] Тимч[енко], [С. І.] Маслов) і хто був головою. Стешенко доводив йому що се – зібрання секції, не прилюдне, але не переконав його у нашій “невинності”»⁵.

З прийняттям «Столипінського циркуляру» контроль за діяльністю УНТ посилювався й багато хто з членів Товариства не витримував утисків з боку офіційної влади. 15 серпня 1910 р. у листі голові УНТ В. М. Перетц змушений був констатувати панічні настрої у членів філологічної секції Товариства: «В мене народ заслаб і перетрусив до того, що боюся і чіпати: самі розумієте, як “приємно” чути нарікання, що буцімто через мене зіпсована кар'єра та інше. Хоча, зізнаюсь – нікого насильно не тягнув. Але ж – завжди треба звалити на кого небудь. Отож, філологи злякалися. Соромно жакливо»⁶. Почали згущатися тучі і над самим В. М. Перетцем, який вже очікував, як він писав М. С. Грушевському, коли міністр запропонує йому «зняти ред[акторський] підпис із “Записок”»⁷. Однак, Володимир Миколайович, як українофіл, свідомо боровся проти утисків імперської влади щодо українців, був стійкий та підтримував інших у цій боротьбі. Найбільше він переживав за справу, адже пасивність або відхід українських вчених могли привести до припинення

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 118.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 118.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 119 зв.-120 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 119.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 83.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 127-127 зв.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 126 зв.

діяльності УНТ. Так, в листі від 23 червня 1911 р. В. М. Перетц писав М. С. Грушевському: «Своїх я соромив, але – “сором не дим...”». А із нічого – нічого не створиш, коли нема працівників, настільки сильних, щоб... писати і друкувати українською»¹.

Проте, В. М. Перетцу вдалося стабілізувати ситуацію й налагодити роботу філологічної секції УНТ, спрямовану на вивчення української літератури і мови. Про це свідчить хоча б лист Володимира Миколайовича від 19 квітня 1913 р., в якому він запрошує голову УНТ на засідання філологічної секції Товариства для обговорення українознавчого наукового проекту. Процитуємо його: «Шановний Добродію! Маю честь просити Вас прибути на засідання філологічної секції у неділю 21го квітня о 1й годині для обміркування справи видання зразкового словника української літературної мови. Адреса: В[елика] Підвальна 14. кв. 30. Голова філологічної[] секції Вол[одимир] Перетц»².

Влаштовувалися й загальні наукові збори УНТ, одне з яких відбулося 22 жовтня 1912 р. з виступом В. М. Перетца. Повідомляючи М. С. Грушевського про хід зборів, Володимир Миколайович звернув увагу на ініціативу Лева Орленка, який запропонував видавати новий періодичний орган УНТ «Україна»³. Згодом ідея видання нового українознавчого часопису Товариства, який би в науково-популярному форматі знайомив широку громадськість з історією України, українською літературою та національним мистецтвом, отримала підтримку і в інших членів УНТ. З метою вирішення підготовки та видання нового українознавчого журналу був створений комітет, до складу якого увійшли М. С. Грушевський, М. П. Василенко, В. М. Перетц, І. М. Стешенко, О. І. Левицький і Д. І. Дорошенко. 19 листопада 1913 р. було прийнято рішення про видання наукового українознавчого трьохмісячника «Україна», а навесні наступного року перша книга часопису побачила світ.

Часопис УНТ «Україна» виходив протягом 1914–1918 рр., активну участь в якому взяв В. М. Перетц. На шпальтах журналу Володимир Миколайович опублікував низку своїх праць, як-от: «Декілька етнографічних даних з старих рукописів» (1 кн., 1914 р.), «Кант М. Довголевського Рафаїлу Заборовському 1787 р.» (2 кн., 1914 р.), «Тройчанський архів» (3 кн., 1914 р.), «Переказ про хресне дерево» (кн. 1-2, 1918 р.).

В 1917 р. розпочалася Українська революція, що дала новий поштовх до розвитку української науки і культури. 1918 р. створено Українську академію наук, до складу якої увійшло УНТ. В. М. Перетц і М. С. Грушевський стали дійсними членами УАН, в рамках якої вчені продовжили свою подвижницьку діяльність з розбудови української науки та розвитку українознавства.

Таким чином, листи В. М. Перетца до М. С. Грушевського, що зберігаються в родинному архіві Грушевських в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, засвідчують видатну роль, яку відіграв В. М. Перетц у створенні та організації роботи УНТ. Діяльність В. М. Перетца на чолі філологічної секції УНТ, а також як редактора «Записок УНТ», сприяла консолідації українських вчених навколо Товариства та активізації їхньої діяльності на українознавчій ниві.

References:

1. Shapoval, A. I. (2016). Epistolarna spadshchyna akademika V. M. Perettsa u fondakh Instytutu arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Epistolary heritage of academician V. M. Peretts in the funds of the Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], 44, 668-683. [in Ukrainian].
2. Shapoval, A. I. (2018). Naukova spivpratsia I. Ya. Franka i V. M. Perettsa (za epistolarnymy dzherelamy) [Scientific cooperation between I. Ya. Franko and V. M. Peretts]. *Kyivski istorychni studii* [Kyiv Historical Studies], 2, 111-117. [in Ukrainian].
3. Shapoval, A. (2018). Spivpratsia akademika V. M. Perettsa z yevropeiskymy vchenymy (za epistolarnymy dokumentamy) [Cooperation of the academician V. M. Peretts with European scholars (according to epistolary documents)]. *Evropský filozofický a historický diskurz*, 4, 36-43. [in Ukrainian].
4. Shapoval, A. (2019). Lystuvannia akademika V. M. Perettsa z vchenymy Chekhoslovachchyny (za epistolarnymy dokumentamy) [Correspondence of the academician V. M. Peretts with scientists of Czechoslovakia]. *Evropský filozofický a historický diskurz*, 1, 27-33. [in Ukrainian].

¹ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 132 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 152.

³ ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 687, арк. 44-45.

5. Shapoval, A. I. (2018). Spivpratsia V. M. Perettsa z Naukovym tovarystvom imeni Shevchenka cherez pryzmu lystiv uchenoho do M. S. Hrushevskoho [V. M. Peretts's cooperation with Scientific Society Named After Shevchenko through a prism of his letters to scientist M. S. Hrushevsky]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine], 5-6, 117-134. [in Ukrainian].
6. Prystaiko, V., Shapoval, Yu. (1996). *Mykhailo Hrushevskyy i HPU-NKVD. Trahichne desiatylittia: 1924-1934* [Mikhail Hrushevsky and GPU-NKVD. The tragic decade: 1924-1934]. Kyiv: Ukraina. [In Ukrainian].
7. Tsentralnyi derzhavnui istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], *f. 1235, op. 1, spr. 687*. [in Ukrainian].
8. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscripts of Vernadsky National library of Ukraine], *f. 10, spr. 32919*. [in Ukrainian].
9. Peretts, V. (1908). Naiblyzhchi zavdannia vyvchennia istorii ukrainskoi literatury [The nearest tasks of studying the history of Ukrainian literature]. *Zapysky Ukrainskoho naukovoho tovarystva v Kyievi* [Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv], 1, 22-23. [in Ukrainian].

Наталія Ярмоліцька, к. філос. н.

Віталій Туренко, к. філос. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ЗНАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ С. КРИМСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Nataliia Yarmolitska, PhD in Philosophy

Vitalii Turenko, PhD in Philosophy

*National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences
of Ukraine*

PROBLEMS OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE AND PRINCIPLES OF ITS TRANSFORMATION IN PHILOSOPHICAL RESEARCHES OF S. KRYMSKYI OF THE SOVIET PERIOD

The article is devoted to problems of scientific knowledge, the solution of which was one of the key issues in the Soviet scientific heritage of S. Krymskyi. The main attention in the article is paid to the works of the scientist in the period of 60s-80s. In the course of the study, it was established that S. Krymskyi considered the development of the theory of scientific knowledge an important problem, which concerns not only methodology and epistemology, but also the problem of the real social development of man and his culture, namely, with the expansion of the sphere of knowledge and the growth of its role as a product of the spiritual production of society. According to S. Krymskyi's definition, philosophical knowledge itself summarizes both everyday and concrete scientific knowledge and operates categories that are common to all kinds, forms and types of knowledge.

Keywords: S. Krymskyi, scientific knowledge, typology of knowledge, soviet philosophy, Ukrainian soviet philosophy, Soviet era, Marxist-Leninist philosophy, «bourgeois philosophy».

Постановка проблеми. В останні роки ми все частіше звертаємось до національного надбання в різних сферах – мистецтві, літературі, філософії, замислюючись над тим, в якій мірі українська філософська думка, з її непростою долею, може стати невід'ємною частиною світового філософського дискурсу. Досліджуючи історію української філософської думки радянського періоду 60-80 рр. ХХ ст. необхідно визнати, що це був період, коли праці носили переважно ідеологічне спрямування, перед вченими ставилось завдання пояснювати та аргументувати наукові засади та правильність політичного курсу радянської держави. Хоча вчені радянської доби й зазнали підготовки в дусі свого часу, втім їх відрізняло прагнення до пошуку суті й філософського осмислення тих питань, які ставило перед ними життя. Поступово тематика філософських досліджень розширюється, змінюються не лише умови розвитку, а й пріоритети дослідницької роботи, розробляється широкий спектр дисциплін, серед яких були – етика, естетика, логіка, історія філософії та ін. Так, починаючи з 60-х рр. з'являється молода генерація вітчизняних філософів, які всерйоз починають вивчати українську філософію (В. Горський, В. Шинкарук, І. Огородник, І. Бичко, М. Булатов, В. Лісовий, В. Табачковський та ін.). Незважаючи на «застійний» період, складаються сприятливі умови для публікації ґрунтовних праць, які стають свідченням наявності нових пошуків у філософії, що дало можливість розширити межі філософствування для більшості українських науковців серед яких був український філософ і культуролог Сергій Борисович Кримський (1930-2010). Його ім'я відоме ще й як представника Київської філософської школи, дослідження якого відбувались в області історії філософії, історії української філософської та суспільно-політичної думки (які з роками перейшли до рівня вивчення української національної

культури та духовності). Згодом основними темами досліджень С. Кримського стають логіка, теоретична філософія та методологія науки. Втім, як зазначає П. Йолон, науковий доробок С. Кримського не можна обмежити тільки вказаними дослідженнями, він постійно вторгається в суміжні до філософії дисципліни, звертаючи увагу на гострі проблеми, які в них назріли¹.

Загалом, над дослідженнями творчого доробку вчених-шестидесятників плідно працюють сучасні українські вчені – П. Кралюк, О. Хома, С. Йосипенко, С. Руденко, С. Пролєєв, П. Йолон, М. Мінаков, М. Ткачук, Л. Дротянко та ін., розширюючи та поглиблюючи коло досліджуваних питань. Втім, українська філософія потребує принципового перегляду філософської спадщини українських мислителів періоду радянської доби, щоб краще зрозуміти реальну цінність їхніх філософських досліджень, які відбувались в часи ідеологічного тиску. Це дало підстави визначити **мету статті** – осмислити світоглядні пошуки С. Кримського в радянський період його творчості, приділивши особливу увагу аналізу проблем наукового знання та принципів його трансформації у контексті ранніх філософських досліджень вченого.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що тематика досліджень С. Кримського є вельми великою, ми розглянемо його дослідження в області проблем наукового знання, які вчений зробив у ранній період своєї творчості. Вже починаючи з перших своїх праць С. Кримський зазначав, що розробка теорії наукового знання є досить актуальною і не тільки як проблема методології та гносеології, а ще й як проблема реального соціального розвитку людини і її культури. Із розширенням сфери здобуття знання відбувається зростання його ролі, як продукту духовного виробництва. Ми вже досліджували ідеї С. Кримського, які стосувались проблеми мислення, виклавши їх у нашій недавній статті «Ключові аспекти експлікації мислення в спадщині Сергія Кримського радянського періоду»².

Слід зазначити, що вчені радянської доби у своїх дослідженнях не могли повністю відходити від вимог політичних та ідеологічних реалій, які диктувались науковому співтовариству і науковцям. Відповідно, в ранній період творчості С. Кримського можна знайти пояснення того, що саме якісно нове тлумачення дається марксистсько-ленінською філософією матеріалістичного принципу відображення, в якій знання, з погляду діалектико-матеріалістичного розуміння, є активним відтворенням дійсності у формах практичної діяльності й творчої свідомості, «яка функціонує за нормами та ідеалами культури як соціально-історичної системи»³.

Також звернемо увагу на те, що в радянські часи існувала певна квота на посилення і це стосувалось, перш за все, класиків марксизму-ленінізму, на праці яких слід було посилались, що було обов'язковою вимогою радянської влади. Тому в своїх дослідженнях проблем знання С. Кримський долучається до ленінського спадку, цитуючи висловлювання В. Леніна, який зазначав, що відображення дійсності у формах знання є продуктом історичного розвитку практики, яка закріплюється у свідомості людини певними фігурами логіки і виступає підсумком, сумою та висновком історії пізнання світу. З цього слідує, що знання визначається історично і підлягає діалектичному аналізу в певних категоріальних системах відповідно до певної історичної епохи. «Історично зумовлена категоріальна структура відповідної системи знання, будучи закріпленою у фундаментальних наукових теоріях, перетворюється в ідеальну норму, цільовий канон наукового пізнання тої чи тої епохи. Цей канон окреслює стиль картини знання, що характеризує результати застосування певного методу науково-теоретичного мислення»⁴.

Проте, як зауважував С. Кримський, до принципової методологічної значимості цільових канонів наукового знання звертався також і К. Маркс, показавши як Демокрит і Епікур, розвиваючи одну й ту ж науку одним методом, приходять до діаметрально протилежних наукових висновків внаслідок вибору різних цільових стандартів у концептуальній сітці науки. Однак, С. Кримський не долучається до детальної (як у той час вимагалось) критики «буржуазної філософії», він лише вказує на те, як стилі різних систем знання можуть мати великі евристичні можливості, які здатні закріплювати у конкретно-наукових формах результати філософського осмислення категоріальних структур духовно-практичного освоєння світу.

¹ Кримський, Сергій Борисович. (2010). *Бібліографічний покажчик*. Київ, 36.

² Turenko, V., Yarmolitska, N. (2019). Key Aspects of Explication of Thinking in the Sergii Krymskyi's Legacy of the Soviet Period. *Future Human Image*, 11, 113-119.

³ Кримський, С. (1974). Проблема знання в методології та практиці науки. *Філософська думка*, 1, 46.

⁴ Кримський, С. (1974). Проблема знання в методології та практиці науки. *Філософська думка*, 1, 46.

Звернемо увагу на те, що в ранньому періоді творчості С. Кримського прослідковується певна критика буржуазної філософії, проте приймаючи певні положення, він водночас відхиляє деякі частини її вчення. Наразі, вчений зазначає, що діалектична єдність формального і змістовного в розвитку сучасного наукового знання розривається буржуазною філософією крайнощами формалістичних тенденцій неопозитивізму та культурно-історичного напрямлення, кожне з яких абсолютизує одну сторону реального функціонування науки, протиставляючи їх між собою. Але, зазначає С. Кримський, основним завданням є не протиставлення, а розумне поєднання формальних та змістовних методів при аналізі знання, спеціального висвітлення потребує й аналіз теорії як основної форми наукового знання. Тому, не йдучи на поступки неопозитивізму, не слід накладати вето на вихід логічного аналізу за межі розгляду теорії та її емпіричного обґрунтування. Іншим, і мабуть «найважливішим напрямком аналізу наукового знання стає логічне дослідження форм його розвитку, філософська проблематика якого задана діалектичним матеріалізмом і в цьому сенсі протистоїть усім немарксистським течіям в логіці та методології науки»¹.

Про проблеми знання в науці свого часу говорили Кант і Гегель, стверджуючи, що пізнання «супроводжується такими трьома формами суб'єктивного сприймання його об'єктивних результатів: 1) суб'єктивною абсолютизацією відносного, чи вірою (в гносеологічному розумінні); 2) суб'єктивною релятивізацією абсолютного, чи гадкою; 3) об'єктивним усвідомленням відносної істини як вияву істини абсолютної і суб'єктивним сприйманням абсолютної істини через її відносні вияви, що становить специфічну характеристику знання»². Ці положення Канта і Гегеля С. Кримський приймає. Побіжно зазначимо, що філософія Гегеля становила основну частину досліджень С. Кримського, послужила основою його творчих пошуків на все життя.

Слідуючи своїй стратегії С. Кримський зазначає, що знання завжди було невід'ємним атрибутом людської діяльності. Наразі, в історії філософії досліджувався процес отримання знання, «тобто процес пізнання, соціальне функціонування знання, тобто форми суспільної самосвідомості, а також різні фрагменти знання, які пов'язані головним чином з формами думки – поняття, судження, умовиводи, гіпотези»³. За визначенням С. Кримського, знання – це результати пізнання для свідомості, воно може характеризувати тільки строго орієнтовану свідомість. При цьому вчений визнає, що в знанні закладена інтенція на уявлення об'єктивного, адекватного та безумовного в пізнанні. Таким чином, визначаючи якісну специфіку знання, він стверджує, що «знання – це результати пізнання, які характеризуються усвідомленням істини»⁴. Знання – це право на істину, хоча іноді воно може бути і формальним, але обов'язково – правом. Знання тому й характеризується усвідомленням істини, тому що в реальності право для нього може бути лише необхідністю, установкою, направленістю на істину. Тут С. Кримський коректно показує, якщо розглядати знання як сферу усвідомлення істини це не завжди є ознакою того, що воно є таким в силу своєї фактичної істинності. Дане положення підводить вченого до висновку, що знання, по-перше, визначається свідомістю, але не самим фактом встановлення істини; по-друге, в будь-якому науковому знанні (наукове знання є лише одним з родів знання) повинна міститись хоча б частина істинних висловлювань тому, що в іншому випадку неможливо було б розрізнити його неістинні, тобто хибні частини⁵.

Якщо розглядати усвідомлення істини як атрибут знання, вважає С. Кримський, то тоді воно передбачає диференціацію на наступні гносеологічні характеристики: ідея як форма осягнення істини; оцінка і результати оцінок як стимули актуалізації пізнання та дії; емпіричний базис ідей та оцінок; системоутворюючі фактори, тобто логічні основи знання. Цьому гносеологічному аналізу знання, зазначає вчений, відповідають такі властивості, як: вибірковість знання відносно істини і достовірності, яка пов'язана з його конституюванням як сфери усвідомлення істини; екстропізнавальна значимість знання (цінність за межами чисто теоретичних завдань); логіко-концептуальна або інтропізнавальна обґрунтованість знання; селекція та оцінка можливостей, які дозволяють реалізувати певні цілі, завдання, ціннісні орієнтації; композиційність знання (тобто здатність утворювати специфічні схеми, структури і фігури, що визначають «геометрію» або

¹ Крымский, С. (1974). *Научное знание и принципы его трансформации*. Киев: Наукова думка, 19-21.

² Крымский, С. (1974). Проблема знания в методологии та практиці науки. *Філософська думка*, 1, 47.

³ Крымский, С. (1974). *Научное знание и принципы его трансформации*. Киев: Наукова думка, 22.

⁴ Там само, 33.

⁵ Крымский, С. (1974). *Научное знание и принципы его трансформации*. Киев: Наукова думка, 34.

композиції знання)¹. Однак С. Кримський переконаний в тому, що такий гносеологічний аналіз знання далеко не повністю характеризує всі його особливості, але дає можливість зрозуміти межі семіотичного визначення знання як осмисленого, зв'язаного тексту в єдності з його адекватним розумінням. Втім, не слід обмежуватись тільки розкриттям відмінності знання від інших гносеологічних явищ, адже тоді семіотичний підхід до нього вповні може бути узгоджений із гносеологічним визначенням специфіки знання, як результатів пізнання, які й характеризуються усвідомленням істини².

У питаннях стосовно типології знання С. Кримський в деяких моментах слідує настановам радянського режиму, за яких від вчених вимагалось всі дослідження вести з позицій критики буржуазної філософії. Тут вчений намагається коректно показати наскільки таке протистояння різних ідеологій є умовним, і в цьому аспекті він визначає знання, як кінцевий продукт і передумову духовного виробництва суспільства. Як відомо, духовне виробництво в розвиненому суспільстві є високоспеціалізованим та диференційованим і визначається історичним розділенням праці й диференціацією видів діяльності. Саме диференціація діяльності позначається на виробництві та функціонуванні знань, обумовлюючи певну типологію знання, це пояснює чому питання класифікації знання мають зв'язок з соціальними проблемами. С. Кримський зазначає, що найпоширенішим серед класифікацій знання є історичне розділення знання, воно пов'язане з виникненням науки та диференціацією конкретно-наукового філософського та буденного знання. Протягом всієї історії філософії саме ця диференціація знань слугувала підґрунтям для різних ідеологічних спекуляцій, коли міфологічна та релігійна свідомість усіляко намагалась протиставити буденне знання науковому. З цього приводу С. Кримський вдається до критики позитивістського напряму в буржуазній філософії, зокрема це стосувалось школи «аналітиків» Вітгенштейна, які, вважав вчений, намагались теоретично обґрунтувати свої ідеологічні спекуляції на природничо-історичній диференціації буденного, конкретно-наукового та філософського знання³. Одразу зазначимо, що такі погляди С. Кримського можна помітити лише в радянський період його творчості, вони були зумовлені обставинами протистояння між марксистсько-ленінською теорією та «буржуазним» ідеалізмом.

Втім, наведене вище не означає, що С. Кримський не визнає позитивістської класифікації типології знання, а також і сам факт його природничо-історичної диференціації. Навпаки, вчений не тільки намагається визначити загальну класифікацію знання, він досліджує два роди знання – буденне та наукове, підрозділяючи наукове на два типи: конкретно-наукове та філософське. Різниця родів знань, пояснює С. Кримський, визначається, перш за все, їхньою соціальною організацією. Якщо наукове знання є продуктом цілеспрямованого та соціально-організованого духовного виробництва, то знання буденне є результатом стихійної орієнтації в зовнішньому світі. «Об'єкти буденного знання, як правило, носять емпіричний та чуттєвий характер. В ньому відсутня системна усвідомленість, фіксована методологія та метамовні рівні. Буденне знання характеризується тяжінням до надання абстрактного змісту через наочні образи і моделі... Межі буденного знання визначаються буденною мовою з якою воно нерозривно спаяне. В цьому плані буденне знання є універсальним, тобто може використовуватись в усіх ситуаціях людської діяльності, на всіх рівнях науки і особливо в мистецтві»⁴. Буденне знання, зазначає С. Кримський, не є застиглим утворенням, воно розвивається під впливом наукового знання та його філософського підрозділу. В цьому сенсі знання єдине, хоча й ділиться на роди, що й відрізняє наукове усвідомлення світу, з його специфічними особливостями, від знання буденного. Тільки філософське знання може узагальнювати і буденне, і конкретно-наукове знання, при цьому оперуючи категоріями, які є загальними для всіх родів, типів і видів знання. «У відомому сенсі воно узагальнює, синтезує роди знань та себе, розкриваючись як самосвідомість знання взагалі, тобто як найбільш повне усвідомлення істини»⁵. Отже, саме філософське знання, за С. Кримським, і є найбільш повним розкриттям знання взагалі.

В межах даного дослідження звернемо увагу на те, що будь-які дослідження радянської доби повинні були містити джерела та елементи марксизму. Тому інтерпретацію ідей К. Маркса

¹ Там само, 38.

² Там само, 39.

³ Там само.

⁴ Кримський, С. (1974). *Научное знание и принципы его трансформации*. Киев: Наукова думка, 57-59.

⁵ Там само, 59-60.

стосовно природознавства, як основи всякого знання та науково-технічного прогресу, який розкриває можливості будь-якої форми знання і є рішучою альтернативою суб'єктивній вигадці та вірі, яка зміцнює основу діалектико-матеріалістичної картини світу, не міг оминати в своїх дослідженнях і С. Кримський. Такий марксівський підхід до аналізу знання, зазначав вчений, підкріплювався ленінською концепцією союзу діалектико-матеріалістичної філософії і передового природознавства. Таким чином, діалектичний матеріалізм виключає протиставлення результатів філософського і конкретно-наукового пізнання, розглядаючи їх у єдності, підкреслюючи при цьому орієнтуючу методологічну і світоглядну функції філософського знання. Згідно з цим існує нерозривна координованість та органічний взаємозв'язок свідомості та знання, що дозволяє науково розкрити єдність типів знання та єдність об'єктивних результатів пізнання. У цьому аспекті, зазначає С. Кримський, на роль строго «наукової» філософії природознавства претендує неопозитивізм, світоглядні та класово-ідеологічні установки якого стосовно розуміння знання суперечили практиці науки¹.

Досліджуючи неопозитивістські концепції аналізу наукового знання С. Кримський зазначає, що вони зазнали певної кризи у 50-ті р. XX ст., це змусило її adeptів шукати нові схеми дослідження логіки науки і зосереджуватись на вивченні гіпотетико-дедуктивних систем, в яких емпіричній верифікації підлягали не всі теоретичні вирази, а тільки їхні логічні наслідки. Хоча така схема і була важливим засобом логічної реконструкції наукового знання, втім, зазначає С. Кримський, її позитивістська проекція на гносеологію не виправдала сподівання, породивши ускладнення специфічно-логічного гатунку. Але проблема не може зводитись тільки до створення формальної «логіки відкриттів», тому що творчий процес насправді не може бути повністю формалізований. Тому є нагальна потреба у розширенні методологічних досліджень, які поряд із формальними, допускали б і змістовні засоби аналізу знання. Саме в цьому пункті, запевняє С. Кримський, найповніше проявляється догматизм та консерватизм неопозитивізму, що стало причиною появи різних антипозитивістських течій, яких об'єднувало прагнення до історичного підходу в аналізі знання, включаючи розгляд його культурно-історичних та соціальних контекстів, тенденцію зближення логіки науки з філософією та історією науки, а також інтерес до аналізу змістових аспектів наукового знання². У розмислах, які стосуються наукового знання С. Кримський звертається до досліджень англійського вченого І. Лакатоса, який розробив евристичний напрям у логіці науки, зробивши предметом свого аналізу проблемність знання. Втім, на думку С. Кримського, «своєрідним «епіцентром» антипозитивістської реакції в західній логіко-методологічній літературі стала праця Т. Куна «Структура наукових революцій», в якій він, розглядаючи науку як інструмент розв'язання завдань, виділяє особливі «парадигми», системи принципів, що регулюють дослідницьку діяльність. Наведене, відмічає С. Кримський, свідчить про те, що незважаючи на раціональні елементи в буржуазній методології та логіці науки та розширенням тематики досліджень, все ж таки вони не змогли скласти дієвої альтернативи неопозитивізму.

Про особливості росту наукового знання згадується в нашій науковій статті «Інтелектуальні здібності як чинник отримання людиною знання (філософсько-антропологічний аспект)», в якій ми звертаємо увагу на те, що найбільшого розвитку дослідження проблеми росту наукового знання набули у 70-х рр. XX ст., які ознаменувались розробкою І. Лакатосом теорії, спрямованої на вивчення рушійних чинників розвитку науки, а також запропонованою ним методологічною концепцією дослідницьких програм, за допомогою якої він пропонує новий спосіб раціональної реконструкції науки; англійський фізик та філософ М. Полані бачив мету свого дослідження у вивченні процесу наукового пізнання. Важко не погодитись із визначенням ученого, що в «кожному акті пізнання присутній пристрасний внесок пізнаючої людини, і ця добавка – не свідчення недосконалої, але конче необхідний елемент знання»³.

Торкаючись теми дослідження розвитку конкретних наук та їхньої подальшої диференціації, в якій на перший план філософсько- методологічних досліджень висувається проблема єдності

¹ Кримський, С. (1974). Проблема знання в методології та практиці науки. *Філософська думка*, 1, 47.

² Там само, 49.

³ Ярмоліцька, Н.В., Москальчук, М.М. (2017). Інтелектуальні здібності як чинник отримання людиною знання (філософсько-антропологічний аспект). *Актуальні проблеми філософії і соціології. Науковий журнал*. Одеса, 19, 147.

наукового знання, С. Кримський відмічає, що саме диференціація наукового знання, спричинила потребу не тільки в координації знань в площині різних дисциплін, а й вимагала розробки систематики форм наукового пізнання по вертикалі рівнів його узагальнення. Що ж стосується ієрархії рівнів систематики наукового знання, то вони поступово почали оформлюватися. Таким чином, С. Кримський робить висновок, що проблемне єднання природничих та суспільних наук здатне забезпечити, з одного боку, єдиною категоріальною структурою духовного освоєння дійсності, а з іншого – ідейно-програмними тенденціями розвитку наукового знання¹.

Закінчуючи аналіз філософських пошуків С. Кримського, ще раз підкреслимо, що за визначенням вченого, знання співпричетне пізнанню та свідомості й має деякі спільні для них особливості, також воно є не тільки відображенням буття, воно є ще й відображеним буттям соціальної діяльності. Якщо ж аналізувати знання в якості такого предмету дослідження, то це дозволить знайти його специфічні риси (на відміну від інших духовних феноменів), як особливо сфокусованого гносеологічного результату, визначеного пізнанням та усвідомленням істини. Таким чином, можна зробити висновок, що усвідомлення істини, як атрибут знання, розкривається через процес вписування пізнавальних результатів в культурно-історичний контекст духовного виробництва, в систему спілкування².

Висновки. Отже, не дивлячись на те, що всі філософські дослідження українських вчених радянського періоду знаходились в ідеологічних рамках, це не завадило їм розробляти власні теоретико-пізнавальні та методологічні концепції, які мали істотний вплив на дослідження в області філософії свідомості, аналізу наукового знання, проблем методології науки, вивчення проблем пізнання в межах філософської теорії та культури. З викладеного можна зробити висновок, що філософська спадщина С. Кримського – це значний науковий доробок, який визнаний не тільки в Україні, а й за її межами, це яскраве свідчення нестандартності та самостійності в дослідженнях, які попри встановлені ідеологічні норми, були спрямовані на невпинний пошук точок росту філософського знання та розуміння нового, формування культури наукової роботи в умовах освоєння вітчизняної філософської традиції.

References:

1. Krymskyi Serhii Borysovych. (2010). *Bibliografichnyi pokazhchyk* [Bibliographic index]. Kyiv, 36. [in Ukrainian].
2. Turenko, V., Yarmolitska, N. (2019). Key Aspects of Explication of Thinking in the Sergii Krymskyi's Legacy of the Soviet Period. *Future Human Image*, 11, 113-119. doi: <<https://doi.org/10.29202/fhi/11/13>> [in English].
3. Krymskyi, S. (1974). Problema znannia v metodolohii ta praktytsi nauky [The problem of knowledge in the methodology and practice of science]. *Filosofska dumka* [Philosophical thought], 1, 45-54. [in Ukrainian].
4. Krymskij, S. (1974). Nauchnoe znanie i principy ego transformacii. Kyiv: Naukova dumka, 207. [in Russian].
5. Krymskyi, S. (1977). Filozofski katehorii i konkretno-naukovi prohramy yednosti teorii [Philosophical categories and specifically scientific programs of unity theory]. *Filosofska dumka* [Philosophical thought], 6, 54-64. [in Ukrainian].
6. Yarmolitska, N.V., Moskalchuk, M.M. (2017). Intelektualni zdibnosti yak chynnyk otrymannia liudynoiu znannia (filosofsko-antropolohichniy aspekt) [Intellectual abilities as a factor of human knowledge (philosophical and anthropological aspect)]. *Aktualni problemy filozofii i sotsiologii. Naukovyi zhurnal* [Topical problems of philosophy and sociology. Scientific journal]. Odesa, 19, 159-163. [in Ukrainian].

¹ Кримський, С. (1977). Філософські категорії і конкретно-наукові програми єдності теорій. *Філософська думка*, 6, 54-55, 64.

² Кримський, С. (1974). Проблема знання в методології та практиці науки. *Філософська думка*, 1, 54.

Вікторія Пунько

*Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця),
Україна*

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДІВ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР В АНГЛОМОВНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Victoria Punko

Vasyl` Stus Donetsk National University (Vinnytsia), Ukraine

FOREIGN POLICY ACTIVITIES OF MARGARET THATCHER'S GOVERNMENT IN ENGLISH-SPEAKING SOURCES

The article systematizes and analyzes the main groups of documentary and historiographical sources on the theoretical and practical principles of neoconservatism, and its British model – "Thatcherism" in the field of foreign policy activities during 1979-1990. The historiographic sources of different genres of English-language origin: memoirs, party program documents, historical essays, collective and individual monographs, political biographies, profile articles and intelligence, press information, Internet resources, etc have been used. On this basis, the concepts of the historiography of the problem, the foreign policy priorities of the British Conservative Party and the governments of Margaret Thatcher, the practice, forms, methods and tools for tackling foreign policy problems are studied. In particular, the "special relationship" with the United States of America is analyzed; Falkland War, its causes, course and results; relations with the U.S.S.R and its leader M. Gorbachev; the attitude of the British prime minister to the problem of the reunification of Germany, approaches to the return of Britain's "grandeur" in the international arena.

Keywords: historiography, foreign policy, Great Britain, Margaret Thatcher, neoconservatism, "neoconservative wave", Thatcherism, Falklands war, "special relations", R. Reagan, M. Gorbachev, EEC, the reunification of Germany.

З середини 1970-х років в низці країн Західної Європи та Північної Америки голосно заявили про себе прихильники неоконсерватизму, чи "нові праві", які були апологетами економічної теорії монетаризму. 1980-і роки пройшли у провідних розвинених країнах під знаком «консервативної хвилі» та «ринкового ренесансу». Ідеологічна концепція неоконсерватизму мала історичне та політичне підґрунтя і була швидко сприйнята більшістю суспільства. Ця теорія стала успішною у зв'язку з усвідомленням спільноти необхідності пошуку золоті середини між деструктивністю економічних процесів і неефективністю надмірної державної регламентації усіх сфер суспільного життя. Він став своєрідною альтернативою ліберальній моделі суспільно-політичного та економічного життя, яка вичерпала на той час свій ресурс, засобом подолання кризи в економічній і політичній сфері¹.

Класичним прикладом результативної розробки та реалізації неоконсервативної теорії та практики стала Велика Британія за часів урядування М.Тетчер, яку називали «найсильнішою жінкою Європи», «видатним прем'єр-міністром і видатною жінкою», «відьмою, яка може перевернути все вверх дном», «найсильнішим чоловіком в НАТО», «кращим і єдиним! чоловіком в британському кабінеті», нарешті, «залізною леді». Маргарет Тетчер стала першим політиком

¹ Jackson, B.S. (2012). *Making Thatcher's Britain*. New-York: Cambridge University Press, 353; Bootle R. (2013). Margaret Thatcher: the economic achievements and legacy of Thatcherism. *The Telegraph* <<https://www.telegraph.co.uk/news/politics/margaret-thatcher/9979362/>> (2019, серпень, 08); White, M. (2013). What is Thatcherism? *The Guardian*; What is Thatcherism? (2013). *BBC News*. <<https://www.bbc.com/news/uk-politics-22079683>> (2019, серпень, 10).

«правої хвилі», яка поклала початок «консервативної революції» в світі, першою жінкою – політичним лідером і прем'єр-міністром Великобританії, першим в ХХ ст. британським політиком-консерватором, яка перемагала три рази поспіль (в 1979, 1983, 1987 рр.) на парламентських виборах. Вона стала єдиним британським прем'єр-міністром, чие прізвище дало назву британському різновиду неоконсерватизму, а саме, тетчеризму, особливому державному курсу, який проводив, керований М.Тетчер, уряд торі в 1980-х роках¹.

Тетчеризм вважається класичним відзеркаленням теорії та практики неоконсервативної політики Маргарет Тетчер. Він виник у відповідь на кризовий стан британського суспільства і консервативної партії. 4 травня 1979 року у Великобританії почалася нова епоха британського відродження. Саме з цих причин М. Тетчер та її діяльність викликають постійний інтерес у політологів, істориків, економістів, журналістів, урядовців, науковців.

Стан наукової розробки теми. З моменту урядування М.Тетчер минуло чверть століття. Нагромадилась розлога документальна та історіографічна база, створена як під час урядової діяльності М.Тетчер, так і після неї. На часі підведення здобутків та виявлення існуючих лагун у зарубіжній історіографії тетчеризму в економічній та соціальній царинах, зовнішньополітичній діяльності. Зауважимо, що для низки країн з перехідною економікою такі засади тетчеризму, як економічна свобода, обмеження господарських прерогатив держави, приватизація, «демократія власників», «індивідуалізація» відносин, приватизація послуг, «державна благоденства», чесно зароблені гроші, відстоювання національних інтересів та безпеки своєї країни на міжнародній арені становлять не лише науковий, але й життєво важливий практичний інтерес.

Метою статті є комплексне вивчення широкого спектру англomовних історіографічних джерел про зовнішню політику британського уряду Маргарет Тетчер у 1979-1990 роках та аналіз на цій основі всієї складності й суперечливості оцінок, методів, інструментів й результатів тетчеризму в зовнішньополітичній сфері, з'ясування їх об'єктивності і правомірності стосовно предмету дослідження, визначення місця зарубіжної історіографії в нормативно-ціннісній системі наукової творчості, відстеження основних концепцій історіографії проблеми.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

- виявлення, систематизацію й характеристику основних груп англomовних історіографічних джерел з проблематики зовнішньої політики уряду М. Тетчер;
- ідентифікацію та аргументацію відповідно до сучасних вимог історичної науки дефініцій та понять британської моделі неоконсерватизму – тетчеризму – у царині зовнішньополітичної діяльності;
- з'ясування рівня осмислення зарубіжними вченими та публіцистами причин й специфіки реалізації концепції тетчерівської зовнішньополітичної стратегії, усталення концептуальних та типологічних підходів щодо цього;
- визначення міри дослідженості та з'ясованості в документальній, мемуарній, історичній та політологічній літературі позитивних й негативних результатів тетчеризму в зовнішній політиці Великої Британії;
- встановлення можливих перспективних напрямів подальших творчих пошуків з питань зовнішньополітичної діяльності Маргарет Тетчер.

Об'єктом дослідження стали різноманітні за характером і різножанрові англomовні історіографічні джерела.

Предметом наукового вивчення визначено історіографічний процес і відображення в ньому розвитку знань про зовнішню політику британського уряду М.Тетчер, об'єктивність оцінок й ступінь аргументованості дослідників.

Хронологічно охоплені мемуари, офіційні документи політичних партій Великої Британії, доповіді, прес-конференції, інтерв'ю, промови, офіційні виступи, статті та розвідки, дослідження науковців та публіцистів, створені як упродовж урядування М.Тетчер, так і після нього, включаючи найновіші видання ХХІ сторіччя.

Виклад основного матеріалу. Широке коло теоретичних проблем неоконсерватизму, напрями його практичної реалізації в зовнішньополітичне життя Великої Британії відзеркалюють

¹ Dale, I. (2013). *Memories of Maggie: A Portrait of Margaret Thatcher by Those Who Met Her Best*. London: Biteback Publishing, 592.

виступи, доповіді, прес-конференції, інтерв'ю, промови прем'єр-міністра Великої Британії М. Тетчер з 1979 року по 1990 рік, програмні документи консервативної партії, наукові праці її лідера, спогади самої М.Тетчер, мемуари її соратників тощо¹.

Програма втілення в життя неоконсервативної ідеології, яка отримала назву тетчеризм, представлена документами Консервативної партії: «Правий погляд» та «Правий погляд на економіку», що задекларували економічні реформи Британії. Ці документи віддзеркалюють політику М. Тетчер і як лідера опозиції, і як прем'єр-міністра. Вони є важливим джерелом інформації щодо неоконсервативної революції, внутрішньої соціально-економічної політики урядів торі та зовнішньополітичних аспектів неоконсерватизму.

Цінним джерелом є праці самого британського прем'єр-міністра Маргарет Тетчер, в яких вона висловлює своє власне бачення історичної ролі неоконсерватизму, теоретичних й практичних засад соціально-економічної політики керованого нею уряду. В мемуарній літературі особливе місце займають спогади самої Тетчер. В них вона представила детально документовану власну версію своєї діяльності на посаді прем'єр-міністра і тим самим внесла серйозний внесок у «тетчерознавство». Мемуарний доробок М. Тетчер дозволяє зрозуміти епоху, в якій вона жила і працювала, її ідеї, настрої суспільства, психологію британців, їх ставлення до тетчеризму.

В праці «Мистецтво керування державою. Стратегії мінливого світу» М. Тетчер висловлює власне бачення та міркування щодо облаштування сучасного світу по завершенні холодної війни. Роздумуючи про «холодну війну», вона високо оцінює роль Великобританії, до керівництва якої причетна сама. Кожен розділ її книги закінчується чіткими рекомендаціями щодо розв'язання глобальних проблем нового тисячоліття. М. Тетчер вважає, що головною стратегічною метою Великобританії має залишатися міцний союз зі США. Ця праця присвячена переважно зовнішньополітичній діяльності уряду Тетчер, але водночас вона є вагомим джерелом для вивчення і внутрішньої політики. Систему поглядів, які представлені і послідовно відстоюються в книзі, сама М. Тетчер лаконічно називає «консерватизмом». Книгу можна вважати своєрідним політичним заповітом і вона є важливим джерелом для розуміння діяльності М. Тетчер як політика та урядовця у сфері зовнішньої та міжнародної політики².

У мемуарах «Спогади про Меггі. Портрет Маргарет Тетчер» зібрані розповіді світових лідерів, колишніх членів її кабінету міністрів, членів парламенту, журналістів, державних службовців і багатьох інших людей, у яких були пам'ятні зустрічі з британською «залізною леді». В цих мемуарах Маргарет Тетчер постає перед нами як неординарна політична постать, якій, як і кожному політику, властиві і прорахунки. У свою чергу, світло на багато сторін роботи уряду в галузі міжнародної політики проливають спогади колег Тетчер по тіньовому кабінету і кабінету міністрів. Написані здебільшого людьми, які з її «допомогою» один за одним позбавлялися своїх високих посад, ці спогади дають набагато більш широкий, ніж просто біографічний, матеріал, який дозволяє судити про ситуацію в партійних і урядових верхах на найбільш відповідальних етапах діяльності Тетчер, про зміни, внесені нею в систему прийняття вищих політичних рішень³.

Різноманітні закордонні періодичні видання та британські ЗМІ є доволі інформативними джерелами. Британські газети: «The Guardian», «Daily Mail», «The Telegraph», «The Times», «The Independent», «Daily Express», а також підрозділ британської радіооповіщувальної корпорації «BBC News» проливають світло на життя та діяльність Маргарет Тетчер, описують шлях

¹ Conservative policy statement (1976). *The Right Approach*.

<<http://www.margaretthatcher.org/archive/displaydocument.asp?docid=10943>>. (2019, вересень, 04); Conservative policy statement (1977). *The Right Approach to the Economy* <<http://www.margaretthatcher.org/archive/displaydocument.asp?docid=110203>>. (2019, серпень, 17); Dale I. (2013). *Memories of Maggie: A Portrait of Margaret Thatcher by Those Who Met Her Best*. London: Biteback Publishing, 592 <<https://www.margaretthatcher.org/archive>>. (2019, серпень, 17); Тэтчер, М. (2003). *Искусство управления государством. Стратегия для меняющегося мира*. Москва: Альтена Паблишер, 504; Thatcher, M. (1993). *The Downing Street Years*. New-York: HarperCollins, 914; Thatcher, M. (1995). *The Path to Power*. New-York: HarperCollins, 656; Thatcher, M. (1991). *Interview for Central Office of Information*. <<http://www.margaretthatcher.org/document/104202>>; NATO Summit (1989). *Margaret Thatcher Speech* <<https://www.margaretthatcher.org/document/110773>>. (2019, серпень, 04).

² Тэтчер, М. (2003). *Искусство управления государством. Стратегия для меняющегося мира*. Москва: Альтена Паблишер, 504.

³ Dale, I. (2013). *Memories of Maggie: A Portrait of Margaret Thatcher by Those Who Met Her Best*. London: Biteback Publishing, 592.

до політичного олімпу. Правдиво та незаангажовано дають оцінку внутрішній та зовнішній політиці британського прем'єра¹.

В окрему групу необхідно, на нашу думку, виділити низку монографічних досліджень, в яких дотично вивчаються особливості відносин Великобританії з Європою, країнами Співдружності, США. Аналізується тетчеризм у зовнішньополітичній царині в роки холодної війни. Ці джерела ініціюють широкі дебати про епоху Тетчер, її місце в сучасній британській історії та міжнародній політиці².

Цінними джерелами, які розкривають провідні напрямки зовнішньої політики Великобританії за часів урядування «залізної леді», є американська періодика: газета «The New York Times» та журнали: «World Affairs», «The National Interest», «National Review» та «Foreign Policy». Окреме місце належить стратегічному дослідницькому інституту США – «The Heritage Foundation»³. За даними цієї групи джерел, у зовнішньополітичних пріоритетах консерваторів наголошувалось на поверненні Британії гідного місця у світовому співтоваристві, на підвищенні її ролі у стосунках між Сходом і Заходом, у всій системі міжнародних відносин, на заміні концепції «малої Англії» концепцією «Великої Британії»⁴.

Цінним джерелом для розуміння зовнішньополітичної стратегії М. Тетчер, її моделі постбіполярного світу є виступ на саміті НАТО у Брюсселі 4 грудня 1989 року. Британська прем'єрка наголосила тоді на тому, що для забезпечення стабільності в Європі і світі важливо підтримувати і НАТО і Організацію Варшавського договору. Вона вважала, що новим демократіям у Східній Європі потрібен час для подолання величезних труднощів у реформуванні економічного та політичного життя. На думку М. Тетчер, демократія у цьому регіоні повинна «вкорінитися» за десятиліття. Вона закликала своїх колег-лідерів зробити все можливе для підтримки змін у Східній Європі, переході СРСР та КНР до ринкової економіки. Стосовно Радянського Союзу вона виявила готовність надати підтримку Кремлю у ліквідації централізованого контролю та інтеграції радянської економіки у світову. Водночас британський прем'єр-міністр у цій промові уникла конкретики щодо розв'язання німецького питання. На її думку, проблема об'єднання Німеччини повинна вирішуватись у тісному зв'язку зі всіма європейськими безпековими питаннями⁵.

Чарльз Пауелл, який був приватним секретарем та консультантом М.Тетчер з питань зовнішньої політики в 1983-1990 рр., у своїй статті «Помирає Маргарет Тетчер: прем'єр не була дипломатом у світових справах», опублікованій в газеті «The Telegraph», високо оцінює зовнішньополітичну діяльність британського прем'єра. Він вважає, що її підхід до проблем міжнародної дипломатії ґрунтувався на чіткому розумінні британських інтересів та бажаннях британської спільноти. За його словами, дякувати Богу, що М. Тетчер не була фаховим дипломатом.

¹ The Guardian (2019). *Homepage*. <<https://www.theguardian.com/us>>; The Dailymail (2019). *Homepage*. <<https://www.dailymail.co.uk/home/index.html>>; The Telegraph (2019). *Homepage*. <<https://www.telegraph.co.uk/>>; The Times (2019). *Homepage*. <<https://www.thetimes.co.uk/>>; The Independent (2019). *Homepage*. <<https://www.independent.co.uk/>>; The Express (2019). *Homepage*. <<https://www.express.co.uk/>>; The BBC (2019). *Homepage*. <<https://www.bbc.com/news>>.

² Jackson, B. S. (2012). *Making Thatcher's Britain*. New-York: Cambridge University Press, 353; Vinen, R. (2010). *Thatcher's Britain: The Politics and Social Upheaval of the 1980 s*. London-New-York-Sydney-Toronto:Pan Books, 403; Campbel, J. (2009). *The Iron Lady: Margaret Thatcher: From Grocer's Daughter to Iron Lady*. New-York: Vintage Dooks, 564; Young, H. (2013). *One of Us*. London: Pan Books, 704.

³ The NY Times (2019). *Homepage*. <<https://www.nytimes.com/>>; The World affairs journal (2019). *Homepage*. <<http://www.worldaffairsjournal.com/>>; The National interest (2019). *Homepage*. <<https://nationalinterest.org/>>; The National review (2019). *Homepage*. <<https://www.nationalreview.com/>>; The Heritage (2019). *Homepage*. <<https://www.heritage.org/>>.

⁴ Powell, Ch. (2013). Margaret Thatcher dies: PM was no diplomat in world affairs. *The Telegraph* <<https://www.telegraph.co.uk/news/politics/margaret-thatcher/8523952/Margaret-Thatcher-dies-PM-was-no-diplomat-in-world-affairs>>. (2019, вересень, 12); Reynolds, P. (2013). Iron Lady on the world stage. *BBC* <<https://www.bbc.com/news/uk-politics-10378091>>. (2019, вересень, 08); Bromund, T. (2009). How Margaret Thatcher Helped to End the Cold War. *Heritage* <<https://www.heritage.org/europe/report/how-margaret-thatcher-helped-end-the-cold-war>>. (2019, серпень, 28); Bachrach, J. (2013). Margaret Thatcher: The Iron Lady for the Ages. *The Worldaffairsjournal* <www.worldaffairsjournal.org/blog/judy-bachrach-!margaret-thatcher-iron-lady-ages>. (2019, серпень, 08).

⁵ NATO Summit (1989). *Margaret Thatcher Speech* <<https://www.margaretthatcher.org/document/110773>>. (2019, серпень, 04)

Це дозволило їй уникнути основних парадигм британської дипломатії 1960-х-1970-х років, а саме, що Британії судився вічний занепад і її порятунок у тотальній інтеграції в Європейське економічне співтовариство. Все ж відомо, що М.Тетчер вдалося підготувати ґрунт для утримання Британії від єдиної валюти і соціальної хартії. Автор наводить чіткі керівні принципи прем'єра: 1. Британія повинна бути сильною «у себе вдома», інакше її не поважатимуть за кордоном; 2. Віра в однозначну підтримку інтересів Великобританії за кордоном; 3. Сильна оборона; 4. Вірність союзникам (перш за все США); 5. Боротьба з комунізмом; 6. Просування політики вільного ринку в усій Європі. Чарльз Пауелл стверджує та переконливо доводить, що М. Тетчер була неперевершеним британським лідером. Завдяки поєднанню радикальних консервативних реформ в країні і рішучого відстоювання державних інтересів за кордоном, вона повернула велич Великобританії¹.

Боротьба Маргарет Тетчер щодо ролі та місця Великобританії в Європейському Економічному Співтоваристві була одним з визначальних моментів її прем'єрства. В редакторській статті «Тетчер і її сутички з Європою» простежується еволюція поглядів М. Тетчер щодо місця і ролі Великобританії в ЄЕС і зазначається, що вона не завжди протистояла загальноєвропейським ініціативам. Проте вона твердо і неухильно відстоювала загальнонаціональні інтереси, прагнула скоректувати внески Великобританії до ЄЕС та не допустити «панування» з Брюсселя. Але, незважаючи на усі свої битви за європейську інтеграцію, Тетчер підписала Єдиний європейський акт – один з найбільших актів європейської інтеграції, який створив єдиний європейський ринок. У своїй книзі «Роки на Даунінг-Стріт» (1993 рік) Маргарет Тетчер захищала це рішення, говорячи: «Переваги з цього досягнення насправді будуть у майбутньому». А у книзі «Мистецтво управління державою» вона висловила думку, що єдина європейська валюта – це спроба створити «європейську супердержаву» і вона приречена економічно, політично, соціально на невдачу. «Більшість проблем, з якими зіткнувся світ, прийшли з материкової Європи», –написала британська прем'єрка².

Ґрунтовний аналіз зовнішньої політики М. Тетчер здійснили Том Блантон та Світлана Савранська у статті «Провал зовнішньої політики Маргарет Тетчер». Вони детально проаналізували спогади самої прем'єрки та рукописні записки А. Черняєва, який виконував функції секретаря під час зустрічі М. Тетчер з М. Горбачовим 23 вересня 1989 року у Кремлі. У мемуарах «Роки на Даунінг-Стріт» М. Тетчер пише: «Був один випадок, коли зовнішня політика, яку я реалізовувала, зазнала невдачі, це була моя політика щодо об'єднання Німеччини». За Черняєвим, М. Тетчер повідомила М. Горбачову конфіденційно під час кремлівської зустрічі, що «Англія і Західна Європа не зацікавлені в воз'єднанні Німеччини. Це призвело б до змін у післявоєнних кордонах, і ми не можемо цього дозволити. Такий розвиток підірве стабільність всієї міжнародної ситуації і може призвести до загроз нашої безпекової системи. Але це не те, про що вона може відкрито говорити вдома або в НАТО»³.

Колишній кореспондент Бі-Бі-СІ Пол Рейнольдс у статті «Залізна леді на світовій арені», описуючи діяльність М. Тетчер на міжнародній арені, робить головний акцент на тому, що два чинники допомогли їй увійти в історію: 1.Союз з Р. Рейганом, який став не лише політичним союзником, а й особистим другом; 2. Підтримка горбачовських змін в Радянському Союзі. Автор пропонує власне бачення «особливих відносин» Великої Британії та США і підсумовує, що головним досягненням М. Тетчер та Р. Рейгана – це демонтаж комунізму. Пол Рейнольдс зазначає, що радянська система в будь-якому випадку зруйнувалася б, але британський та американський лідери дали їй поштовх, і, ймовірно, зруйнували її⁴.

На особливу увагу заслуговує стаття Теда Р. Бромунда «Як Маргарет Тетчер допомогла закінчити холодну війну», в якій він стверджує, що підтримка «політики реальної розрядки»,

¹ Powell, Ch. (2013). Margaret Thatcher dies: PM was no diplomat in world affairs. *The Telegraph*.

<<https://www.telegraph.co.uk/news/politics/margaret-thatcher/8523952/Margaret-Thatcher-dies-PM-was-no-diplomat-in-world-affairs/>>. (2019, серпень, 12).

² BBC (2013). *Thatcher and her tussles with Europe* <<https://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-11598879>>.

(2013, April, 08); Тэтчер, М. (2003). *Искусство управления государством. Стратегия для меняющегося мира*. Москва: Альтена Паблишер, 504; Thatcher, M. (1993). *The Downing Street Years*. New-York: HarperCollins, 914.

³ Blanton, T., Savranskaya, S. (2019). Thatcher's Foreign Policy «Failure». *The Foreignpolicy Journal* <<https://foreignpolicy.com/2013/04/09/thatcher-foreign-policy-failure/>>. (2013, серпень, 09).

⁴ Reynolds, P. (2013). Iron Lady on the world stage. *BBC* <<https://www.bbc.com/news/uk-politics-10378091>>. (2019, серпень, 08).

об'єднання Європи, стримування військової агресії, співпраця з НАТО і з США були доміантними у зовнішньополітичній діяльності М. Тетчер. Цей автор наголошує, що Захід повинен пам'ятати зовнішньополітичні принципи Тетчер такі ж важливі сьогодні, як і тридцять років тому: 1. Шукати мир через силу; 2. Протистояти агресії без страху; 3. Вірити, що будь-яка держава, яка обмежує свободу, руйнує своє майбутнє¹.

Значний масив англомовних джерел присвячений війні за Фолклендські острови, її причинам, перебігу та керівництву М.Тетчер цим конфліктом. В статті «Згадуючи Фолклендську війну день за днем», розміщеній на відомому британському інтернет-сайті новин, подано детальний опис щоденних подій Фолклендської війни. Описуються причини, які спонукали Гальтері, аргентинського лідера, захопити Фолклендські острови, а також реакція М. Тетчер на аргентинську агресію. Зокрема, на її думку, вторгненню Аргентини на Фолклендські острови «не було жодного виправдання, ані частки законності», що жителі островів бажали залишитися британськими підданими і що Фолклендські острови і залежні від них території залишаються британською територією – жодна агресія і жодне вторгнення не можуть змінити цей факт. Робиться акцент на тому, що ставлення США до цієї війни було неоднозначним, оскільки Вашингтон підтримував дружні відносини з обома державами. Президент Р. Рейган заявив, що зробить все можливе, щоб допомогти їм вирішити питання мирно, без силових дій і кровопролиття. Наведено спогади солдатів Фолклендських островів, що є особливо цінним джерелом для розуміння ходу військових дій, тактики, яку використовували британські солдати, умови, в яких доводилося воювати, що за свідченнями, часто зводились до особистого виживання².

Війна за Фолкленди стала поворотним моментом в прем'єрстві М. Тетчер. С. Дженкінс переконаний, що в ході війни за Фолкленди британська нація отримала значний військовий досвід, якого вона не мала з 1945 року. Саме ця перемога допомогла їй отримати світове визнання³.

Пол Рейнольдс у своїй статті «Війна Тетчер: Фолкленди» суголосний з Саймоном Дженкінсом у тому, що війна зміцнила політичне становище М. Тетчер у Великобританії. Перемігши Аргентину, вона також перемогла своїх політичних опонентів вдома. І саме війна допомогла їй перемогти на виборах і ще багато років бути при владі. Кореспондент цитує М. Тетчер: «Ми повинні повернути острови, тому, що люди на них – британці, і хочуть ними бути». Він з симпатією ставиться до простого походження прем'єра і констатує той факт, що, будучи донькою бакалійника, М. Тетчер знала, що слова можуть прокласти шлях, але війни виграє зброя⁴.

Спірним і доволі неоднозначним і до сьогодні, на думку відомого американського редактора Пітера Фостера, залишається наказ М. Тетчер про затоплення аргентинського крейсера «Генерал Бельграно», внаслідок якого загинуло 400 чоловік. В статті «Тетчер і війна за Фолклендські острови сумнівні і страхи в окремому конфлікті, який змінив Великобританію» автор послуговується словами помічника прем'єра – Ніла Гардінера: «Це був ключовий момент війни. Для цього знадобилась справжня мужність. Леді Тетчер в декількох інтерв'ю ясно дала зрозуміти, що вона діяла, щоб захистити життя британців. Це було важливе рішення, яке б мало хто ухвалив». Також автор пропонує відповідну статистику результатів війни: 258 вбитих і 777 поранених британців, затоплено 2 есмінця, 2 фрегата і 2 допоміжних судна; Аргентина втратила 649 вбитих, 1 068 поранених і 11 313 полонених; 3 жителя Фолклендських островів теж загинули. Крім того, з цього джерела можна почерпнути оцінки британських командувачів особистості М. Тетчер: «Вона була хорошим лідером і винятковим керівником, який завжди був сповнений рішучості, але завжди готовий вислухати»⁵.

¹ Bromund, T. (2009). How Margaret Thatcher Helped to End the Cold War.

<<https://www.heritage.org/europe/report/how-margaret-thatcher-helped-end-the-cold-war>>. (2019, серпень, 28).

² Forces (2018). *Remembering The Falklands Day By Day* <<https://www.forces.net/news/remembering-falklands-day-day>>. (2019, серпень, 13).

³ Jenkins, S. (2013). How Margaret Thatcher's Falklands gamble paid off. *The Guardian*.

<<https://www.theguardian.com/politics/2013/apr/09/margaret-thatcher-falklands-gamble>>. (2019, серпень, 09).

⁴ Reynolds, P. (2013) Thatcher's war: *The Falklands* <<https://www.bbc.com/news/uk-politics-10377114>>. (2019, серпень, 08).

⁵ Foster, P. (2013). Margaret Thatcher and the Falklands War: doubts and fears in a far-off conflict that changed Britain. *The Telegraph* <<https://www.telegraph.co.uk/news/politics/margaret-thatcher/9980046/Margaret-Thatcher-and-the-Falklands-War-doubts-and-fears-in-a-far-off-conflict-that-changed-Britain.html>>. (2019, серпень, 08).

Найбільш інформативним дослідженням з історії Фолклендської війни є стаття Лоуренса Фрідмана, професора військових досліджень в Королівському коледжі в Лондоні, офіційного історика Фолклендської війни. Він дає детальний опис та пояснення того, чому відбувся британо-аргентинський військовий конфлікт. Детально описуються причини, що сприяли аргентинській агресії, а також тактика ведення війни обома сторонами. Критичним моментом для М. Тетчер, на думку історика, стало те, що генерал Гальтьєрі проігнорував заклик президента Р. Рейгана не воювати. З боку Британії була спроба мирно врегулювати конфлікт. В цьому їм допомагали держсекретар США – Александр Гейг і генсек ООН – Хав'єр Перес де Куельяр. Британці погодились піти на значні поступки, але аргентинська хунта розуміла, що переговори приведуть до втрати суверенітету над островами. Це джерело цікаве детальним описом військових дій війни за Фолкленди, статистикою людських втрат тощо¹.

Серед 40 000 сторінок документів в архіві Маргарет Тетчер – її власна копія ноти, яка підтверджує вторгнення Аргентини на острови, і емоційно забарвлена чернетка листа президенту Р. Рейгану, в якій британська прем'єрка рішуче заперечує американські спроби поступитись позиції аргентинської військової диктатури. До речі, деякі радники М. Тетчер скептично поставились до того, що за острови варто було боротися військовими методами. Вони схилили її до укладання дипломатичної угоди з Аргентиною. Архівні матеріали свідчать про особистий сум і біль, який відчувала прем'єр з приводу загибелі британців у війні. «Фактор Фолклендів» призвів до значного післявоєнного росту рейтингу популярності самого прем'єр-міністра, а також рейтингу уряду. Сама М. Тетчер пов'язувала конфлікт з внутрішніми проблемами, питаючи у відомій промові: «Навіщо потрібна війна, щоб виявити наші якості і утвердити нашу гордість?»².

Секретна стенограма телефонної розмови між М. Тетчер і Р. Рейганом показала, як американський президент намагався переконати прем'єр-міністра зупинити війну на Фолклендах, коли британські війська наступали на Порт-Стенлі 31 травня 1982 року. М. Тетчер так відповіла: «Рон, я не здам ... Я не здам зараз острів. Я не можу втратити життя і кров наших солдат». А потім додала: «Це демократія і наш острів, і найгірше для демократії було б, якби ми зазнали невдачі зараз». «Протягом семи тижнів аргентинці відмовлялися вести переговори на розумних умовах» – констатувала вона. Р. Рейган у своїй автобіографії «Американське життя» посилається на розмову з М. Тетчер: «Вона сказала мені, що занадто багато життів уже було втрачено для Британії, щоб піти без повної перемоги, і вона переконала мене»³.

Сучасним джерелом з історії Фолклендської війни, що заслуговує на довіру, є щоденник Джима Рентшлера, який він особисто надав для архіву М. Тетчер. Він був посадовою особою Білого дому, відповідальною за управління Фолклендськими островами від імені президента Рейгана. Рентшлер був присутній на ключовій зустрічі в Білому домі 8 квітня, на якій представник ЦРУ адмірал Боббі Інман різко розкритикував пропозицію місіс Джин Кірпатрік, посла США в ООН, зберігати нейтралітет США у конфлікті між Великобританією і США. Рентшлер так написав про рішучість М. Тетчер: «Тетчер, бачите, просто не «купується» на нашу «пропозицію» щодо дипломатичного розв'язання кризи. Матеріали щоденника засвідчують, що Білий дім, а також державний департамент були схильні до дипломатичних ініціатив у врегулюванні британо-аргентинського конфлікту»⁴.

ЦРУ з великим і зрозумілим небажанням відкрило свої архіви. Нині доступні лише фрагменти секретних матеріалів ЦРУ про Фолклендську війну. Водночас вони заслуговують ґрунтовного вивчення. Серед матеріалів: звіти про ситуацію на початку війни, деякі інтерпретації супутникових зображень, а також внутрішні документи високого рівня, зведення розвідки, які надсилалися лише старшим посадовим особам Білого дому, членам кабінету та «газеті» ЦРУ⁵.

¹ Freedman, L. (2018). The Falklands War explained. *Historyextra* <<https://www.historyextra.com/period/20th-century/falklands-war-history-facts-what-happened/>>. (2018, серпень, 10).

² CAM (1982). *Thatcher Archive reveals deep divisions on the road to Falklands War*. <<https://www.cam.ac.uk/research/news/thatcher-archive-reveals-deep-divisions-on-the-road-to-falklands-war>>. (2019, серпень, 08).

³ Falklands (1982). *Reagan phone call to Thatcher (urges ceasefire)*. <<https://www.margaretthatcher.org/document/110526>> (2019, серпень, 31).

⁴ Margaret Thatcher Foundation (2019). *The Falklands War 1982*. <https://www.margaretthatcher.org/archive/1982_falklands.asp> (2019, серпень, 31).

⁵ Margaret Thatcher Foundation (2019). *The US & the Falklands War (2): the CIA*. <<https://www.margaretthatcher.org/archive/us-CIAfalklands.asp>> (2019, серпень, 31).

Цінним серед документів Пентагону про Фолклендську війну є оцінка «Військових уроків з Фолклендів» міністра оборони США – К. Вайнбергера, яку він написав президенту: «В кінцевому рахунку, пише він, битва за Фолклендські острови, схоже, була більш «тісною», ніж багато з нас могли повірити. Британці перемогли, перш за все тому, що їхні сили, які спочатку поступалися за чисельністю, перевершували в навчанні, лідерстві і оснащенні». Але удача також зіграла значну роль». На відміну від ЦРУ, він прекрасно знав, що аргентинські бомби час від часу не спрацьовували¹.

Кетрін Томпсон свою статтю «Згадуючи Фолклендську війну», що вийшла друком в американському журналі «National Review», присвятила її 35-річчю. Авторка не торкається причин, перебігу та наслідків війни. Але, вона одна з небагатьох, хто детально описав відчуття і переживання прем'єра з приводу аргентинської агресії; її розчарування з приводу готовності радників до капітуляції; дивовижну працездатність; здатність бути лідером, не зважаючи на несприятливі обставини. Ключова роль у статті належить аналізу відносинам Великобританії зі США. На думку автора, Фолкленди були для М.Тетчер війною на два фронти: битвою у власному кабінеті та боротьбою з найближчим союзником Британії, Сполученими Штатами, чий інтереси в регіоні зіткнулися з інтересами Британії. Держсекретар США А. Хейг вважав компроміс єдиним способом вирішення конфлікту. М. Тетчер засудила його проект як «умовну здачу». Справжньою несподіванкою для прем'єра стало те, що міністр закордонних справ її уряду Френсіс Пім підтримав пропозицію Хейга. Загалом у зовнішньополітичній діяльності М.Тетчер можна виділити дві чіткі лінії: з одного боку, твердість та безкомпромісність (приклад – Фолклендська війна); з другого – прагматизм, гнучкість, врахування балансу інтересів (нові оцінки й підходи щодо СРСР після 1985 року)².

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що зовнішньополітична діяльність урядів М.Тетчер привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців та публіцистів. Виокремлена нами окремі групи англomовна документальна та історіографічна база, її аналіз та систематизація дозволяють з'ясувати зовнішньополітичні пріоритети Великої Британії за часів урядування М. Тетчер, методи та підходи до розв'язання насущних регіональних та глобальних проблем, зокрема, війни за Фолкленди, висвітлити особливості двосторонніх відносин з США, СРСР, ЄС. Попри це, подальшого з'ясування потребують особливості європейського вектору зовнішньої політики урядів М.Тетчер, зокрема, щодо механізмів розв'язання німецького питання та політика у контексті Співдружності націй.

References:

1. Bootle, R. (2013). Margaret Thatcher: the economic achievements and legacy of Thatcherism. *The Telegraph* <<https://www.telegraph.co.uk/news/politics/margaret-thatcher/9979362/>> [in English]. (2019, August, 08).
2. White, M. (2013). What is Thatcherism? *The Guardian* <<https://www.theguardian.com/politics/2013/apr/08/what-is-thatcherism-margaret-thatcher>> [in English]. (2019, August, 08).
3. BBC News (2013). *What is Thatcherism?* <<https://www.bbc.com/news/uk-politics-22079683>> [in English]. (2019, August, 10).
4. Dale, I. (2013). *Memories of Maggie: A Portrait of Margaret Thatcher by Those Who Met Her Best*. London: Biteback Publishing. [in English].
5. Margaret Thatcher Foundation (1976). *Conservative policy statement. The Right Approach*. <<http://www.margaretthatcher.org/archive/displaydocument.asp?docid=10943>> [in English]. (2019, August, 08).
6. Margaret Thatcher Foundation (1977). *Conservative policy statement. The Right Approach to the Economy* <<http://www.margaretthatcher.org/archive/displaydocument.asp?docid=110203>> [in English]. (2019, August, 17).
7. Margaret Thatcher Foundation (2019). *Archive* <<https://www.margaretthatcher.org/archive>>. [in English].
8. Tetcher, M. (2003). *Iskusstvo upravleniya gosudarstvom. Strategiya dlya menyayushegosya mira* [Statescraft: Strategies for a Changing World]. Moscow: Alena Publisher. [in Russian].
9. Thatcher, M. (1993). *The Downing Street Years*. New-York: HarperCollins. [in English].
10. Thatcher, M. (1993). *The Path to Power*. New-York: HarperCollins. [in English].
11. Thatcher, M. (1991). Interview for Central Office of Information. *Margaret Thatcher Foundation* <<http://www.margaretthatcher.org/document/104202>> [in English].

¹ Margaret Thatcher Foundation (2019). *The US & the Falklands War (2): the CIA*. <<https://www.margaretthatcher.org/archive/us-CIAfalklands.asp>> (2019, серпень, 31).

² Thompson, K. (2017). Remembering the Falklands War. *Nationalreview* <<https://www.nationalreview.com/2017/06/falklands-war-25th-anniversary-crisis-her-s-defined-margaret-thatcher/>> (2019, серпень, 31).

12. Jackson, B.S. (2012). *Making Thatcher's Britain*. New-York: Cambridge University Press. [in English].
13. Vinen, R. (2010). *Thatcher's Britain: The Politics and Social Upheaval of the 1980s*. London-New-York-Sydney-Toronto: Pan Books. [in English].
14. Campbel, J. (2009). *The Iron Lady: Margaret Thatcher: From Grocer's Daughter to Iron Lady*. New-York: Vintage Dooks. [in English].
15. Young, H. (2013). *One of Us*. London: Pan Books. [in English].
16. Margaret Thatcher Foundation (1989). *Margaret Thatcher Speech to NATO Summit*. <<https://www.margaretthatcher.org/document/110773>> [in English]. (2019, August, 04).
17. Powell, Ch. (2013). Margaret Thatcher dies: PM was no diplomat in world affairs. *The Telegraph* <<https://www.telegraph.co.uk/news/politics/margaret-thatcher/8523952/Margaret-Thatcher-dies-PM-was-no-diplomat-in-world-affairs>> [in English]. (2019, August, 12).
18. Reynolds, P. (2013). Iron Lady on the world stage. *BBC* <<https://www.bbc.com/news/uk-politics-10378091>> [in English] (2019, August, 08).
19. Bromund, T. (2009). How Margaret Thatcher Helped to End the Cold War. *The Heritage* <<https://www.heritage.org/europe/report/how-margaret-thatcher-helped-end-the-cold-war>> [in English]. (2019, September, 28).
20. Bachrach, J. (2013). Margaret Thatcher: The Iron Lady for the Ages. *The Worldaffairsjournal* <www.worldaffairsjournal.org/blog/judy-bachrach-!-margaret-thatcher-iron-lady-ages> [in English]. (2019, August, 08).
21. BBC (2013). *Thatcher and her tussles with Europe* <<https://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-11598879>> [in English]. (2019, August, 08).
22. Blanton, T., Savranskaya, S. (2013). Thatcher's Foreign Policy «Failure». *The Foreignpolicy Journal*. <<https://foreignpolicy.com/2013/04/09/thatcher-foreign-policy-failure/>> [in English]. (2019, August, 09).
23. Force (2018). *The Falklands Day By Day*. <<https://www.forces.net/news/remembering-falklands-day-day>> [in English]. (2019, August, 13).
24. Jenkins, S. (2013). How Margaret Thatcher's Falklands gamble paid off. *The Guardian*. <<https://www.theguardian.com/politics/2013/apr/09/margaret-thatcher-falklands-gamble>> [in English]. (2019, August, 09).
25. Reynolds, P. (2013). Thatcher's war: The Falklands. *BBC* <<https://www.bbc.com/news/uk-politics-10377114>> [in English]. (2019, August, 08).
26. Foster, P. (2013). Margaret Thatcher and the Falklands War: doubts and fears in a far-off conflict that changed Britain. *The Telegraph* <<https://www.telegraph.co.uk/news/politics/margaret-thatcher/9980046/Margaret-Thatcher-and-the-Falklands-War-doubts-and-fears-in-a-far-off-conflict-that-changed-Britain.html>> [in English]. (2019, August, 08).
27. Freedman, L. (2018). The Falklands War explained. *Historyextra* <<https://www.historyextra.com/period/20th-century/falklands-war-history-facts-what-happened/>> [in English]. (2019, August, 10).
28. CAM (1982). *Thatcher Archive reveals deep divisions on the road to Falklands War* <<https://www.cam.ac.uk/research/news/thatcher-archive-reveals-deepdivisions-on-the-road-to-falklands-war>> [in English]. (1982). (2019, August, 10).
29. Margaret Thatcher Foundation (1982). *Falklands: Reagan phone call to Thatcher (urges ceasefire)*. <<https://www.margaretthatcher.org/document/110526>> [in English]. (2019, August, 31).
30. Margaret Thatcher Foundation (2019). *The Falklands War 1982* <https://www.margaretthatcher.org/archive/1982_falklands.asp> [in English]. (2019, August, 31).
31. Margaret Thatcher Foundation (2019). *The US & the Falklands War (2): the CIA*. <<https://www.margaretthatcher.org/archive/us-CIAfalklands.asp>> [in English]. (2019, August, 31).
32. Thompson, K. (2017). Remembering the Falklands War. *Nationalreview* <<https://www.nationalreview.com/2017/06/falklands-war-25th-anniversary-crischer's-defined-margaret-thatcher/amp/>> [in English]. (2019, June, 14).

THEORY OF CONTEMPORARY CULTURE

Yuliia Karalash

Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

SOCIAL ORGANIZATION AS SOCIO-ENGINEERING ACTIVITIES IN MODERN CONDITIONS

In the conditions of the dominant scientific and technological development and the rapid development of the knowledge society, the problem of social organization is becoming more urgent. The main approach to the study of social organization is its presentation as an ordered structure and enterprise with commercial goals. But it is not enough studied in dynamics, as a process of social activities. The aim of the article is to fill this gap. It is shown that the highest organizational form of social activity is socio-engineering activities. Emphasis is placed on social organization with non-commercial goals, as an element of the third sector. To build a knowledge society, social engineering takes the form of civil initiatives and project management of civil organizations. The conclusion is made about its formative impact on the individual and the regulatory impact on society.

Keywords: social organization, socio-engineering activities, non-governmental organizations, social project, civil initiatives, social regulation.

Introduction. Humanity has reached such a level of development that every person has to be engaged in the organization of social life. Nowadays, we observe a global crisis as the result of a discrepancy between the advanced dominance of technocratic development and the retarded development of human capital, forms, and means of the organization of social relations. At the same time, more and more routine operations are being automatized, more and more complex technical processes do not require human participation. Non-automatized operations require a person sufficient engineering and technical skills in the first place and physical efforts on the second one. At the beginning of the twentieth century, O. Yermanskiy has declared that with the development of automatic machines a complex action that consists of various components of automatic machine, is in the focus of a working person. His monotonous and simple movement of the hands is on the back burner. At this rate, a person is not a worker in fact, because a machine works. He only controls a working machine. The development of automatic machines turns a worker into an engineer, a technologist who regulates the work of automatically operating machines, consisting of a huge number of special parts and tools. O. Yermanskiy has mentioned that human activity is filled with wide content. Its center of gravity is transferred to the sphere of attention, will, functions of the nervous system in general, and this work is extremely tiring¹.

There is a change of accents in the tension of a human being. Complex machinery is now performing physical, manual work on the assembly line. The main efforts are directed to perform the work at the controls of tools and mechanisms under the intellectual mental sphere of a human being. An appropriate level of attention and will, knowledge of correcting the mechanical devices, mental stability and leadership are essential for overcoming possible interruptions in the work including unforeseen situations. Technical progress has affected the changes in the labor market, considerably increasing quality requirements for education and preparing a person for professional activity.

Machines and automatic lines have become much smarter and more reliable in comparison with a human being. There is increasing recognition of artificial intelligence in production and everyday life, but it is still limited in the possibility of independent results frameworks and decision-making in irregular

¹ Ерманский, О. А. (1930). *Теория и практика рационализации*. Москва-Ленинград, 1. <<http://www.malb.ru/literatura/racionalizacia36.html>> (2019, July, 25).

situations, however, as an average person. Alongside technical development, there is a tendency for the sharp deterioration of the situation in the social and humanitarian sphere. O. Puchenko claims that each 'new stage in the development of society is characterized by learning more advanced production methods, increasing the complexity of social structure, upscaling of interaction with the environment. However, the character of social interactions, the level of people's spirituality and the democratic nature of social framework have always been the most significant indicators of social development'¹.

In an information-oriented society, there is an overblown picture of accentuated technological advancement. In the increasing importance of the human factor in complex socio-technical processes, particular attention should be paid to the organization of society as a phenomenon and as a process. A person as a subject of the organization should take center stage.

Literature review and a notion genesis. The scientific evidence of social transformations is the theory of social organization as well. The key notion in the theory of social organization is the concept of organization. It has several meanings. A. Prigozhin has pointed out three of them. 'Firstly, the organization is an artificial association of institutional nature, which has a certain position in society and carries out more or less clearly defined functions... Secondly, this notion means certain organizational activities, which include division of responsibilities, the establishment of sustainable linkages, coordination, etc. In this case, the organization is a process related to conscious influence on an object and, therefore, with the presence of an organizer and his subordinates. In this sense, the concept of "organization" coincides with the concept of "management", although it does not cover it... Thirdly, it is possible to bear in mind the orderliness of an object. In this sense, an organization may be considered as a property and an attribute of the object'².

Regarding social organization, the following definition is possible: 'Organization is a target community. Thus, it means, firstly, a hierarchical and controlled unity; secondly, that it is ... both a human community and a social tool, an impersonal structure'³. The contemporary theorist M. Hatch agrees with such a definition of organization: 'An organization relates to a group of individuals who perform a coherent task or a goal collectively. However, this definition is only a starting point'⁴. The researcher also points out several obligatory attributes of organization: technological process, hierarchy, physical structure, social structure and culture.

The concept of organization has been particularly updated in the industrial epoch and it has concerned the optimization of manufacturing processes. At this particular time, the researchers have noticed the correlation between the quality of function performed by a worker and his interaction with other workers and chiefs. Due to reflection on this dependence, the ideas of G. Emerson H. Fayol, G. Ford, F. Taylor⁵⁶ and other researchers have been developed to the classical school of organization and management. The main achievement of this school is revealing the necessity and peculiar characteristics of a manager as a stand-alone function in the production process. (Previously, the workers used to distribute tasks among themselves, to plan the day on their own, to arrange the workplace and tools layout).

In the first half of the twentieth century during the Hawthorne experiment, the researchers emphasized a worker and material resource of production in equal measure. It became a weak point of the classical school of organization and management. The experimenters and their followers (E. Mayo, F. Roethlisberger, W. Dickson, F. Herzberg, D. McGregor, R. Likert, C. Argyris and others) have fixed the dependence of work efficiency on informal relations of the workers within the collective and their chiefs, informal leadership, the importance of non-economic encourage of workers. In the organization theory, the results of the experiment and conclusions of the researchers have formed a school of human relations.

Classical school and a school of human relations are both fundamental. It is one of the most influential areas in theory and practice of scientific labor organization, management, sociology

¹ Пунченко, О. П. (2017). *Информационное общество в пространстве философских проблем современности*. В: Воронкова В. Г. (ред). *Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку: колективна монографія*. Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія, 53.

² Пригожин, А. И. (1995). *Современная социология организаций*. Москва: Наука, 44.

³ Ibid, 46.

⁴ Hatch, M. J. (2018). *Organization theory. Modern, Symbolic, and Postmodern Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 8.

⁵ Подвойский, Г. Л. (сост.) (1992). *Управление – это наука и искусство*. Москва: Республика.

⁶ Файоль, А. (1923). *Общие и промышленное управление*. Москва: Центральный институт труда.

of organizations and organization theory. Nowadays, I. Adizes is a world leader in the sphere of organizational theory and business consulting.

In the 1920s, there was a movement of labor scientific organization. It has influenced organizational theory and practice. I. Burdyanskiy, A. Gastev, A. Gol'tsman, P. Kerzhenskiy, O. Yermanskiy, P. Yes'manskiy, A. Zhuravskiy, the researches of All-Ukrainian Labor Institute (Kharkov) and its director F. Dunaevskiy were the members of it.

It is worth mentioning A. Bogdanov's scientific work 'Tectology or general organizational science', in which a researcher can find the definition of the concept "organization": 'Construction activity is the widest and the most appropriate synonym for the modern concept of organization'¹. He analyzes the concept of an organization on two certain examples and connects it with usefulness and ways of combining the forces. When the combination of forces is fully in line with the task and the result, it is an orderliness. In this case 'a single whole is bigger than the simple sum of its parts'². A. Bogdanov gives an important message for the research that 'in all natural sciences there are two branches; "statics" as the learning about various forms in balance; "dynamics" as the learning of all the same forms and their movements in alteration. Statics has developed before dynamics, and then it has been transformed under the influence of dynamics'³. Social organization as a collective or community of individuals with a particular target reflects the static component of the organization and the activities of individuals and / or community as a whole reflect the dynamics of social organization.

A. Bogdanov is the predecessor of modern systematic methods. Further, the systematic method allowed presenting a social organization as the basic subsystem of an organization. It was a productive attempt of synthesis the ideas of classical school and school of human relations. It provided methodological support for generalization of management practices and the further formation of theory. The most prominent representatives of this approach are R. Ackoff, V. Afanas'yev, L. von Bertalanffy, I. Blauberger, A. Rapoport, V. Sadvovskiy, M. Setrov, E. Yudin, etc.

In the 1950-1990s D. Gvishiani, A. Prigozhin, V. Shcherbina, and other researches introduced new ideas in the theory of organization and social organization. Modern researchers of social organization, including N. Doskovskiy, V. Franchuk, M. Hatch, M. Kasimov, V. Kostin and N. Kostina, S. Krasovskiy, N. Petruk, L. Shmaneva, Yu. Stepanenko, T. Volkova, develop the concept through phenomenological, organismic and environmental approaches, and the theory of communicative action.

The focus of the above-mentioned authors is on the structure and essence of the organization as a static object. M. Reed⁴ and D. Silverman⁵ consider the organization as action and activities, and its dynamic characteristics.

Despite the widespread representation of the concept of social organization in the scientific literature, the problem of understanding it as a process and activity is not sufficiently solved yet. There is a lack of researches on social organization in the context of its non-commercial goals.

The aim of the article is to fill this lack and present a social organization as a process of organizational and constructive activities, i.e. as socio-engineering activities, placing the emphasis on the social organization with non-commercial goals.

Results. Considering the increasing role of the human factor, especially in the tasks of social transformation, the main goal of theory and practice of social organization is intellectualization and self-organization of the population. Theory should be formed in the context of these tasks.

Any theory begins with the definition of concepts. Nowadays, social organization in a broad sense means 'any organized human communities or a social aggregate of interrelated human groups'⁶. Various enterprises, families, hobby clubs, civil organizations, human settlements, territorial communities, social

¹ Богданов, А. А. (1989). *Тектология: Всеобщая организационная наука*. Москва: Институт экономики АН СССР, 1, 112.

² Ibid, 113-114.

³ Ibid, 124.

⁴ Reed, M. (2003). *The Agency/Structure Dilemma in Organization Theory: Open Doors and Brick Walls*. In: (Tsoukas H. and Knudsen C.ed.) *The Oxford Handbook of Organizational Theory* (pp.). Oxford University Press, 289-310.

⁵ Silverman, D., Jones, J. (1976). *Organizational Work: The Language of Grading, the Grading of Language*. London, Collier Macmillan.

⁶ Щербина, В. В. (2000). Социальные теории организации. *Словарь*. Москва: Инфра-М, 172.

institutions, nations, civil society, state, and world community are social organizations. Some researchers identify a social organization with society¹. However, the most developed in the special scientific literature is a social organization, understood in the strict sense, it is a specific, strictly social subsystem of behavior regulation, the presence of which allows considering the organization as a social system².

Organization as a process is represented in the form of control (management of social organization development). 'Social management is complex, multi-dimensional activities, with own contradictions and achievements. It is one of the factors of wider system of social regulation'³. The accent in studying the administrative influence is on the management of commercial organizations, as enterprises with purely economic goals. The fact that administrative influence has not considered at the level of society is the disadvantage of social organization theory. Management in social organization is carried out in three ways: 'Management is usually identified with target impact on an object through an order, a task, stimulation, coordination, etc. However, that is not entirely true, since such influence is only a part of social management. Although its significance is great, the real role of the target impact can be assessed only in combination with the other two management components in the organization. There are organizational order as a system of norms and rules of organizational behavior, which is settled externally in relation to the employee, and self-organization as a spontaneous regulation'⁴.

"Management" at the level of society has three meanings. The first meaning of the concept is connected with the form of public administration, as the activities of the bureaucratic apparatus. The second meaning is connected with institutional norms, values, nation-wide "corporate culture". In the third sense, "management" is socially significant and useful activities of citizens in the form of civil initiatives and civil organizations. Their goal is the implementation of socially useful projects. 'The course of social evolution is determined by the rationality of social projects implemented into life'⁵. A social project is setting a socially significant problem, proposal and justification of solving the problem, planning of actions and necessary resources, including human ones, the appointment of responsible persons, and formulation of the intended results. A project in social activity is documented goal setting and the citizens who implement it constitute the social (civil) organization. It is a community created to achieve a goal, which has been fixed in a project. The condition and development of social being depended on socio-engineering activities, logic, and rationality of the project.

A compulsory component of civil society and a form of civil will expression are meetings, strikes, protests, and so on. However, the evaluation changes during transitions. Social philosopher M. Kozlovets pointed out, that dissatisfaction, escalation of protests are very dangerous because these factors reduce the possibilities of civil society. In this case, there is no depth in discussions, sound decisions, creativity, 'energy of a productive existence'⁶. Even the most thoroughly planned and organized, protests and discontent appear in response to any actions or inactivity of ruling groups. Such reactivity creates a dichotomy in society. It divides society into the proper civil society and the state as the enforcement mechanism. There are two categories of population of the country: "we", citizens, and "they", power. It can lead to fragmentation of society, the loss of integrity and subjectivity at the international level and governance from the outside. The implementation of a social project is a kind of social activity in which its subject is represented as a designer or engineer. Proposals and discussions are possible as the comprehension of the result of social activity.

Design and thorough planning organize social activities and are characterized by a high level of organization. Only in this case, social activity can be considered as "engineering" one.

Civil social regulation and design as a purposeful and self-organized process is a type of socio-engineering activity. In its negative meaning, the "engineering" of social activity is a manipulative technique that is implemented through information and telecommunication systems. In a positive sense, it involves an engineer as a designer, constructor, an organizer of a social being. 'Obviously, the most important task of ... social engineers ... is the framing of new state machinery capable of resolving the crisis in the country and promoting sustainable development'⁷.

¹ Франчук, В. И. (2001). *Основы современной теории обществ*. Москва: Институт организационных систем.

² Щербина, В. В. (2000). Социальные теории организации. *Словарь*. Москва: Инфра-М, 172-173.

³ Пригожин, А. И. (1995). *Современная социология организаций*. Москва: Наука, 68.

⁴ Ibid.

⁵ Франчук, В. И. (2001). *Основы современной теории обществ*. Москва: Институт организационных систем.

⁶ Козловець, М. А. (2016). Історіософський дискурс транзитивності сучасного українського суспільства. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 1 (82), 56

⁷ Франчук, В. И. (2001). *Основы современной теории обществ*. Москва: Институт организационных систем.

The focus of socio-engineering activities at the current stage is the solution of local problems of the social sector, first and foremost satisfaction of the basic needs of all social groups at a sufficient level. The common goal of social transformations in the direction of social projects on the sustainable development of certain locality, region, and country with further regulation of social processes on a global scale. The aim of the socio-engineering activity of citizens is both organizing and coordinating. A common goal gives citizens who implement social projects in different spheres of life a feature of solidarity and causes such an effect of their efforts when a total result is greater than the actions of single individuals. This phenomenon is called a synergistic effect.

In terms of the synergistic approach, there is a perspective of citizens' socio-engineering activity, which is determined by the crisis period of development or passing the bifurcation point. The bifurcation point as a certain time interval is characterized by the chaos of the external environment, choice of new goals (attractors) and ways of system development, as well as the growing role of disturbances at the micro-level on global system behavior. With regard to social organization, it means that small, cohesive, flexible groups have a controlling action on society. It is difficult for bureaucratic systems because of their awkwardness. 'Changes in the external environment are faster than bureaucratic systems can react'¹. Therefore, the network form of social civil organizations both in commercial and socio-engineering activity replaces bureaucratic systems. 'Building of compact, mobile project teams, including strategic business units into the corporate portfolio, variety, and their freedom in managing relations with the external environment is necessary for network organization'².

In the case of socio-engineering activity business units are replaced by communities of ordinary citizens. They voluntarily and without material benefits at the first stages are able to be responsible for performing the function of social engineers. In English discourse, organizations that deal with the problems of the social sector, culture, and rights are called non-profit or non-governmental organizations. 'The correct answer to the question: 'Who takes care of social challenges of the knowledge society?': 'This is not the government or the organizations which provide a job. The right answer is the following: it is a separate new social sector... During the last twenty years, in the United States, the researchers talk about the third "non-profit" sector. It includes organizations that take care of the social challenges of modern society'³.

Ability to productive socio-engineering activity is almost the most difficult challenge to human capabilities at the current stage of development. As the implementation of social projects, socio-engineering activity is creative. It involves the generation of ideas, understanding the current situation, the design of a project, and the organizational and executive work on its implementation. For this type of activity an individual needs the skills of analysis and synthesis, a holistic view of the situation, decision-making skills in changing conditions, a high level of managerial, civil, communicative competencies. The person has to be multifunctional. These competencies are formed in the socio-engineering activity. It is a means of developing human capital according to the recent requirements, where occupational specialization takes a back seat. At the same time, the implementation of social projects solves a certain societal problem, regulating and organizing social existence. Therefore, the process of social organization as socio-engineering activities is a means of changing a person for the regulation of social transformations, and a way of purposeful actualization of these transformations.

The task of managing socio-engineering activities is even more complex because it is complicated and has many unknowns: 'as for the management of non-profit organizations, we stay at the same place as 50 or 60 years ago studying business management: this work only begins'⁴. Therefore, the necessity of a theoretical understanding of socio-engineering activities and its management becomes increasingly important.

Conclusions and prospects for further research. The attempts to represent the social organization as complex socio-engineering activities are justified by social changes, the development of knowledge

¹ Чернов, С. А., Дайкер, А. О. (2015). Современная сетевая организация как альтернатива бюрократической модели управления. *Управление экономическими системами: электронный научный журнал*, 5 (77), 2. <<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-setevaya-organizatsiya-kak-alternativa-byurokraticheskoy-modeli-upravleniya>> (2019, July, 25).

² Ibid, 7.

³ Друкер, П. (1994). Эра социальной трансформации. *Центр гуманитарных технологий*, <<https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/2506>> (2019, July, 25).

⁴ Ibid.

society and the increasing role of the human factor, the requirements for human intellectual development, and the necessity of regulation of social processes. The researcher's focus on the social organization as socio-engineering activities dedicated to discussing methods of regulation of social processes in the current transitional conditions.

Under the analysis of the social organization, the mainstream of its considering is organization as a subject of economic activity with a commercial purpose. It is analyzed social organization as a social activity in a broad sense, which at the highest level of its development becomes socio-engineering one. It happens at the expense of planning and design of the social projects of civil organizations. The connection of socio-engineering activity with civil society is also noted. The problem of the network form of civil organizations is actualized. The influence of socio-engineering activities on the competence of an individual as a coordinator of activity is shown. The perspective areas of research are the questions about the collective coordinator of social organization as a process of socio-engineering activity, a comparative analysis of forms of social organization considered as commercial and non-commercial ones, common features and the differences between social organizations as structures and activities (individual and collective), the management of socio-engineering activities of non-profit organizations.

References:

1. Ermanskiy, O. A. (1930). *Teorija i praktika racionalizacii* [Theory and practice of rationalization], 1, Moscow-Leningrad, <<http://www.malb.ru/literatura/racionalizacia36.html>> (2019, July, 25). [in Russian].
2. Puchenko, O. P. (2017). Informacionnoe obshchestvo v prostranstve filosofskih problem sovremennosti [Information society in the space of philosophical problems of modernity]. In: Voronkova V. G. (ed). *Informacijne suspilstvo v sviti ta Ukrayini: problemy stanovlennya ta zakonomirnosti rozvytku: kolektyvna monografiya* [Information society in the world and Ukraine: problems of formation and regularities of development: collective monograph]. Zaporizhzhya: Zaporizka derzhavna inzhenerna akademiya, 50-87. [in Russian].
3. Prigozhin, A. I. (1995). *Sovremennaja sociologija organizacij* [Modern sociology of organizations]. Moscow: Nauka. [in Russian].
4. Hatch, M. J. (2018). *Organization theory. Modern, Symbolic, and Postmodern Perspectives*. Oxford: Oxford University Press. [in English].
5. Podvojskij, G. L. (comp.) (1992). *Upravlenie – eto nauka i iskusstvo* [Management is the science and art]. Moscow: Respublika. [in Russian].
6. Fayol, H. (1923). *Obshchee i promyshlennoe upravlenie* [General and industrial administration]. Moscow: Central Labor Institute. [in Russian].
7. Bogdanov, A. A. (1989). *Tektologija: Vseobshhaja organizacionnaja nauka* [Tectology: General Organizational Science]. Moscow: Institute of Economics of the Academy of Sciences of the USSR, 1. [in Russian].
8. Silverman, D., Jones, J. (1976). *Organizational Work: The Language of Grading, the Grading of Language*. London, Collier Macmillan. [in English].
9. Reed, M. (2003). *The Agency/Structure Dilemma in Organization Theory: Open Doors and Brick Walls*. In: (Tsoukas H. and Knudsen C. ed.) *The Oxford Handbook of Organizational Theory*. Oxford University Press, 289-310. [in English].
10. Shcherbina, V. V. (2000). *Socialnye teorii organizacii. Slovar*. [Social theories of organization. Vocabulary]. Moscow: Infra-M. [in Russian].
11. Franchuk, V. I. (2001). *Osnovy sovremennoj teorii obshchestv* [Fundamentals of modern theory of societies]. Moscow: Institute of organizational systems. [in Russian].
12. Kozlovecz, M. A. (2016). Istoriosofskij diskurs tranzitivnosti suchasnogo ukrajinskogo suspilstva. [Historiosophic discourse on the transitivity of modern Ukrainian society]. *Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky* [Bulletin of Ivan Franko Zhytomyr State University. Philosophical sciences], 1 (82), 54-61. [in Ukrainian].
13. Chernov, S. A., Dajker, A. O. (2015). Sovremennaja setevaja organizacija kak al'ternativa bjurokraticheskoy modeli upravlenija. [Modern network organization as an alternative to the bureaucratic model of management]. *Upravlenie ekonomicheskimi sistemami: elektronnyj nauchnyj zhurnal* [Economic Systems Management: electronic scientific journal], 5 (77), 1-16. <<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-setevaya-organizatsiya-kak-alternativa-byurokraticheskoy-modeli-upravleniya>> (2019, July, 25). [in Russian].
14. Druker, P. (1994). Era socialnoj transformacii. [Era of social transformation]. *Centr gumanitarnyh tehnologij* [Center for Humanitarian Technologies]. <<https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/2506>> (2019, July, 25). [in Russian].

Mariia Lihus

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

PERFORMANCE: SOCIAL TRANSFORMATION THROUGH COMMUNICATION (UKRAINIAN PERSPECTIVE)

The article deals with the examination of the performance's transformative potential through the demonstration of social and communicative nature of this phenomenon. Performance is viewed as a social event and a means of communication from the perspective of the constitutional meta-model of communication of Robert Craig. Performance is considered as a reflexive, open, creative and self-presentational social event and liminal situation that presupposes three communicational dimensions – transmission of information, collective creation and social transformation. Much attention is paid to the consideration of the Ukrainian revolution of Dignity 2013-2014 and conceptualization of its particular aspects as social performances that led to the transformation of the Ukrainian social realm.

Keywords: performance, communication, transformation, liminality, Ukrainian revolution of Dignity.

The occurrence of the performance as a new genre of the modern art in the middle of the 20th century was a prominent event in the history of the modern culture that transformed not only a traditional conception of art work's form, conditions of its presentation and artist's status but also became an embodiment of a qualitatively new type of communication between the author and audience. Since 1950s, performance has turned into a progressive form of art practice that neglected the dichotomy of object and subject, performer and audience, and transformed the interrelations of the material and symbolical statuses of actions and objects as performance's components.

Due to the widespread occurrence of the performance in the artistic field, this phenomenon has been examined primarily from the position of art studies. Consequentially, it was long underestimated as a social phenomenon and a communicative process that can lead to social transformations. However, the researchers emphasize that performance's social nature and the necessity to consider it in the context of its various manifestations in a sociocultural space. Even though E. Goffman, M. Carlson, E. Fischer-Lichte, D. Conquergood, P. Phelan and J. C. Alexander approached to the examination of the performance from the positions of social philosophy and cultural studies admitting the necessity to widen the limits of a theoretical inquiry of performance as a social phenomenon, none of these researchers attempted to examine a communicative potential of the performance as a form of communicative interaction. However, performance as a form of social interaction is a communicative process based on the horizontal relations of its participants that exchange information, create meanings and even construct a social realm intervening social norms and institutions.

The aim of this article is to consider the performance as a form of communication that can be defined through the notions of reflexivity, openness, creativity and self-presentation. Moreover, through the conceptualization of the performance as a communicative process, its transformative potential will be analyzed from the position of the constitutive meta-model of communication. So as to demonstrate the performance as a source of social transformative power, it will be relevant to appeal to the recent Ukrainian experience of social change – the Revolution of Dignity that took place in 2013-2014 and led to the change of the political power in Ukraine and series of reforms and at the same time the decrease of the Russian influence and war with Russia.

The above-mentioned characteristics of reflexivity, openness, creativity and self-presentation are significant for the performance's conceptualization as a form of social communication. Reflexivity is perceived as an intention and criticalness of the performers and performance itself towards a social realm. According to Bauman, in the performance, a performer "takes up a particular reflexive position, or alignment, to his or her act of expression, the assumption of responsibility for a display of communicative

skill and efficacy”¹. Moreover, reflexivity is also a feature of the performance itself: Turner conceptualizes it as a form of public reflexivity that is expressed in the “doing codes” – dramatic means of communication that cannot be reduced to the codes of speech². Indeed, performance is an embodied reflection – on social reality, performance’s aims, performers’ actions and direct reaction of the audience. The reflexive potential of the performance transforms it into an effective tool of social research and adds a deliberative-analytical dimension to its expressive one.

Openness, as an essential feature of the performance, presupposes a space of communicative interaction that ensures neither a representation as the transmission of information nor a demonstration of social power but the exchange of ideas and meanings between the equal members of the civil society, who can be active participants of the event through self-expression. According to Jurgen Habermas, openness is a sphere of political communication³. Therefore, from this perspective, social performance is a platform of public discussion that provides open access to everyone, who has a will to make his/her voice heard.

Moreover, openness may also be understood as a specific relation of the performance to its script and the consequences of its realization. In particular, openness means performance’s non-identicalness to the script and unpredictable character of its consequences due to the essence of the free collective interaction. Indeed, performance cannot be absolutely controlled by anybody: it cannot be considered as a precise realization of the particular idea. That does not imply that performance is independent from the influence of its participants. On the contrary, in the process of performance, it is impossible to distinguish the creators and the audience because of the symmetrical relations between them as equal sides in the collective creative activity.

Openness preconditions the creativity of the performance’s participants: during the performance, they appear in situations that could not be predicted in advance. Moreover, creativity points at the transformative potential of the performance due to its ability to create reality and construct collective representations. According to Peter Snow, performances as creative processes are the means of culture creation: “they hold cultures up to scrutiny, they admonish them, reflect them, celebrate them, confirm them, transform them, and, most significantly, they create them”⁴. Therefore, the performance as a creative collective social action enables a cultural development that happens through the reflection and transformation of the existing cultural norms and samples. Paolo Virno considers the unity of these norms and at the same time the performance’s script as a General Intellect that in the mode of virtuosity and creativity is not an abstraction but a “cooperation, the acting in concern of human labor, the communicative competence of individuals”⁵.

Finally, self-presentation is a process of collective creation and self-expression in the performative action that is not similar to the representation of another person’s roles or ideas. Self-presentation, unlike representation as an indirect demonstration, and presentation as solely presence and immediate certainty, is a presence of a subject that is presented and its own agency, activity in creation, transformation or maintenance of the particular impression that the other participants of the performance possess. Thus, in the performance, the most significant role is devoted not to the presentation of the artifact or demonstration of a piece of art, but to the process of its realization that is aimed at the self-presentation of the performer and audience through the participation in the creation of symbols and meanings. The self-presentational character of the performance reveals its crucial features that are presence, directness, and authenticity.

So as to analyze a social performance as a form of communication it is necessary to consider theoretical foundations of such conceptualization through the definition of the notion of communication. In this context, it may be fruitful to refer to the conception of James Carey, an American communicational theorist, who in his work “A cultural approach to communication” defines two approaches to conceptualize communication: transmission and ritual⁶. The transmission approach is based on the idea that a language is

¹ Bauman, R. (2011). Commentary: foundations in performance. *Journal of Sociolinguistics*, 15 (5), 710-711.

² Turner, V. (1979). Frame, flow and reflection: ritual and drama as public liminality. *Japanese Journal of Religious Studies*, 6 (4), 465.

³ Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. Cambridge: The MIT Press, 8.

⁴ Snow, P. (2010). Performing society. *Thesis Eleven*, 103 (1), 85.

⁵ Virno, P. (2004). *A grammar of the multitude*. New York: Semiotext, 65.

⁶ Carey, J. W. (2009). *A Cultural Approach to Communication*. In *Communication as culture: Essays on media and society*. New York: Routledge, 11-28.

a universal tool of description through which information about reality, human experience, and social events are transmitted. According to the transmission approach, communication is an “information processing and explains how all kinds of complex systems, whether living or nonliving, macro or micro, are able to function, and why they often malfunction”¹. Thus, communication is a process of sending and receiving verbal messages. On the contrary, according to the ritual approach, communication is “a symbolic process whereby reality is produced, maintained, repaired, and transformed”². A communicational process as a ritual is a platform of collective construction of social meanings and, consequently, a social reality. Unlike the transmission perspective, the crucial notions that identify the ritual approach are “exchange”, “participation”, “association”, “solidarity” and “mutual trust”³. Thus, the perspective of the communicational process’ definition as a ritual emphasizes the solidarization of the communication participants as the main feature of communicational interaction. In other words, communication, according to the representatives of the ritual approach, is a dynamic process of maintenance and legitimation of the social meanings in the collective identity of the community.

At the same time, these views can be complementary and may be united in the constitutive meta-model of communication, which “opens up a conceptual space in which diverse first-order models can interact”⁴. I perceive it to be meaningless to consider a question of the definition of communication as a problem of the binary choice between two opposite models because there are no foundations of the necessity of such a choice. Therefore, this constitutive meta-model of communication can be a foundation to conceptualize a performance as a form of communication because it suggests a broader view on communication than two approaches defined by Carey.

From this perspective, the performance as a complex of participatory reflexive, open, creative, and self-expressional actions is a communicational process. Firstly, it is an utterance that is distinct from the verbal utterance due to its syntax. Secondly, it is a communicational forum that is peculiar to the horizontal interrelatedness of its participants. Finally, it is a process of creation and transformation of reality through communication. According to Dwight Conquergood, performance is a transgression, a “force which crashes and breaks through sedimented meanings and normative traditions and plunges us back into the vortices of political struggle”⁵. In other words, social performance is always challenging to the social order that preconditions it. Therefore, three levels of communication can be defined in performance: it is a platform of utterance, suggestion, and deliberation about an individual or collective interests and intentions, experience exchange, etc. and also a tool of the transformation of social and cultural norms, which underlie knowledge and power relations.

The transformative potential of the performance can be considered through the lens of the notion of liminality suggested by Arnold van Gennep and developed later by Victor Turner. Liminality is a peculiar characteristic of the particular group of rituals that points at their transitional and intermediate essence. These rituals are aimed at the integration of the social order. Being spread in all cultures, they are the bridges from one transitional social state or status to another one. The performance appears to be a transitional state too because it embodies a mediational stage in the development of a social system. Moreover, its participants go through the transformation so as to reach a new state that is constituted during or after the performance. Thus, the performance is characterized by the “in between” relation to the stages in a social realm and is aimed at the transformation of the existing order and construction of the new one. Using nonverbal and verbal symbols, which are created and shared due to its’ participants presence, the performance leads to the construction of the collective representations. They transform the public thought and influence a social reality. In addition to that, performance transforms the character of the communal social bonds that are its premises: it changes the model of a structured and hierarchic society to “communitas” that appears in the result of the liminal situation and is defined by Turner as a “communion of equal individuals”⁶ – an unstructured social formation that is more open and flexible.

¹ Craig, R. T. (1999). Communication theory as a field. *Communication Theory*, 9 (2), 141.

² Carey, J. W. (2009). *A Cultural Approach to Communication*. In *Communication as culture: Essays on media and society*. New York: Routledge, 19.

³ Ibid, 15.

⁴ Craig, R. T. (1999). Communication theory as a field. *Communication Theory*, 9 (2), 80.

⁵ Conquergood, D. (1998). Beyond the text: Toward a performative cultural Politics. In Sh. J. Dailey (Ed.), *The Future of Performance Studies: Visions and Revisions*. National Communication Association, 32.

⁶ Turner, V. (1991). *The ritual process: Structure and antistructure*. New York: Cornell University Press, 96.

Applying the concept of liminality and constitutive meta-approach to the performance as a form of communication that presupposes a transformative dimension, it may be fruitful to refer to the Ukrainian experience of the nearest past, that is Maidan – the Ukrainian revolution of Dignity that took place in 2013-2014. Its particular actions and happenings may be considered as instances of the performative reorganization of the Ukrainian social realm.

The Ukrainian revolution started from the students' protest against the decision of the Ukrainian ex-president, who refused to sign the association with the European Union¹. Moreover, his policy throughout his presidential term was anti-Ukrainian in all its directions (the attacks on the Ukrainian language willing to legalize Russian as a second official language, political repressions of opposition, corruption and pillage of state resources). However, later on, these demonstrations were transformed into the mass protests of people who became the victims of violence from the side of the official power. The Revolution lasted for about three months. More than a hundred people were killed and more than a thousand people were injured. The whole society struggled for justice, human rights, and national dignity. Therefore, the revolution was named the Revolution of Dignity. During that time, there were many remarkable performances that influenced the victory of the revolution. Moreover, the phenomenon of Maidan itself seemed to embody the performative features like a complex communication and sum of reflexive activities realized by the performers and audience on the particular mis-en-scene who aimed to revive and construct collective representations and change the society.

Those who were on Maidan, were a self-organized social group. Without any doubt, public media were a significant means of the resources' mobilization. However, the main channel was the human one through networking and social media. Therefore, as a community, the participants of the protests, who at first sight were the audience, on an equality with the politicians initiated political performances. They were not aiming to be considered as artists or candidates for government jobs. They understood the liminal character of that period for the country and presented themselves so as to persuade the politicians and nation to change the direction of the Ukrainian development.

Being self-organized, as a complex community, the participants of the Maidan created a liminal situation in the Ukrainian social environment that was also the "bifurcation point"². From the position of synergetics, "at this point, the old solution becoming unstable, new solutions emerge which may correspond to quite different behavior of matter"³. In other words, this point is a situation of unpredictability, which presupposes a necessity of choice among the equal possibilities and further development of the system that does not depend on the linear necessity – the causes that are thought to be crucial and inescapable before this liminal point. That means that the bifurcation point is a liminal situation characterized by its decisive role in the development of the process, system, etc. that equalizes and makes them open to different opposite possibilities: at this point, a system may transform into chaos as well as reach the higher level of organization. Performance as a liminal point is also a means of system check that through the communication leads to the unexpected consequences, which could not be defined in the script but are the result of the free collective interaction and creation.

On the 8th of December 2013, the Marching of Millions took place in Kyiv. It was a demonstration of Ukrainians' solidarity in a struggle for the democratic development and European values – the values of civilization that are the amenities for their subjects – freedom, equality and fraternity. Up to 1 million people were active participants of this collective discussion. However, not only were they talking. In particular, they sang the national anthem as a symbol of Ukrainian independence and unity. It may be considered to be a kind of social performance because it was a reflexive action, where people could express themselves together, without knowing whether they win or not. They made the music together and revived the national values. In other words, singing together resembled a ritual aimed at a solidarization of the audience and creation of new collective representation – a political nation – the unity based on common values regardless of ethnic background.

Singing together may be considered through the lens of the notion "musicking" suggested by Christopher Small. Musicking means that musical performance presupposes the involvement not only

¹ Kvit, S. (2014). The ideology of the Euromaidan. *Social, Health, and Communication Studies Journal Contemporary Ukraine: A Case of Euromaidan*, 1 (1), 28-29.

² Prigogine, I. (2011). Only an Illusion. In S. M. McMurrin (Ed.), *The Tanner Lectures on Human Values* (pp. 35-64). Cambridge: Cambridge University Press, 48.

³ Ibid.

in the artistic process of creation but also in a situation of social interaction. According to the author, it is reasonable “to see a musical performance as an encounter between human beings that takes place through the medium of sounds organized in specific ways. Like all human encounters, it takes place in a physical and a social setting, and those, too, have to be taken into account when we ask what meanings are being generated by a performance”¹. Thus, collective singing of the Ukrainian national anthem during the Marching of Millions was a social performance through music as a platform of mutual exchange of thoughts and emotions in the verbal and nonverbal forms that helped its participants to actualize their strivings and solidarize on the basis of collective values. In other words, singing together was a process of “making the music together”² that as “this sharing of the other’s flux of experiences in inner time, this living through a vivid present in common, constitutes what we called...the mutual turning-in relationship, the experience of “We,” which is at the foundation of all possible communication”³.

In addition to that, in the process of such political performative communication as a collective creative collaboration that took place during the Revolution of Dignity, the ways out of the political crisis, preconditioned by the actions of the ex-president Yanukovich and his government, were sought. In its turn, the consideration of the political opportunities lied through the construction of social realm there and at that time, the definition and evaluation of the events by its participants in the process of their realization, and the elaboration of the script of the necessary actions aiming to maximize the common good. According to John McAloon, performances are the “occasions in which as a culture or society we reflect upon and define ourselves, dramatize our collective myths and history, present ourselves with alternatives, and eventually change in some ways while remaining the same in others”⁴. That means that self-determination and self-presentation in the social performance happen in such a process of construction of the narrative, discussion of the strategies of the further collective actions that lead to the collective reorganization of the social reality.

On the day before the Marching of Millions, there was another remarkable performance too. A young musician from Lviv Markiy Matsekh brought his piano painted in the colors of the Ukrainian national flag and played a concert in front of the line of the military who executed commands from the non-legitimate government⁵. According to the musician, the piano was a social experiment: “I very much want such an object to become the symbol of the Maidan. It has to be visible during the day, and it has to be heard at night”⁶. One of the compositions he played was a song composed by John Lennon “Imagine” as a symbol of the Ukrainian people in hopes of living in peace in their own country. That musical performance underlined the motives and nature of the confrontation between the protesters and the representatives of the non-legitimate official power. The latter was ready to use the lethal weapons against people who struggled for justice and actually, they used it two months after that.

However, the protesters and their leaders hoped not to allow violence. In particular, during the Revolution, its civil department implemented an educating program for the participants of the revolution that was aimed at the demonstration of the effectiveness of the nonviolent resistance and organization of the peace-making patrols. During the Revolution of Dignity, a lot of civic organizations and communities occurred, such as “the Maidan SelfDefence, the Auto-Maidan (from “automotive,” mobile units of car owners that became the Maidan’s cavalry), “Ne Zlyi Maidan” (the phrase has a double meaning in Ukraine: “Don’t anger Maidan” and “Don’t betray Maidan”), Euromaidan SOS, Maidan Open University, the Hospital Guard, the “Maidan” All-Ukrainian Association, the Civic Council of Maidan, the Civic Committee for Investigating Human Rights Abuses in Ukraine, and the “MaidanPost” Media Guard”⁷. These organizations were the embodiment of self-organization and unity of people in understanding the common values.

Thus, Markiy Matsekh communicating social meanings in the music in front of the military forces demonstrated that Maidan was not a source of aggression and violence. On the contrary, this performance

¹ Small, Ch. (1998). *Musicking. The meanings of performing and listening*. Hanover: Wesleyan University Press, 10.

² Schuetz, A. (1951). Making music together: a study in social relationship. *Social Research*, 18 (1), 76-97.

³ Ibid, 92.

⁴ Alexander, J. C. (2011). *Performance and Power*. Cambridge: Polity Press, 20.

⁵ Moussienko, N. (2016). *Art of Maidan*. Kyiv: Huss, 50.

⁶ Ibid.

⁷ Kvit, S. (2014). The ideology of the Euromaidan. *Social, Health, and Communication Studies Journal Contemporary Ukraine: A Case of Euromaidan*, 1 (1), 29-30.

became a symbol of nonviolent methods of political struggle. In addition to that, this performance was successful because it became extremely popular in the media through the distribution of the photo with a musician playing in front of the line of the military. Its impact on the global community and collective consciousness of the Ukrainians was evidence of the performance's transformative power. Through the music as a manager of social interaction, the participants of that performance derived their forces to struggle for their rights and gain the political power that was traditionally possible to achieve only on the institutional political stage. However, being socially unequal but feeling equal in the musical performance, its participants created a communicative forum so as to reconfigure a social hierarchy and create a space for the free expression of different estimations.

Another peculiar performance during the Ukrainian Revolution was the "Police in the Mirrors", when people came out to stand in front of the police with the mirrors as their shields with the lettering "God, is that me?" The performers did not talk or make any artistic expressions. On the contrary, they stood quietly and let the representatives of the military observe their reflections in the mirrors so as to provoke them to think about their sense of nationhood. It was a performative attempt to intervene in the institutional order asking the police to participate in the communication but not in the realization of the illegal commands. This collective performative action was an example of a social interaction initiative. Protesters communicated the message that both they and police were citizens of Ukraine and thus, possessed mutual goals and values – to live in the independent state and be free to choose a democratic and civilizational way of its development. Thus, they attempted to make the militaries be critical and not realize the illegal commands of the government. In other words, through the performance as a communicational act, its initiators tried to involve the wide range of participants so as to find a common background and support in the further sociopolitical struggle.

The Ukrainian Revolution of Dignity won in February 2014. It appeared to be a "national liberation struggle" whose crucial value was a "unity in diversity"¹. The victory of this self-organizational collective expression of the will cannot be traced exclusively to the success of the above mentioned artistic and political performances that accompanied the confrontation of the nation and non-legitimate government. However, these performances had a powerful impact on the collective consciousness, identification of the majority of Ukrainians, and social order. In particular, these performances and the Revolution of Dignity itself led to the making of the civil society, occurrence, and union of the Ukrainian political nation, a complete reset of power and a range of diplomatic victories of the state. At the same time, the tasks of the Revolution are still relevant due to the Russian aggression in Ukraine.

To sum up, the events that took place on Maidan happened in a crucial period in the modern Ukrainian and I strongly believe the whole European history and were also peculiar as demonstrative examples of social change and nonviolent struggle for the national dignity. Through the communication, performances broke the undemocratic institutions and preconditioned further democratization and liberalization of the Ukrainian state. Therefore, it may be fruitful to consider performance as a social event and communication to be a powerful means of social non-violent transformation.

References:

1. Alexander, J. C. (2011). *Performance and Power*. Cambridge: Polity Press. [in English].
2. Bauman, R. (2011). Commentary: foundations in performance. *Journal of Sociolinguistics*, 15 (5), 707-720. [in English].
3. Carey, J. W. (2009). A Cultural Approach to Communication. In *Communication as culture: Essays on media and society*. New York: Routledge, 11-28. [in English].
4. Conquergood, D. (1998). Beyond the text: Toward a performative cultural Politics. In Sh. J. Dailey (Ed.), *The Future of Performance Studies: Visions and Revisions*. National Communication Association, 25-36. [in English].
5. Craig, R. T. (1999). Communication theory as a field. *Communication Theory*, 9 (2), 119-161. [in English].
6. Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. Cambridge: The MIT Press. [in English].
7. Kvit, S. (2014). The ideology of the Euromaidan. *Social, Health, and Communication Studies Journal Contemporary Ukraine: A Case of Euromaidan*, 1 (1), 27-39. [in English].
8. Moussienko, N. (2016). *Art of Maidan*. Kyiv: Huss. [in English].

¹ Kvit, S. (2014). The ideology of the Euromaidan. *Social, Health, and Communication Studies Journal Contemporary Ukraine: A Case of Euromaidan*, 1 (1), 36.

9. Prigogine, I. (2011). Only an Illusion. In S. M. McMurrin (Ed.) *The Tanner Lectures on Human Values*. Cambridge: Cambridge University Press, 35-64. [in English].
10. Schuetz, A. (1951). Making music together: a study in social relationship. *Social Research*, 18 (1), 76-97. [in English].
11. Small, Ch. (1998). *Musicking. The meanings of performing and listening*. Hanover: Wesleyan University Press. [in English].
12. Snow, P. (2010). Performing society. *Thesis Eleven*, 103 (1), 78-87. [in English].
13. Turner, V. (1991). *The ritual process: Structure and antistructure*. New York: Cornell University Press. [in English].
14. Turner, V. (1979). Frame, flow and reflection: ritual and drama as public liminality. *Japanese Journal of Religious Studies*, 6 (4), 465-499. [in English].
15. Virno, P. (2004). *A grammar of the multitude*. New York: Semiotext(e). [in English].

PARTICULAR ISSUES OF PHILOSOPHY

Ольга Кривітченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СЕНСОРНОМОТОРНИЙ ЕНАКТИВІЗМ ТА ПРОБЛЕМА СВІДОМОСТІ

Olga Kryvitchenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

SENSORIMOTOR ENACTIVISM AND THE PROBLEM OF CONSCIOUSNESS

The article addresses the problem of consciousness and specifically the problem of qualitative experience accompanying cognitive states along with a naturalistic solution to this problem formulated within the sensorimotor enactivism framework. The author investigates the shortcomings of the preceding functionalist paradigm and the ways they were eliminated in K. J. O'Regan's and A. Noë's works. They eliminate obsolete explanations of mental representation and qualia while also preserving the notion of subjectivity, solve the problems of perceptual presence and content of experience. Yet, the author acknowledges that there is a risk of reductionist interpretation leading to the cart-before-the-horse paradox. Noë's integrationist approach is suggested for solving it as it enables outlining the project of naturalistic interpretation of consciousness despite facing the problem of cyclical explanation.

Keywords: philosophy of mind, functionalism, enactivism, sensorimotor approach, mental representation, qualia, phenomenal experience.

Класичні натуралістичні підходи до вирішення психофізичної проблеми, так і не розв'язали «важку проблему свідомості», яку сам автор цього терміну Девід Чалмерс визначив «як проблему суб'єктивного досвіду»¹. Функціоналізм, що постав у 50-х роках як методологія когнітивних наук, не тільки не відповів на питання, «чому виконання когнітивних і поведінкових функцій супроводжується феноменальним досвідом»², але й не зміг захопити зміст перцептивного досвіду, визначивши його як результат операцій мозку з ментальними репрезентаціями.

Своєрідною відповіддю на кризу у когнітивних науках став енактивізм, напрям, що його започаткували Ф. Варела, Е. Рош і Е. Томпсон. У рамках цього підходу його представники запропонувала розглядати когнітивну діяльність у купі з досвідом взаємодії з оточуючим середовищем. Втім, щодо того, з чим конкретно необхідно ідентифікувати свідомість, аби подолати психофізичну проблему, немає єдиної й чіткої відповіді серед енактивістів (а саме аутопоезисного, сенсорномоторного, радикального напрямків енактивізму). У цій статті ми зупинимось детально на стратегіях, які пропонують сенсорномоторні енактивісти (СМ-енактивізм) та переполах, з якими вони стикаються.

У сучасній літературі СМ-енактивістській парадигмі присвячена величезна кількість праць, а проблемі свідомості й того більше. Ми зупинимось лише на «класиці», програмних статтях та книгах, що визначили підвалини сенсорномоторного підходу, що нас найбільше цікавить, та його критиці. Отже, головні принципи СМ-енактивізму сформулювали К. О'Regan, А. Ное³.

¹ Chalmers, D. J. (1995). Facing Up to the Problem of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 2 (3), 201.

² Там само.

³ O'Regan, J. K., Noë, A. (2001). A sensorimotor account of visual consciousness. *Behavior Brain Sciences*, 24 (5), 939-1031.

До їх критиків можна зарахувати радикальних енактивістів Д. Хутто, Е. Міїна¹ та В. Лугліна², а також Н. Блока, Е. Кларка та Дж. Торібіо³.

Що ж до проблеми свідомості, як ми вже зазначали її сформулював Д. Чалмерс. У певний спосіб її актуалізував ще свого часу Ж. Левіне⁴, розробляючи аргумент «пояснювального розриву». На необхідності надати фізичне пояснення самих феноменальних рис аби вирішити обидва питання наголошував Т. Нейгель⁵.

Мета цієї статті – викласти основні положення сенсорномоторного енактивізму щодо квалітативного досвіду та пов'язані з ним феномени суб'єктивності та квалія, а також визначити чи розв'язують запропоновані пояснення «важку проблему» свідомості.

Енактивізм почали розробляти в середині 80-х років на протигагу тодішній провідній функціоналістській парадигмі в когнітивній науці. Основними методологічними положеннями цієї парадигми були репрезентаціонізм та комп'ютеціонізм. Прихильники цих настанов заперечували існування окремих феноменальних станів, або редукували їх до інтеційних, а діяльність розуму (в англійській літературі вживається *mind* – термін, який наразі немає свого адекватного українського аналогу)⁶, когнітивних процесів, розглядали, як обчислювальні операції з так званими ментальними репрезентаціями. Останні розумілись як внутрішні квазі-лінгвістичні структури (Дж. Фодор)⁷, або фізичні символи (Е. Ньюел, Г. Саймон)⁸. Водночас ментальні стани тлумачились як функціональні стани мозку (Д. Денет)⁹, але в рамках функціоналізму ніщо не заперечувало розглядати їх як інваріантні щодо свого фізичного носія: немає різниці, мозок чи якийсь штучний алгоритм на комп'ютері, якщо система знаходиться в певному функціональному стані, вона має й ментальні стани. Така позиція надавала можливість будувати вдалі моделі для передбачень і реалізувалась в теоріях штучного інтелекту.

Однак, незважаючи на переваги такої парадигми та ранні успіхи комп'ютерних систем, її прихильники не змогли пояснити в термінах «входу-виходу» такі когнітивні здібності, як моторний контроль, сприйняття, і загалом роботу гнучкого і контекстно-чутливого інтелекту. Також в лавах самих прихильників функціоналізму не було консенсусу щодо онтології ментальних репрезентацій. Комп'ютеціоністи вважали їх реальними структурами, які кавзально впливають на процеси, що перебігають у мозку. Натомість, коннекціоністи (В. Ремзі) наголошували на позірності ментальних репрезентацій, які б мали відповідники в нашій буденній мові, і як елімінативісти прагнули позбутися їх¹⁰. На відміну від дискретних систем поширених у комп'ютеціонізмі, діяльність мозку вони описували як нейрону мережу – систему, що самоорганізується та складається з вузлів (нейронів) та зв'язків між ними (синапси). Втім, коннекціоністи, на нашу думку, у такий спосіб втратили суб'єктивний характер досвіду, який, ми покладаємо, можна вхопити через зміст інтенційних актів. До того ж, як і комп'ютеціоністи, коннекціоністи продовжували знецінювати роль «заліза», на якому реалізуються нейронні мережі.

Підтримуючи динамічний підхід, яким озброїлись коннекціоністи, засновники енактивізму (ТЕМ-енактивізму, названого на честь праці «*The embodied mind*») повністю розкритикували інваріантність функціональних станів щодо їх фізичного субстрату. На думку Ф. Варела, Е. Томпсона і Е. Роша, для пояснення ментальних станів нам необхідно враховувати конституцію організму у сукупності з видами його діяльності у навколишньому середовищі. Самі ментальні стани втілені у всьому організмі, а не локалізуються лишень у мозкові. Ось так Варела, Томпсона

¹ Hutto, D., Myin, E. (2013). *Radicalizing enactivism: basic minds without content*. Cambridge: MIT Press.

² Loughlin, V. (2018). Sensorimotor theory, cognitive access and the 'absolute' explanatory gap. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 17 (3), 611-627.

³ Clark, A., Toribio, J. (2001). Sensorimotor chauvinism. *Behavioral and Brain Sciences*, 24 (5), 979-981.

⁴ Levine, J. (1983). Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. *Pacific Philosophical Quarterly*, 64, 354-361.

⁵ Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat? *Philosophical Review*, 83, 435-450.

⁶ Білоус, Т.М., Богачов, А. Л. (2016). Philosophy of Mind? – Mind the Gap! *Філософська думка*, 2, 6-29.

⁷ Fodor, J. (1987). *Psychosemantics: The Problem of Meaning in the Philosophy of Mind*. Cambridge: MIT Press.

⁸ Newell, A., Simon, H. (1981). Computer science as empirical inquiry: Symbols and search. *Communications of the Association for Computing Machinery*, 19, 113-126.

⁹ Dennett, D. C. (1991). *Consciousness Explained*. Boston: Little, Brown and Co.

¹⁰ Ramsey, W. (1997). Do Connectionist Representations Earn their Explanatory Keep? *Mind & Language*, 12 (1), 34-66.

і Роша пояснюють свою позицію: «Використовуючи термін втілений (embodiment), ми прагнемо виокремити два моменти: перше, когнітивні процеси залежать від того виду досвіду, який з'являється внаслідок оволодіння тілом з різними сенсорномоторними навичками, і, друге, ці індивідуальні сенсорномоторні навички й собі вбудовані (embedded) в більший біологічний, психологічний і культурний контекст. Використовуючи термін дія, ми прагнемо підкреслити ще раз, що сенсорні і моторні процеси, сприйняття і діяльність, фундаментальним чином нерозривні в контексті живої когнітивної системи»¹.

Втім, ТЕМ-енактивізм був загальним проектом радше обґрунтування пізнання в біодинаміці живих систем, аніж доведення емпіричної реалізації сенсорномоторних навичок. Власне, на розкритті суті останніх і зосереджуються представники сенсорномоторного енактивізму О'Регана та Ное у своєму маніфесті² (звідси й назва самого напрямку). та їх значення для перцептивного досвіду (зокрема візуального), а також аналізують структуру останнього, його зміст і характер у стосунку до відчуттів та втіленої діяльності.

Згідно з попередніми амодальними підходами процес сприйняття є операцією з символічними системами, що репрезентують світ, їм також відповідають нейронні кореляти (вузли, коливання і т.д.). Наприклад, Марр вважав, що зір – це процес, за допомогою якого мозок перетворює один вид репрезентації в інший, зокрема, зображення з сітківки в репрезентацію тривимірної сцени³. Але у такому разі з'являється пояснювальний розрив (сутнісно він подібний до «розриву у поясненні», про який йдеться у Дж. Левіне): чому і як активація ментальних репрезентацій породжує візуальні образи. Якщо ж ми постулюємо окрему ділянку, в якій збирається зображення, ми припускаємо помилку гомункулуса (про це докладно далі). До того ж, уявлення, що за кожним видом сприйняття (візуальним чи тактильним) закріплені конкретні нейронні кореляти, не підтверджується експериментами Пола Бах-у-Ріти⁴ з приладом сенсорного заміщення (TVSS – tactile-visual sensory substitution)⁵. Так перцептивна пластичність (незрячі люди завдяки тактильним переживанням «бачили» навколишні об'єкти) не спричиняла нейронної пластичності.

Тож, за Ное й О'Реганом помилково вважати, що сприйняття – це те, що відбувається з нами і в нас (тобто у мозку). Вони наголошують, що «перцептивний досвід не є кінцевим продуктом якоїсь нейронної обробки»⁶, він радше «є активним вивченням навколишнього середовища, яке ґрунтується на знанні сенсорномоторних залежностей (sensorimotor dependencies)⁷ і думок»⁸. Сенсорномоторні залежності – це правила, що регулюють те, як змінюються сенсорні стимули внаслідок зміни способу руху людини. Розробляючи концепцію сенсорномоторних залежностей О'Реган та Ное дотримуються положення екологічного підходу Дж. Дж. Гібсона. Останній покладав, по-перше, що сенсорні стимули від навколишнього середовища мають темпоральну природу (тобто впливають на нас протягом якогось конкретного проміжку часу), і можуть бути модульовані нашою власною діяльністю. По-друге, те, що ми сприймаємо, неодмінно пов'язане з нашими цілями, тобто ми сприймаємо те, що може надати нам переваги у їх досягненні, по суті, це можливості для дії (афорданси)⁹.

¹ Varela F., Thompson J.E., Rosch E. (1991) *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, MA: MIT Press, 172-173.

² O'Regan, J. K., Noë, A. (2001). A sensorimotor account of visual consciousness. *Behavior Brain Sciences*, 24 (5), 939-1031.

³ Marr, D. (1982). *Vision: A computational investigation into the human representation and processing of visual information*. San Francisco: W.H. Freeman.

⁴ Bach-y-Rita, P. (1972). *Brain mechanisms in sensory substitution*. Academic Press.

⁵ TVSS – це пристрій, який складається з камери, встановленої на голові або в окулярах, візуальна інформація від якої перетворюється в вібрації, що надходять в датчики, розміщені десь на тілі сліпого (або з зав'язаними очима) суб'єкта.

⁶ O'Regan, J. K. (2011). *Why red doesn't sound like a bell. Explaining the feel of consciousness*. Oxford: Oxford University Press, 65.

⁷ Ми перекладаємо англійське contingency як залежності через те, що дане слово має найбільш вживане значення «випадковості», що сутнісно не відповідає тому, про що йдеться у О'Регана та Ное, а саме про існуючі закономірності між змінами стимула та моторною реакцією.

⁸ Noë, A. (2004). *Action in Perception*. Cambridge: MIT Press, 228.

⁹ Gibson, J. J. (1979). *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton, Mifflin and Company.

Аби унаочнити, уявімо, що людина проходить повз червоний велосипед, припаркований під деревом. Що саме обумовлює переживання людини червоного кольору? По-перше, це тілесність (bodiliness): від будь-яких рухів її очей, голови, тіла, загалом, змінюється кут відбивання світла від велосипеда і те, як воно диференційно впливає на фоторецептори на сітківці людини. По-друге, це захоплення (grabbiness): ось, вітер гойдає дерева і щойно осяяний сонцем яскраво червоний велосипед потьмянів від тіней, через що привернув (дослівно захопив) увагу людини, тобто зміни об'єктів візуального поля викликають орієнтовний рефлекс.

Важливо, що поняття тілесності та захоплення являють собою вимірювальні величини, отже вони вписуються у функціоналістську парадигму. Наприклад, можна побудувати так званий «графік феноменальності» (phenomenality plot)^{1,2,3}, де феноменальному переживанню червоного відповідає певна точка перетину Х-координат (тілесність) та Y-координат (захоплення), себто його феноменальний профіль. Тож, у нас є функціоналістське підґрунтя для розрізнення сенсорного та несенсорного досвіду, інакше кажучи, безпосереднього сприйняття та думок, сновидінь, галюцинацій (останніх трьох випадках бракуватиме об'єкту, що захоплює).

Однак скидається на те, що залежністю між стимуляцією і діями СМ-енактивісти воліють відродити «неоковирний» біхевіоризм. Власне, у цьому їх звинувачують Н. Блок⁴, Е. Кларк та Дж. Торібіо⁵. А втім, у СМ-енактивізмі йдеться не так про відношення стимул-відповідь, себто про вхідну інформацію, що спричиняє досвід, а той обумовлює поведінку, як про майстерне володіння (skillful mastery of) суб'єкта законами⁶ цього відношення, тобто про залучені сенсорномоторні залежності. «Наше ставлення до навколишнього середовища, коли ми сприймаємо, є тілесним та захопленим, і саме цей факт у купі з тим, що ми імпліцитно розуміємо природу цього ставлення, пояснює квалітативну природу досвіду»⁷.

Отже, підсумуємо, що феноменальний досвід – це передусім активний процес оволодіння законами сенсорномоторних залежностей внаслідок накопичення деякого практичного знання (знання-як, а не пропозиційного знання) про те, як керувати власним тілом і органами чуттів. Як імпліцитне практичне знання воно, по суті, є тілесною навичкою. Ці навички пов'язані зі здатністю істоти до саморуку. Проте автори у програмній статті не порушують питання зв'язку знання-що та -як, ба особливо ігнорують проблемність традиції, що тягнеться ще від Райля, в рамках якої пропозиційне знання – поведіноково інертне, себто не залучене на рівні навичок, з чого випливає, що ремісники, спортсмени – це вправні зомбі (skillful zombies), на відміну від науковців, майстрів справді інтелектуального діла. Ми вважаємо, що для розв'язку проблеми свідомості в рамках СМ-енактивізму принципово покласти край цій традиції та визначити зв'язок пропозиційного та практичного знання, але про це йтиметься докладно згодом.

Як бачимо, у сенсорномоторному поясненні досвіду не йдеться як про наявність ментальних репрезентацій, так і про існування кваліа, оскільки останні часто-густо розуміють як приватні, невимовні, внутрішньо властиві, безпосередні⁸ якості феноменальних станів^{9,10}. Але, за О'Реганом і Ное, таких станів просто нема. Досвід – це те, що ми робимо, а суперечки стосовно кваліа, як слушно зазначив Райль, точаться через категоріальну помилку – гадають представники

¹ O'Regan, J. K., Noë, A. (2001). A sensorimotor account of visual consciousness. *Behavior Brain Sciences*, 24 (5), 939-1031.

² Noë, A. (2004). *Action in Perception*. Cambridge: MIT Press.

³ O'Regan, J. K. (2011). *Why red doesn't sound like a bell. Explaining the feel of consciousness*. Oxford: Oxford University Press.

⁴ Block, N. (2001). Behaviorism revisited. *Behavioral and Brain Sciences*, 24 (5), 977-978.

⁵ Clark, A., Toribio, J. (2001). Sensorimotor chauvinism. *Behavioral and Brain Sciences*, 24 (5), 979-981.

⁶ У О'Регана і Ное в різних джерелах синонімічно використовуються словосполучення «майстерне володіння законами сенсорномоторних залежностей» та «знання законів сенсорномоторних залежностей». У такий спосіб автори ще раз підкреслюють, що це знання – сутнісно практичне знання-як.

⁷ O'Regan, J. K., Noë, A. (2001). A sensorimotor account of visual consciousness. *Behavior Brain Sciences*, 24 (5), 1015.

⁸ Dennett, D. C. (1988) Quining Qualia. In: Marcel, A., Bisiach, E. (eds.) *Consciousness in Modern Science*. Oxford: Oxford University Press, 42-77.

⁹ Johnston, M. (1992). How to speak of the colors. *Philosophical Studies*, 68, 221-263.

¹⁰ Pettit, P. (2003). Looks as powers. *Philosophical Issues*, 13 (1), 221-252.

СМ-енактивізму¹. Саму ж ілюзію існування кваліа живлять два джерела. По-перше, це – єдність нашого досвіду (буцімто переживання червоного велосипеда однорідне) та відчуття присутності перцептивних якостей, інакше кажучи, відчуття безпосереднього доступу до всіх деталей візуальної сцени (начебто людина бачить і червоний велосипед, і, заразом, інші автіки, всі домівки понад дорогою і т.д.).

Почнемо з позірної гомогенності досвіду. Для цього повернемося до прикладу з червоним велосипедом. Ми вже зазначили, що бачення червоного кольору не супроводжується появою кваліа червоного, а залежить від того, що людина робить. Аби збагнути це, уявімо, що людина за кермом цього червоного велосипеда. Досвід керування ним не полягає у переживанні кваліа керування велосипедом. Все, що складатиме його – це майстерне (skillful) знання людини сенсорномоторних залежностей, тобто практичне знання того, як її маніпуляції з перемикачами та натискання педалей прискорює велосипед. Те саме справедливе й для відчуття червоного. Аби описати його потрібно перерахувати все, що робить людина у процесі сприйняття.

Така складеність² досвіду обумовлює ще одну характеристику, властиву кваліа, а саме невимовність. Як зазначають О'Реган і Ное, хоча деякі сенсорномоторні залежності доступні для сприйняття, як-от залежність зовнішнього вигляду червоного велосипеда від кута та освітлення, все-таки існують деякі закони, які «є менш доступними для свідомості: особливий спосіб, у який макулярний пігмент і неоднорідність зразків тканини сітківки впливають на вхідну сенсорну інформацію при русі ока»³, то що. Через те, що знання цих законів є імпліцитним знанням-як, а не пропозиційним, більш низькі рівні сенсорномоторних залежностей важко описати.

По-друге, захисники кваліа орієнтованих теорій відстоюють існування внутрішніх феноменальних станів, посилаючись на їх одномоментну представленість у свідомості. Втім, як стверджують О'Реган та Ное, така позиція не узгоджується з даними низки експериментів. Наприклад, із так званою «сліпотою до змін»⁴, що виникає, коли суб'єкт не помічає змін у візуальній сцені (зникнення або поява якогось предмету), які скоординовані зі швидкими, узгодженими, одночасними рухами очей в одному напрямку – так званими саккадами. Або ж із «сліпотою через неухважність»⁵, коли суб'єкт не помічає змін (навіть величезну танцюючу мавпу посеред візуальної сцени) через те, що зайнятий завданням, яке потребує надмірної уваги. Ще одним прикладом може слугувати сліпа пляма – місце виходу зорового нерву із сітківки. Ця ділянка сітківки позбавлена фоторецепторів і не сприймає світло. Попри наявність сліпої плями, візуальний простір не сприймається як неповний. Цей феномен дістав назву проблеми перцептивної наявності.

Один із способів, у який її вирішують прихильники ментальних репрезентацій, це припустити, що мозок якимось добудовує зображення, заповнюючи лакуни. Втім, як влучно зазначає Деніел Деннет, необхідність існування ділянки мозку, що фіксує й усвідомлює брак інформації, а потім ще реконструює репрезентацію сприйманого об'єкту без інформаційних пропусків, призводить до помилки гомункулуса⁶.

В інший спосіб пропонує розв'язати цю проблему О'Реган. Він покладає, що відчуття наявності всіх деталей візуального поля впливає з нашого імпліцитного знання способів, у які рухи голови та очей надають нову інформацію про об'єкти. Наприклад, ми бачимо лишень одну сторону непрозорої пляшки, втім, наша рука приймає необхідний кшталт аби тримати цю пляшку (ба більше ми ніколи не бачили пляшку такої форми). Саме так і втілюється практичне знання того, що рух голови вправо виявить іншу приховану сторону об'єкта. Тобто можна висновувати,

¹ O'Regan, J. K., Noë, A. (2001). A sensorimotor account of visual consciousness. *Behavior Brain Sciences*, 24 (5), 960.

² О'Реган і Ное використовують англійське complexity, яке ми перекладаємо як складеність, аби увиразнити різницю між монолітним кваліа червоного та сенсорномоторним переживанням червоного, що містить декілька складників.

³ O'Regan, J. K., Noë, A. (2001). A sensorimotor account of visual consciousness. *Behavior Brain Sciences*, 24 (5), 962.

⁴ Simons, D. J., Levin, D. T. (1997). Change blindness. *Trends in Cognitive Sciences*, 1 (7), 261-267.

⁵ Simons, D. J. & Chabris, C. F. (1999). Gorillas in our midst: Sustained inattentive blindness for dynamic events. *Perception*, 28 (9), 1059-1074.

⁶ Dennett, D. C. (1991) *Consciousness Explained*. Boston: Little, Brown and Co, 87-94.

що світ слугує зовнішнім сховищем інформації, як каже О'Реган, «зовнішньою пам'яттю»¹, до якої можна звертатися у разі потреби. Аби краще пояснити, як виникає ілюзія сприйняття деталізованого візуального поля, СМ-енактивісти вдаються до влучної, запозиченої у Н. Томаса, аналогії зі світлом у холодильнику². Ми знаємо, що холодильник так побудовано, аби лампа вимикалась, коли дверцята зачинені. Але хоч там що, для нас світло завжди горить, бо вмикається кожного разу, коли ми відчиняємо холодильник. «Так само, візуальне поле, здається, постійно наявне, тому що найменший рух ока або уваги робить його видимим»³. Надалі Ное удосконалює цю концепцію, позичивши в Мінського ідею «віртуальної наявності об'єкту». Він обстоює думку, що світ представлений нам у віртуальний спосіб. Ное порівнює перцептивну наявність сприйманого світу з нашою роботою з яким-небудь сайтом. Хоча сайт і локалізований на віддаленому сервері, у нас завжди є доступ до його даних, що створює враження ніби сайт міститься на нашому комп'ютері⁴.

Важливо, що з концепції «світу як зовнішньої пам'яті» випливає, що зміст досвіду локалізований у самому світі. Тобто, крім екстерналістського погляду на суб'єкт (досвід визначається паттернами взаємодії з навколишнім середовищем), СМ-енактивісти обстоюють ще екстерналістське розуміння змісту досвіду (С. Хьорлі назвала їх екстерналізмом-як та екстерналізмом-що відповідно)⁵. Останнє необхідно, на нашу думку, якщо ми прагнемо остаточно спростувати старе (інтерналістське) тлумачення як ментальних репрезентацій, так і квалія, а втім не втратити перспективний характер переживань.

У своєму варіанті екстерналізму-що Ное переосмислює погляди вже згаданого Гібсона, а саме, що значення навколишніх об'єктів є зовнішнім щодо суб'єкта і що його можна сприймати безпосередньо, а також концептуалізує ситуаційно втілені інтелектуальні системи⁶, що їх розробив Р. Брукс⁷. Ное вдається до такого прикладу: до башти, що височіє у центрі міста, можна дістатися двома способами – або йти за навігатором, або крокувати навпростець, утримуючи башту у полі зору⁸. У другому варіанті, світ постає як «найкраща модель себе». Саме місто, його вулиці втілюється у сенсорномоторних залежностях, які скеровують рухи людини у такий спосіб, аби шпиль башти завжди проглядався (інакше кажучи, аби людина мала доступ до нової інформації стосовно розташування шпиля).

Як видно, у цьому варіанті значуща не тільки башта як орієнтир, але й локалізація людини, котра до неї намагається дістатися. Ми вже зазначали про зв'язок майстерного володіння сенсорномоторними залежностями та здатністю до саморуху. Можна продовжити і покласти, що сенсорномоторна залежність охоплює суб'єктивність – те, що суб'єктивні феномени завжди представлені нам якимось. Інакше кажучи, залежність зміни стимулів від унікального місця людини як у геометричному, так й у культурному просторах визначає аспектуальність, яка виражає перспективність досвіду⁹. Отже, у сприйнятті фіксуємо як фактуальний рівень – наявність башти, так й перспективний – різні її прояви (appearances). Зауважимо, що вони ці рівні не відокремлені один від одного.

¹ O'Regan, J. K. (1992). Solving the "real" mysteries of visual perception: The world as an outside memory. *Canadian Journal of Psychology*, 46 (3), 461-488.

² Thomas, N. J. (1999). Are theories of imagery theories of imagination? An active perception approach to conscious mental content. *Cognitive Science*, 23 (2), 207-245.

³ O'Regan, J. K., Noë, A. (2001). A sensorimotor account of visual consciousness. *Behavior Brain Sciences*, 24 (5), 947.

⁴ Noë, A. (2004). *Action in Perception*. Cambridge: MIT Press, 50.

⁵ Hurlley, Susan L. (2010). Varieties of externalism. In Menary, R. (eds.) *The Extended Mind*. Cambridge: MIT Press, 101-153.

⁶ Brooks, R.A. (1991). Intelligence without representation. *Artificial Intelligence*, 47 (1), 139-159.

⁷ В будові цих систем, точніше роботів, Брукс не відтворював рівень (layer) моделювання та планування, а об'єднав модулі сприйняття та дії. По суті, такий робот це сукупність конкуруючих стратегій поведінки, наприклад, він може мати лише рівні (layers) – «йти вперед» та «оминати перешкоди», залежно від інтенсивності стимулів, що надсилає навколишнє середовище на його датчики, змінюється й домінуюча програма. У такий спосіб роботи не мають абстрактні описи місцевості, на якій вони функціонують, але вельми вдало можуть впоратися з орієнтацією «тут» і «зараз», бо світ сам найточніша мапа

⁸ Noë, A. (2004). *Action in Perception*. Cambridge: MIT Press, 23.

⁹ Searle, R. (1991). Consciousness, Unconsciousness and Intentionality. *Philosophical Issues*, 1, 53.

До перспективного рівня належатимуть уявні форма та розмір башти, так звані П-властивості. Самі ж ці властивості, як зазначає Ное, – «цілком «реальні» або «об’єктивні»». Дійсно, відношення П-форми і П-розміру до форми і розміру може бути задане точними математичними законами (наприклад, законами лінійної перспективи). Важливо зазначити, що для того, аби схарактеризувати П-властивості, немає потреби посилатися на відчуття і почуття. П-властивості об’єктивні, через те, що вони детерміновані і не залежать від відчуттів або почуттів. Однак П-властивості є реляційними. Зокрема, П-властивості обумовлені відношеннями між тілом того, хто сприймає, і сприйманим об’єктом... П-властивості є, по суті, відношеннями між об’єктами та їх оточенням»¹. Так відповідаючи на питання «на чієму боці грають П-властивості, світу чи суб’єкту?», за Ное, маємо відповіді – вони радше належать світові. А втім, вони доступні нам завдяки нашому сенсорномоторному апарату. Тож, коли перед нами проїжджає червоний велосипед, ми бачимо його червоність, бо імпліцитно знаємо, як П-властивості будуть змінюватись за різних умов освітлення (Ное зараховує їх до «критичних умов кольору» (color-critical conditions)²). Так, кольори являють собою структуру зовнішнього вигляду об’єктів.

З огляду на зазначене вище, чи вдається Ное і О’Регану як подолати «розрив у поясненні», так і розв’язати «важку проблему свідомості»?

Е. Кларк і Дж. Торібіо зауважують, що «хоча хтось і може визнати все, що пропонують О’Реган і Ное, а втім має тлумачити все це просто як пояснення радше того, як певні візуальні переживання отримують свій зміст, аніж як подолання так званої важкої проблеми візуальних кваліа»³ і «навіть якщо зміст свідомого візуального досвіду уособлює способи дії у світі, важка проблема лишається»⁴.

На користь цих тверджень, автори наводять приклад робота, вправного гравця у пінг-понг. Він відповідає вимогам СМ-теорії, а саме його стимули залежать від рухів, тобто він має певні сенсорномоторні залежності (алгоритми), і реалізує своє знання про них у грі. Проте впевнені Кларк і Торібіо, досить легковажно вважати, що такий робот матиме хоча б базовий візуальний досвід. Себто знання сенсорномоторних залежностей не спричиняє появу квалітативних переживань.

Ми погоджуємось з критикою Кларка та Торібіо та вважаємо, що СМ-енактивістів є декілька варіантів або (1) розкрити суть сенсорномоторного знання (до прикладу, ввести додатковий нефункціоналістський параметр), посилаючись на різноманітні концепції прото-свідомості, у літературі цей підхід дістав назву – інтеграціоністський; або (2) відкинути будь-які ментальні конструктори та ототожнити феноменальний досвід із (а) самою діяльністю (і все ще відмовляти роботів у квалітативних переживаннях) чи (б) із сенсорномоторним профілем, що відповідатиме перетину координат осей тілесності та захоплення на феноменальному графікові, про який шла мова вище (і постулювати наявність візуального досвіду у робота) – так чи так в обох випадках ми маємо справу з редуціоністським підходом^{5,6}.

На нашу думку, доцільно обрати варіант (1), бо, як слушно зауважує Ное, всі ті, хто охоче торує шлях редуціонізму, наче ставлять воз перед конем («puts the cart before the horse»), тобто не з того кінця беруться. Якщо ми заперечуємо, що «те, як ми схильні рухатися, або реагувати (або думати чи говорити) щодо відчуття, залежить від його природи, а не конститує його»⁷, то виникає парадокс – палець нам болить, через те, що він захоплює (grabbness) нашу увагу, а не навпаки, або ж саме швидкість, з якою ми прибираємо руку від вогню, змушує її боліти.

Надалі Ное в рамках інтеграціоністського підходу пропонує розглядати сприйняття як вже осяяний свідомістю процес, як сприймання (Ное використовує вираз conscious awareness, що на нашу думку, подібний до awareness Чалмерса, тож ми використовуємо український переклад

¹ Noë, A. (2004). *Action in Perception*. Cambridge: MIT Press, 83.

² Там само, 127.

³ Clark, A., Toribio, J. (2001). Sensorimotor chauvinism. *Behavioral and Brain Sciences*, 24 (5), 980.

⁴ Там само.

⁵ Hutto, D., Myin, E. (2013). *Radicalizing enactivism: basic minds without content*. Cambridge: MIT Press.

⁶ Loughlin, V. (2018). Sensorimotor theory, cognitive access and the “absolute” explanatory gap. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 17 (3), 611-627.

⁷ Noë, A. (2016). Sensations and Situations: A sensorimotor integrationist approach. *Journal of Consciousness Studies*, 5-6, 68.

останнього, запропонований Андрієм Леоновим¹), для якого тварина або людина вже має бути агентом. «Захоплення (grabiness), наприклад, визначається у термінах уваги (психологічна здатність, що пов'язана зі свідомістю). І тілесність (bodiliness) задана думкою, що рух тіла зумовлює сенсорні зміни. Але хіба не очевидно, що лише за умови, коли сенсорна зміна сама свідомо, тільки тоді існує правдоподібний зв'язок між “тілесністю” та свідомістю?»².

Ное покладає, що сприйняття та мислення наявні одночасно і є просто різними видами одного доступу до світу. Бачення, насправді, замислене, а думка – це розширене сприйняття³, принаймні допоки думка встановлює відповідність з тим, що наявне⁴. Тобто Ное обстоює думку, що концептуальні здібності залучені вже на етапі сприйняття. Дотримуючись поглядів М. Гайдеггера, Ное пише: «важко, ба навіть неможливо – з психологічної точки зору, – бачити речі, що оточують нас, як просто речі. Ми завжди бачимо їх так чи так»⁵ і далі «речі довкола нас, знайомі, відомі, усвідомлені, зрозумілі спочатку. Поняття застосовуються ще до того, як ми зможемо спитати, а що це таке та висловити судження щодо цього»⁶.

Проте ми можемо дорікнути Ное, що він припускається помилки «надмірної інтелектуалізації» (over-intellectualization).

По-перше, перцептивний досвід та судження не те саме⁷. Можна сприймати р, і не мати поняття р. Наприклад, тварини та діти сприймають, а втім не володіють поняттями, не концептуалізують. Можна знати р, але сприймати f. Наприклад, знати про те, що лінії в ілюзії Мюллера-Лаєра⁸ однакові за довжиною, і все одно сприймати їх як не тотожні.

По-друге, ми сприймаємо більше речей, а ніж маємо понять^{9 10}. Наші поняття уособлюють загальні категорії, але ми не маємо індивідуальних понять кожного унікального сприйняття унікальної тіні або відтінку саме цієї речі.

Однак ця критика ґрунтується на переконанні, яке поділяють як антиінтелектуалісти, так й інтелектуалісти, а саме, що розуміння, схоплення понять відбувається лишень у модусі судження. Проте застосування правил, або ж виклад підстав (все що пов'язують з цим модусом) самі собою є майстерною (skilfull) контекстно-залежною діяльністю. Наприклад, хоча правила гри у шахи заздалегідь відомі та створені іншими, кожен ход гравця, що бере участь у бліц-турі, тобто немає часу на роздуми (приклад Г. Дрейфуса¹¹), зумовлений ситуацією, що склалася на дошці.

Імовірніше, саме концептуальне розуміння діє в усіх модусах (перцептивному, діяльнісному, соціальному, насправді, їх може бути більше, як зазначає Ное) нашого активного, заглибленого в навколишнє середовище життя. Такий плюралізм за Ное, обґрунтовують погляди Л. Вітгенштайна, а саме, що поняття – це техніка, а розуміння – це форма майстерності на кшталт здібності. Цією здібністю можна користуватися безліччю способів. Наприклад, наше розуміння, що таке дім, ми можемо втілити, побудувавши його, намалювавши, купивши, написавши книжку чи навіть просто живучи в ньому¹².

З одного боку, так ми можемо пояснити єдність розуміння в усіх модусах, з іншого, як поняття можуть бути залучені у сприйняття: ми бачимо світ разом з поняттями, вони є засобами обробки

¹ Леонов, А. Ю. (2015). «Аргумент зомбі» Девіда Чалмерса: передне слово перекладача. *Філософська думка*, 5, 51-59.

² Noë, A. (2016). Sensations and Situations: A sensorimotor integrationist approach. *Journal of Consciousness Studies*, 5-6, 70.

³ Noë, A. (2012). *Varieties of Presence*. Cambridge: Harvard University Press, 45.

⁴ Noë, A. (2015). Concept Pluralism, Direct Perception, and the Fragility of Presence. In Metzinger T., Windt, J. M. (eds). *Open MIND*, 27 (T), Frankfurt am Main: MIND Group, 13.

⁵ Там само, 3.

⁶ Там само.

⁷ Evans, G. (1982). *The Varieties of Reference*. Oxford: Oxford University Press.

⁸ Ілюзія Мюллера-Лаєра полягає у тому, що намальовані дві однакові за довжиною лінії сприймаються як різні через те, що в одній на обох кінцях дві лінії, спрямовані назовні, а в другій – всередину.

⁹ Там само.

¹⁰ Peacocke, C. (2001). Does Perception have a nonconceptual content? *Journal of Philosophy*, 98, 239-264.

¹¹ Dreyfus, H. (2013). The myth of the pervasiveness of the mental. In Schear, J. K. (eds.) *Mind, reason, and being-in-the-world: The McDowell-Dreyfus debate*. London: Routledge, 15-40.

¹² Noë, A. (2015). Concept Pluralism, Direct Perception, and the Fragility of Presence. In Metzinger T., Windt, J. M. (eds). *Open MIND*, 27 (T), Frankfurt am Main: MIND Group, 11.

того, що, власне наявне у світі. Такого висновку Ное дістає, спираючись на позицію вже згадуваного Гібсона (поняття у сприйнятті не категорії та не репрезентації зовнішніх об'єктів, а можливості для останніх бути представленими нам) та Дж. МакДавела (концептуального змісту досвіду не протистоїть неконцептуальна реальність «сирих» даних). До речі, аби відкинути аргумент про те, що наш перцептивний досвід багатший за наш словник, Ное використовує «демонстративні концепти» МакДавела: «це тінь», «це відтінок»¹.

Що впливає з усього вищезазначеного, по-перше, ми можемо нарешті розв'язати (хоча б в рамках СМ-енактивізму) проблему зв'язку знання-як та пропозиційного знання – вони є рівнозначними, а втім, не автономними, видами доступу до світу, що реалізуються як навички – концептуальні, сенсорномоторні, практичні, соціальні. По-друге, у поняттях фіксується водночас і перспективність досвіду, і те, що наявне у світі, у купі з концепцією кваліа як реляційних властивостей, це робить реальним і доступ, і світ. Останній в інтеграціоністській концепції являє собою світ стільців, столів, землі, їжі, любові і т.д.², отже, це значливий світ. Ное знову посилається на феноменологічну традицію. Доречно, окрім вже зазначеного Гайдегера, також згадати ще М. Мерло-Понті і його концепцію співдетермінації живого організму та навколишнього середовища, в якому організм активно обирає, на які стимули йому відповідати і у такий спосіб конструює своє середовище. Значливий ж світ передбачає заклопотаність, турботу й інтерес. Тварина не просто сприймає об'єкт, вона тягнеться до нього, людина ж і собі дбає про те, що наявне³.

Отже, нарешті, ми може визначити поняття агентності та відповісти на питання про наявність феноменального досвіду у робота, гравця у пінг-понг, з прикладу Кларка та Торібіо.

Агент, за Ное, це той, «хто піклується і знає про значливий світ і має до нього доступ»⁴, а це і є справжнє використання сенсорномоторних навичок. Що ж до робота, він не матиме достоєнного доступу, бо не занурений у ширший контекст (in a wider context). Тобто робот лише визначає твердість ракетки, виконує позірні сенсорні і моторні залежності, характерні для відбиття м'ячу. Водночас людина-гравець разом чує теревення інших гравців на полі і відчуває стомлення у кінцівках, ба більше, має певне ставлення (attitude) до ситуації – чи краще або гірше вона сьогодні грає, і чи, можливо, ліпше було залишитися вдома через спеку. По-друге, для робота світ не значливий, він не виявляє зацікавленості до нього і не піклується про нього. Отже, за Ное, робот не агент, тож не матиме феноменального досвіду.

Висновки. Представники функціоналістської парадигми когнітивних наук, хоча і відкинули існування приватних, невимовних та внутрішньо властивих феноменальних станів та їх якостей, але все одно продовжили тлумачити їх натуралістичний аналог – ментальну репрезентацію, з позицій інтерналізму. Як на нас, така інтерпретація не стала у пригоді комп'ютеціоністам, котрі прагнули натуралістичного пояснення свідомості. Водночас, коннекціоністи, намагаючись розв'язати проблему онтології репрезентації, елімінували останні до буденної мови, через що позбавили досвід його змісту й перспективного характеру.

Енактивізм, що постав як альтернатива класичним когнітивним підходам, запропонував розширити область «функціонування» свідомості та залучити навколишнє середовище. Тримаючи лінію засновників енактивізму, О'Реган й Ное зосереджується на сенсорномоторних залежностях, процес застосування котрих через імпліцитне знання-як і зумовлює як перцептивний, так і квалітативний досвід.

Так, СМ-енактивісти відкидають феноменальні стани і, разом, кваліа як їх властивості. Втім, вони зберігають квалітативність перцептивного досвіду, його перспективність, а також його зміст, який вони тлумачать на засадах екстерналізму. Останнє дозволяє авторам «реанімувати» кваліа як реляційні властивості об'єктів, що становлять зміст експерієнційних станів (experiential states). Вочевидь, що О'Реган й Ное екстраполюють ознаки інтенційних станів на досвід, проте, відхиляють ментальну репрезентацію як пропозиційні описи об'єктів, станів зовнішнього світу, натомість

¹ McDowell, J. (1994). *Mind and world*. Cambridge: Harvard University Press.

² Noë, A. (2016). Sensations and Situations: A sensorimotor integrationist approach. *Journal of Consciousness Studies*, 5-6, 76.

³ Noë, A. (2009). *Out of Our Heads: Why You Are Not Your Brain and Other Lessons From the Biology of Consciousness*. New York: Hill and Wang/FSG.

⁴ Noë, A. (2016). Sensations and Situations: A sensorimotor integrationist approach. *Journal of Consciousness Studies*, 5-6, 76.

пропонують її тлумачити ширше як застосування імпліцитного практичного знання сенсорномоторних залежностей. А втім, природу цього знання в своїй програмній статті СМ-енактивісти не висвітлюють, що відкриває можливість для інтерпретації феноменального досвіду як такого, що «виникає, коли система має особливий вид інтерактивного знання про характер своєї взаємодії з навколишнім середовищем»¹. А таке тлумачення призводить до концептуальної можливості існування в рамках СМ-енактивізму робота з феноменальним досвідом.

Ное у своєму інтеграціоністському варіанті СМ-енактивізму пропонує таку концепцію агентності, в рамках якої знання-як та знання-що представлені як рівнозначні види доступу до наявного в світі, що зумовлюється єдністю розуміння. Тож, нам немає потреби редукувати феноменальний досвід до взаємодії з навколишнім середовищем чи профілю на «графіку феноменальності» і потрапляти у пастку «воза-поперед-коня», бо ж на рівні сприйняття вже наявна когнітивна активність.

А втім, нам вважаємо, що Ное вдається до колоподібного пояснення, коли те, що потрібно висвітлити міститься у самому тлумаченні, себто сенсорномоторні залежності, завдяки яким ми може почасті пояснити феноменальний досвід, вже мають бути виразами свідомості (expressions of consciousness). Тож, ми вважаємо, що СМ-енактивізм не вирішує остаточно «проблему свідомості». Проте, нам видається, що з позицій СМ-енактивізму у майбутньому можна створити змістовну, емпірично значущу теорію свідомості, що узгоджується з експериментами зі «сліпотою через неуважність» та «сліпотою до змін», а також феноменами перцептивної пластичності.

References:

1. Leonov, A. (2015). «Argument zombi» Devida Chalmersa: peredniie slovo perekladacha [David Chalmers's zombie argument: translator's foreword]. *Filosofska dumka* [Philosophical thought], 5, 51-59. [in Ukrainian].
2. Bilous, T., Bohachov, A. (2016). Philosophy of Mind? – Mind the Gap! *Filosofska dumka* [Philosophical thought], 2, 6-29. [in Ukrainian].
3. Block, N. (2001). Behaviorism revisited. *Behavioral and Brain Sciences*, 24 (5), 977-978. [in English].
4. Brooks, R. A. (1991). Intelligence without representation. *Artificial Intelligence*, 47 (1), 139-159. [in English].
5. Chalmers, D. J. (1995). Facing Up to the Problem of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 2 (3), 200-219. [in English].
6. Clark, A., Toribio, J. (2001). Sensorimotor chauvinism. *Behavioral and Brain Sciences*, 24 (5), 979-981. [in English].
7. Dennett, D. C. (1988). Quining Qualia. In: Marcel, A., Bisiach, E. (eds.) *Consciousness in Modern Science*. Oxford: Oxford University Press, 42-77. [in English].
8. Dennett, D. C. (1991). *Consciousness Explained*. Boston: Little, Brown and Co. [in English].
9. Dreyfus, H. (2013). The myth of the pervasiveness of the mental. In Schear, J. K. (eds.) *Mind, reason, and being-in-the-world: The McDowell-Dreyfus debate*. London: Routledge, 15-40. [in English].
10. Evans, G. (1982). *The Varieties of Reference*. Oxford: Oxford University Press. [in English].
11. Fodor, J. (1987). *Psychosemantics: The Problem of Meaning in the Philosophy of Mind*. Cambridge: MIT Press. [in English].
12. Gibson, J. J. (1979). *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton, Mifflin and Company. [in English].
13. Hurley, Susan L. (2010). Varieties of externalism. In Menary, R. (eds.) *The Extended Mind*. Cambridge: MIT Press, 101-153. [in English].
14. Hutto, D., Myin, E. (2013). *Radicalizing enactivism: basic minds without content*. Cambridge: MIT Press. [in English].
15. Johnston, M. (1992). How to speak of the colors. *Philosophical Studies*, 68, 221-263. [in English].
16. Levine, J. (1983). Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. *Pacific Philosophical Quarterly*, 64, 354-361. [in English].
17. Loughlin, V. (2018). Sensorimotor theory, cognitive access and the “absolute” explanatory gap. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 17 (3), 611-627. [in English].
18. Marr, D. (1982). *Vision: A computational investigation into the human representation and processing of visual information*. San Francisco: W.H. Freeman. [in English].
19. McDowell, J. (1994). *Mind and world*. Cambridge: Harvard University Press. [in English].

¹ Noë, A. (2016). Sensations and Situations: A sensorimotor integrationist approach. *Journal of Consciousness Studies*, 5-6, 77.

20. Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat? *Philosophical Review*, 83, 435-450. [in English].
21. Newell, A., Simon, H. (1981). Computer science as empirical inquiry: Symbols and search. *Communications of the Association for Computing Machinery*, 19, 113-126. [in English].
22. Noë, A. (2004). *Action in Perception*. Cambridge: MIT Press. [in English].
23. Noë, A. (2009). *Out of Our Heads: Why You Are Not Your Brain and Other Lessons From the Biology of Consciousness*. New York: Hill and Wang/FSG. [in English].
24. Noë, A. (2012). *Varieties of Presence*. Cambridge: Harvard University Press. [in English].
25. Noë, A. (2015). Concept Pluralism, Direct Perception, and the Fragility of Presence. In Metzinger T., Windt, J. M. (eds). *Open MIND: 27(T)*, Frankfurt am Main: MIND Group, 3-15. [in English].
26. Noë, A. (2016). Sensations and Situations: A sensorimotor integrationist approach. *Journal of Consciousness Studies*, 5-6, 66-79. [in English].
27. O'Regan, J. K., Noë, A. (2001) A sensorimotor account of visual consciousness. *Behavior Brain Science*, 24, 939-1031. [in English].
28. O'Regan, J. K. (1992). Solving the "real" mysteries of visual perception: The world as an outside memory. *Canadian Journal of Psychology*, 46 (3), 461-488. [in English].
29. O'Regan, J. K. (2011) *Why red doesn't sound like a bell. Explaining the feel of consciousness*. Oxford: Oxford University Press. [in English].
30. Peacocke, C. (2001). Does Perception have a nonconceptual content? *Journal of Philosophy*, 98, 239-264. [in English].
31. Pettit, P. (2003). Looks as powers. *Philosophical Issues*, 13 (1), 221-252. [in English].
32. Ramsey W. (1997). Do Connectionist Representations Earn their Explanatory Keep? *Mind & Language*, 12 (1), 34-66. [in English].
33. Searle, R. (1991). Consciousness, Unconsciousness and Intentionality. *Philosophical Issues*, 1, 45-66. [in English].
34. Simons, D. J., Levin, D. T. (1997). Change blindness. *Trends in Cognitive Sciences*, 1 (7), 261-267. [in English].
35. Simons, D. J., Chabris, C. F. (1999). Gorillas in our midst: Sustained inattention blindness for dynamic events. *Perception*, 28 (9), 1059-1074. [in English].
36. Thomas, N. J. (1999). Are theories of imagery theories of imagination? An active perception approach to conscious mental content. *Cognitive Science*, 23 (2), 207-245. [in English].
37. Varela, F., Thompson, J.E., Rosch, E. (1991). *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge: MIT Press. [in English].

Ростислав Поліщук, к. філос. н.

*Львівський державний університет фізичної культури імені Івана
Боберського, Україна*

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА ТА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ВІЗІЯ СПОРТУ

Rostyslav Polishchuk, PhD in Philosophy

Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky, Ukraine

PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL VISION OF SPORT

The idea of the philosophical and anthropological essence of sport, its place and role in society is formed. The peculiarity is in the disclosure of an insufficient level of research into the phenomenon of sport in Ukraine, in contrast to the West, where it has become a practical plane (the philosophy of sport). An attempt was made to comprehend bodily practices not in the language of sports didactics or medicine, but in the language of philosophy and sociology. The proposed approach makes it possible to review the trends of the past and to emphasize the need for objective consideration of the social and philosophical values of sport, exploring its potential as a unifying force and its human dimension. It is emphasized that an important feature of sports activity was the conventional nature of the regulations governing competition, and, thus, throughout history sport was a sociocultural practice that can be imagined as a sphere of production of certain values.

Keywords: game, sport, sociology of sport, socio-cultural practice, body education, philosophy of sport.

Вступ. У сучасній цивілізації – в суспільстві споживання, спорт являє собою масову поліцентричну сферу діяльності. Така діяльність вбирає в себе і перетворює безліч інших специфічних культурних і соціальних сфер. Феномен спорту в наш час отримав світове поширення і масштаби. Його суспільна значущість зростає ще більше завдяки регулюванню з боку як державних і міжнародних організацій, так і недержавних спільнот та об'єднань, що входять в число інститутів громадянського суспільства. Зауважимо, що спорту притаманний амбівалентний характер: часто спорт стає, з одного боку, засобом вираження негативних проявів соціальних відносин, а з іншого – виконує роль провідного інтегратора гуманістичних принципів та ідеалів на національному та міжнародному рівнях.

На території колишнього Радянського Союзу осмислення тіловиховних практик традиційно здійснювалося в рамках галузевої науки системи фізичного виховання, тобто в інститутах і закладах фізичної культури. Соціологічні та філософські факультети університетів не приділяли належної уваги цьому питанню, надаючи йому статусу другорядного. Тому систематичним вивченням спорту, як правило, займалися методисти і тренери, які поступово від конкретних кейсів переходили до соціально й теоретично релевантних узагальнень.

З кінця 1960-х років на Заході бурхливо розвивається академічна спортологія. Інституціоналізуються не тільки теорія й історія спорту, але й окремі дисципліни – філософія спорту, соціологія спорту, антропологія спорту, етико-естетичні принципи спорту. Саме вони займають ту незаповнену нішу, здійснюючи соціально-теоретичні дослідження спорту.

Розпочали досліджувати ключові нормативні принципи, що лежать в основі теорії спорту, наприклад: принцип поваги до противника та ідея, що спорт – це практика, спрямована на досягнення досконалості. «Перший є кантіанським принципом, заснованим на раціональності людських істот, а другий – аристотелівський принцип, пов'язаний з розвитком досконалості як засобу людського розквіту»¹.

¹ Frías, L., Javier, F. (2018). A critique of mutualism's combination of the Aristotelian and Kantian traditions. *Journal of the Philosophy of Sport*, 45, 2, 161-176.

З відомих за даною тематикою робіт можна назвати праці американських вчених П. Вайса «Спорт: філософське дослідження», А. Гуттмана «Від ритуалу до рекорду» й П. Макінтоша «Спорт в суспільстві», Г. Ленка «Нотатки щодо взаємозв'язку філософії та соціології спорту», Б. Суїта, А. Берга та ін.

Відзначену книгу Пола Вайса «Спорт: філософський запит»¹, автор назвав "першою книгою" в галузі філософії спорту. У ній він підкреслює недоліки досліджень в цій галузі і стверджує, що спорт завжди вважався вульгарним або загальним. Дослідник вважає, що не будь-яке явище цікавить дітей і дорослих людей, як це робить спорт; не кожне явище привертає увагу такої кількості глядачів – як багатих так і бідних. Унікальна спадщина вченого полягає в його обговоренні внеску, котрий спорт робить для цивілізації і він вважає його більш ніж вагомим.

Не менш цікавою є робота Аллена Гуттмана «Від ритуалу до рекорду»². Вона стала однією з перших книг, які визнають важливість спорту в якості засобу, що дозволяє по-новому поглянути на фундаментальну структуру суспільства. Автор вказує на численні способи, якими сучасний спорт здійснює вплив на життя.

Праця П. Макінтоша³ – це в основному описові звіти соціальних аспектів спорту, в яких, здебільшого, висвітлені результати загальноприйнятої думки і «забобонів» про спорт. На нашу думку, у своїй книзі вчений майже не розглядає діапазон важливих соціально-філософських питань, хоча вона, без сумніву, зробила чималий внесок у розвиток подальших досліджень.

Ганс Ленк⁴ у своїй праці висуває заклик до необхідної інтеграції філософських і суспільно-наукових підходів задля наукового аналізу спорту. А от Гюнтер Люшен⁵ визначив спорт як інституцію або соціальну поведінку, ядром якої є конкуренція на основі майстерності та стратегії.

Бернард Суїтс⁶ розглядає часто ігноровану мотивацію піднесення спортсмена до ідеалу людського існування за допомогою обліку його можливостей та вираження цих здібностей як наявного добра і людського «телосу». Адам Берг⁷ стверджує, що в рамках спорту реалізуються прагнення до перемоги, переваги й досконалості.

Мета. У наш час спорт став об'єктом дослідження педагогіки і соціології, психології та медицини, культурології та історії, політології та економіки. Але в умовах постійних змін і розвитку, пов'язаних зі спортом, потрібно провести інтеграцію висновків, накопичених іншими галузями знання, і сформувати на цій основі цілісне уявлення про філософсько-антропологічну суть спорту, його роль і місце в суспільстві.

Основний матеріал. Інститут спорту поширюється на економіку, освіту та засоби масової інформації; його вивчають антропологи, історики, економісти, політологи, соціальні психологи, дослідники фізичного виховання. Взагалі можна констатувати, що в Північній Америці і Західній Європі виникла вся необхідна академічна інфраструктура спорту у вигляді відповідних інституцій (асоціацій, спеціалізованих видань, навчальних програм).

Проте не обійшлося без певних нюансів. Зокрема, вчені зіткнулися з методологічним парадоксом, на який вказав П'єр Бурдьє: є масова культурна практика, якою займаються мільйони, але соціальне знання не вміє з нею працювати. Причини цього парадоксу французький соціолог вбачав у розриві двох світів – світу тілесності і світу знання. Спортсмени презирливо ставляться до теоретиків, а інтелектуали вважають проблеми тілесного другосортними. Тому будь-яка спроба теорії проникнути в сферу, де працює тілесність, нелегітимна з точки зору обох сторін⁸.

І все ж поступово спорт й інші тілесні практики відвоювали собі місце в якості «цікавих» предметів соціально-гуманітарного аналізу. «Спорт явно набуває все більшої уваги та визнання як

¹ Weiss, P. (1969). *Sport: A Philosophical Inquiry*. Illinois: Southern Illinois University Press.

² Guttman, A. (1978). *From Ritual to Record: The Nature of Modern Sports*. New York: Columbia University Press.

³ McIntosh, P. (1989). *Sport in Society*. London: West London Press.

⁴ Lenk, H. (1986) Notes Regarding the Relationship Between the Philosophy and the Sociology of Sport. *International Review for the Sociology of Sport*, 21, 1, 83-92.

⁵ Lüschen, G. (1980). Sociology of sport: Development, present state, and prospects. *Annual Review of Sociology*, 6, 315-347.

⁶ Yorke, C. C. (2018). Bernard Suits on capacities: games, perfectionism, and Utopia. *Journal of the Philosophy of Sport*, 45 (2), 177-188.

⁷ Berg, A. (2018). The compatibility of zero-sum logic and mutualism in sport. *Journal of the Philosophy of Sport*, 45, 259-278.

⁸ Бурдьє, П. (1994). *Программа для социологии спорта. Начала*. Москва: Socio-Logos: Адапт, 257-275.

об'єкт вивчення легітимних знань, хоча й з часто обмежувальними та розбіжними твердженнями про те, що він собою являє»¹. З'явилися роботи, які демонструють, що у випадку спорту мова йде не просто про чергову форму дозвілля, а про механізм формування тіла модерну (сучасності). У цій дослідницькій перспективі сама соматика сучасного типу – це антропологічний вимір модернізації суспільства.

Власне, інтерес соціально-гуманітарного знання до спорту проявився одночасно з боку різних наукових дисциплін й інтелектуальних течій. Про спорт писали Веблен, Шіллер, Спенсер, Плесснер, Шелер, Бурдье, Еліас, Ортега-і-Гассет, Хейзінга та інші.

Пол Вайс писав, що кожна культура має певні ігри, забави (ігрища), як основу певного виду спорту². Спорт не можна визначити без аналізу його складових властивостей та пов'язаних з ними понять, зокрема гри, оскільки це може не відобразити еволюційний статус спорту в культурі.

У наш час більшістю гра сприймається як щось несерйозне й другорядне в житті людини. Проте, якщо уважніше дослідити цей феномен, можна виявити, що гра архаїчна і архетипічна, вона належить не тільки людям, а й усьому живому.

Не дивно, що протягом ХХ століття гра стала предметом розгляду у різних сферах соціально-гуманітарного знання. Карл Гросс вбачав у грі підсвідому підготовку до дорослого життя, Фрейд розглядав гру як підсвідому потребу висловлювати заборонені імпульси дозволеним способом, а Жан Піаже ставився до гри як до форми творчості. Згодом теорії звернулися до розгляду соціально-філософських аспектів значення гри в розвитку людства.

Зокрема, Ф. Шіллер³ в «Листах про естетичне виховання» писав: «...спонування до гри направлено так, щоб знищити час в самому часі, з'єднати становлення з абсолютним буттям, зміну з тотожністю»⁴. «Правда, природа обдарувала й інші істоти понад їх потреб і посяла в темному тваринному житті пробісок свободи. Тварина працює, коли недолік чого-небудь є спонукальною причиною її діяльності, і вона грає, коли надлишок сили є цією причиною, коли надлишок життя сам спонукає до діяльності»⁵. В своїй праці вчений застосовує формулювання: «людина грає тільки тоді, коли вона в повному значенні слова людина і вона буває цілком людиною лише тоді, коли грає»⁶.

Концепцію гри Ф. Шіллера часто називають теорією надлишку енергії. Насправді, посилаючись на одну з вищенаведених цитат, така інтерпретація цілком відповідає поглядам вченого. Для Ф. Шіллера гра – це естетична діяльність. Надлишок сил, вільних від зовнішніх потреб, є лише умовою виникнення естетичної насолоди, яку, згідно Шіллеру, приносить гра.

Англійський філософ Герберт Спенсер також розглядав гру як спосіб реалізації надлишку енергії. Його інтерес до гри, як і у Шіллера, визначено інтересом до природи естетичної насолоди. Однак проблему надлишку сили, про яку говорить Шіллер, Спенсер ставить в більш широкий еволюційно-біологічний контекст.

Гру Г. Спенсер⁷ розуміє як певну діяльність в поєднанні з естетичною діяльністю. Щодо походження імпульсу до гри, він пише: «Нижчі роди тварин мають загальну рису, що всі їхні сили витрачаються на виконання дій, які мають істотне значення для життя. Вони безперервно зайняті пошуком їжі, сховком від ворогів, будівництвом сховищ і заготовлею їжі для свого потомства. Але в міру того, як ми піднімаємося до тварин вищих типів, які мають більш дієві (efficient) або успішні і більш численні здібності, ми помічаємо, що час і сила не поглинаються у них сповна на задоволення безпосередніх потреб. Краще харчування, наслідок переваги організації стають причиною надлишку енергії ... Таким чином, у більш високорозвинених тварин енергія, яка потрібна в будь-якому випадку, виявляється часто в деякому надлишку над безпосередніми потребами...»⁸. І далі: «Гра є точно така ж штучна вправа сил, які через брак для них природної вправи стають настільки

¹ Duane, L. (1976). Thomas Sport: The Conceptual Enigma. *Journal of the Philosophy of Sport*, 3 (1), 35-41.

² Weiss, P. (1969). *Sport: A Philosophical Inquiry*. Illinois: Southern Illinois University Press.

³ Шіллер, Ф. (1957). *Письма об эстетическом воспитании человека*. Москва: Художественная литература, 6, 251-359.

⁴ Там само, 297.

⁵ Там само, 351.

⁶ Там само, 693.

⁷ Спенсер, Г. (1897). *Основания социологии*. СПб.: Издание Л. Ф. Пантелеева.

⁸ Там само, 13-14.

готовими для розрядження, що шукають собі результату в вигаданих діях на місце відсутніх справжніх дій»¹.

Для Спенсера відмінність між грою і естетичною діяльністю полягає лише в тому, що в грі знаходять вираз нижчі здібності, в той час як в естетичній діяльності – вищі.

Згодом, від розгляду ігрової концепції, науковці перейшли до осмислення феномену спорту. Одним із перших вчених, хто почав досліджувати соціально-філософську сутність гри та спорту був американський соціолог, економіст та публіцист Торстейн Веблен. Але його висновок був досить критичним, оскільки в уявленні вченого спорт був пережитком «варварського» розвитку людства. Він наголошує, що вищі верстви населення почали використовувати спорт як одну із форм консюмеризму (відповідно до певних цінностей та установок, які виходять за межі потреб для існування), підкреслюючи, за його допомогою, свій соціальний статус. Для інших верств населення спорт є марним і непотрібним.

Вчений вводить в свою книгу "Теорія бездіяльного класу" своєрідний термін «підставне неробство» (*vicarious leisure*), яким характеризує функціональне призначення численного прошарку людей, які обслуговують «бездіяльний/дозвільний» клас. Згубний вплив дозвільного класу поширюється на спорт. У буржуазному суспільстві «футбол має таке ж відношення до справжньої фізичної культури, як бій биків до сільського господарства»².

А ось М. Шелер, досліджуючи "місце людини в універсумі", вважає, що сучасна цивілізація не тільки позбавила себе вітальної техніки в її практичному застосуванні, але й на звалище історії викидає останні залишки станового соціального порядку як осмисленої селекції кращих. Він пише, що «в будь-якому тренуванні тіла і його сил бачать не більше ніж «відпочинок» від роботи або накопичення сил для майбутньої корисної праці – як чисту самоцінну гру життєвих сил її вже не розглядають. Це означає, що тренування життєвих функцій не заради праці, а заради самого життя (як мислення заради мислення в діалектиці предків), а також будь-якого роду вітальна і духовна аскеза, доцільний розподіл традиційних освітніх засобів і накопичених духовних багатств відповідно до групових схильностей остаточно втратили сенс. Всім цим керує нині сліпий випадок. Все це – «розваги»; Сучасний «спорт» – теж відпочинок від роботи, а не вираження свободи життя...»³.

Спортсменів він вважає майже міфічними героями, деколи порівнюючи їх з героями кіно. Вчений зазначає, що спортивний рух у всіх країнах набуває неабияких масштабів, що це – «молодіжні рухи з характерним для них новим "чуттям тіла" і новим ціннісним ставленням до тіла не тільки як до джерела праці та насолоди, а й як до самих по собі значущих краси і форми»⁴.

Один із засновників філософської антропології Г. Плеснер слушно зауважує: «Кожен, хто починає вивчати надзвичайно значимий для нашої епохи феномен спорту, дивується, як мало в цій сфері зроблено з боку соціології та антропології. Наче ми не хочемо визнати, що спорт є сутнісний симптом, сутнісний прояв культурного стану нашого сучасного суспільства»⁵.

У своєму тексті «Die Funktion des Sports in der industriellen Gesellschaft»⁶. Гельмут Плеснер обговорює надзвичайне значення феномена спорту для нашого часу. На його думку, спорт розвивається лише в промислово розвиненому суспільстві, що характеризується технологічними особливостями, великим поділом праці та урбанізацією. Хоча він наполягає на тому, що «коріння» спорту лежить в доіндустріальній ері.

Плеснер описує три основні мотиви, які спричинили виникнення спорту в результаті промислового розвитку і пов'язані з цим проблеми: 1. Відчуття порушеного (не природнього) ставлення до тіла: глибока криза, пов'язана з урбанізацією і сучасною працею, що посилюється втратою натуралістичного елемента, а також втратою старого, ремісничого, традиційного і сільського побуту. 2. Опір анонімності: другим мотивом, на думку Плеснера, є прагнення вивести індивідуума з натовпу. Вимірювання за продуктивністю, незалежно від рівня роботи стало єдиним

¹ Спенсер, Г. (1897). *Основания социологии*. СПб.: Издание Л. Ф. Пантелеева, 13-14.

² Веблен, Т. (1984). *Теория праздного класса*. Москва: Прогресс, 39.

³ Шелер, М. (1999). *Ресентимент в структуре моралей*. Санкт-Петербург: Наука. Университетская книга, 231.

⁴ Шелер, М. (1994). *Избранные произведения*. Москва: Гнозис, 110-111.

⁵ Плеснер, Г. (2018) Функции спорта в индустриальном обществе. *Социология власти*, 30 (2), 190-205.

⁶ Plessner, H. (1956). Die Funktion des Sports in der industriellen Gesellschaft. *Vortrag, gehalten am 13.12.1956 an der Universität Wien. Wissenschaft und Weltbild. Vierteljahresschrift für die Grundlage der Forschung*, 9 (4), 147-166.

орієнтиром. Тим не менше, люди все ще борються за визнання, захоплення, повагу і самореалізацію. "Людина хоче бачити, захоплювати і захоплюватися"¹. Тому, люди в сучасному індустріальному суспільстві реалізують це у спорті через «фізичну силу, спритність і фізичну конкуренцію»². 3. Стійкість до відчуження: вищезгадані проблеми самореалізації вимагають третього мотиву – власне чому спорт став настільки істотним і з'явився в індустріальному суспільстві. Для досягнення результату, а значить і бажаного захоплення, щоб можна було виділитися з натовпу, повинна бути міра, проти якої кожен може конкурувати. Власне спортивні показники можуть стати мірою стандартизації послідовно стандартизованого світу. Вчений вказує на те, що люди тікають від змагань на роботі, але проявляють себе в спорті, щоб знайти бажане самоствердження. І тільки спорт може виконувати це таким чином, що робить людей щасливими, тому що він прагне до публічності.

Озираючись на ці три основні мотиви, Плеснер робить висновок, що спорт є «компенсаторною реакцією»³. Для людей це повинно бути вирішенням усіх проблем: будь то певний стрес або ж занадто мала рухливість, що викликали безліч цивілізаційних хвороб, психічні проблеми, пов'язані з «втратою в натовпі». Також вчений виділяє публічний характер спорту, та спорт як можливість втамувати потребу в агресії.

Не оминув дослідження соціокультурної значущості спорту і П. Бурдьє. В своїй праці «Форми капіталу», він виділив форми капіталу, в залежності від сфери його функціонування: економічний, культурний, соціальний та символічний капітал. Соціальний капітал являє собою сукупність реальних або потенційних ресурсів. Інститут спорту (спортивної культури), як один з таких ресурсів, покликаний заохочувати легітимні і забороняти нелегітимні обміни за допомогою проведення спеціальних заходів (зібрань, тренувань), надання місць (в клубах, школах і т.п.) або використання занять (престижними видами спорту, проведення кімнатних ігор, спортивно-культурних церемоній і т.п.), які об'єднують індивідів, характеристики яких максимально близькі один одному за всіма параметрами, які мають значення для існування і виживання групи.

У своїх працях вчений виділяє безліч автономних соціальних сфер: поле політики, економіки, релігії, інтелектуальне поле, а також – поле спорту. Простір видів спорту це не світ, замкнутий в собі самому. Він включений в світ практик і споживання, в свою чергу структурований і конституйований у певну систему. «Є всі підстави розглядати види спортивної практики як відносно автономний простір, але не слід забувати, що він є місцем сил, прикладених не тільки до нього одного. Просто я хочу сказати, що не можна вивчати спортивне споживання, якщо можна так висловитися, незалежно від продуктового споживання або «дозвільного» споживання в цілому. Спортивні практики, реєструються статистичними анкетними опитуванням, можуть бути описані як результати відносин між попитом і пропозицією, точніше, між простором пропонованих в даний момент продуктів і простором схильностей»⁴.

Також, П'єр Бурдьє виявив класові інтереси в спорті. На його думку, в кожній країні стосовно до певного періоду часу можна виявити систему соціальних опозицій, що дозволяє сказати про те, який саме вид спорту є тут престижним. Він доводив, що деякі види (гольф, поло, теніс) не просто виступають маркером успішності, але також є способом збереження і підвищення суспільного статусу людини. Вчений вважав, що простір видів спорту не є світ, замкнутий в собі самому. Він включений в світ практик і споживання, в свою чергу структурований і конституйований в систему.

Однією з ключових фігур дослідження спорту в соціально-філософській площині став німецький соціальний теоретик Норберт Еліас, який створив в англійському Лестері оригінальну наукову школу, яка вивчає тілесні практики методами історичної соціології. Він багато писав про процес «спортизації», який у другій половині XIX століття разом з урбанізацією, секуляризацією і індустріалізацією сформував сучасне суспільство.

В "Генезі спорту як соціологічна проблема"⁵ вчений пропонує соціально-історичний підхід до аналізу формування сучасного спорту, зосереджуючи увагу на зміні ступеня толерантного

¹ Plessner, H. (1956). Die Funktion des Sports in der industriellen Gesellschaft. Vortrag, gehalten am 13.12.1956 an der Universität Wien. Wissenschaft und Weltbild. *Vierteljahresschrift für die Grundlage der Forschung*, 9 (4), 151.

² Там само, 152.

³ Там само, 153.

⁴ Бурдьє, П. (1994). *Программа для социологии спорта. Начала*. Москва: Socio-Logos: Адапт, 257-275.

⁵ Норберт, Э. (2006). Генезис спорта как социологическая проблема. *Логос*, 3 (54), 41-62.

насильства через процес цивілізації. Цей процес є спонтанним продуктом зміни соціальних утворень. Він стверджує, що широке розповсюдження англійських видів спорту пов'язане з їх сумісністю з певними потребами щодо проведення дозвілля, які склалися в наш час.

Як і А. Гуттман, Н. Еліас виводить вищесказане твердження, спростовуючи припущення про те, що сучасні види спорту є прямими спадкоємцями «спорту» у Стародавній Греції. Стародавні спортивні заходи, як вважає вчений, мали дуже різні характеристики та розвивалися в дуже різних умовах. Однією з центральних характеристик є рівень і характер дозволеного насильства. У стародавні часи боротьба та бокс дозволяли набагато вищі ступені насильства, ніж сучасні версії. Традиційні правила гри були неписаними та гнучкими в їх застосуванні. Наприклад, на відміну від сьогодення, бої не обмежувались у часі і тривали до того, як один з учасників здавався або не зміг продовжувати битися.

Крім того, момент перемоги був кульмінацією стародавніх спортивних заходів, тоді як в сучасній час це важливе значення для участі та збудження (посилюється азартними іграми), і це пояснює, чому справедливість та рівні шанси настільки важливі¹.

Хосе Ортега-і-Гассет у своїх пошуках розуміння людини викристалізовує ідею, що людину можна визначити лише осмисливши її життєвий світ. Вчений висловлює думку: вищим проявом людини є вільно-ігрова діяльність і пов'язує її, передусім, із спортом у найширшому сенсі цього слова. «Саме спорт з його корпоративністю, духом змагань, з його непередбачуваними результатами, викликаючи глибинне хвилювання та азарт, стає основою держави, культури, моралі – всього різноманітного буття людини»².

Іспанський дослідник осмислює спорт як вираження людської сутності, «як вільний і щедрий порив життєвої потенції». Спорт він відносив до категорії вищих форм діяльності, та сформулював тезу про те, що саме спорт є основою культури й цивілізації, що культура – творіння не природи, а спорту. Проте, Ортега-і-Гассет вказав на проблеми, які з'явилися внаслідок політичного й економічного впадіння та зробив висновок, що в ХХ ст. спорт утратив свою "первинну вітальність"³.

Серед досліджень, що значно вплинули на розвиток напрямів, пов'язаних з визначенням ролі спорту в культурі, важливе місце займає праця Й. Гейзінга "Homo ludens: статті з історії культури"⁴. Вчений запитує «Чому спортивні змагання приводять в шаленство багатотисячні натовпи народу?»⁵, а також стверджує, що «...спортивні ігри вимагають вправності, знання, кмітливості, мужності та сили. У міру того як гра стає запеклішою, напруга глядачів зростає»⁶.

Голландський дослідник вважав, що спорт, як функція досягнення спільності, постійно розширював свою соціальну значимість і втягував все нові галузі в сферу своїх володінь⁷. Наприклад примітним є те, що поняття рекорду, яке виникло в спортивній галузі, завоювало собі чільне місце і в діловому житті (діловій культурі)⁸.

З методологічних міркувань цікавим видається структурно-функціональний напрям дослідження спорту. Основними завданнями цього напрямку є осмислення суспільно корисних функцій спорту та спорт як квазірелігія (сакральний вимір спорту).

Серед представників, котрі застосовували парадигму структурного функціоналізму для дослідження спорту, варто згадати К. Стівенсона⁹. Вчений намагався пояснити спорт як соціальний та культурний феномен, окресливши його 5 основних соціальних функцій: 1) соціоемоціональну; 2) соціалізацій; 3) інтегративну; 4) політичну; 5) соціальної мобільності.

Аналізуючи відносини між цими функціями, Стівенсон зазначає, що всі вони одночасно підпорядковані та ґрунтуються на "суспільній інтеграції". Інтегративна функція спорту полягає

¹ Там само, 41-62.

² Хамітов, Н., Гармаш, Л., Крилова, С. (2016). *Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології*, 226.

³ Ортега-і-Гассет Х. (1988). *Новые симптомы. Проблема человека в западной философии*. Москва: Прогрес, 205.

⁴ Хейзінга, Й. (1997). *Homo ludens: ст. по истории культуры*. Москва: Прогресс.

⁵ Там само, 22.

⁶ Там само, 62.

⁷ Хейзінга, Й. (1997). *Homo ludens: ст. по истории культуры*. Москва: Прогресс, 186.

⁸ Хейзінга, Й. (1997). *Homo ludens: ст. по истории культуры*. Москва: Прогресс, 190.

⁹ Stevenson, C.L. (2002). "Sport as contemporary social phenomenon: A functional explanation. *International Journal of Physical Education*, 11, 8-14.

у включенні індивіда до колективу, який, у свою чергу, включається в загальну соціальну структуру.

Новизна. Своєрідність полягає в розкритті недостатнього рівня досліджень феномену спорту в Україні, на відміну від Заходу, де вони перетворилися в щось значне. Здійснена спроба осмислення тілесних практик не тільки на мові спортивної дидактики або медицини, але й на мові філософії і соціології. Запропонований підхід дозволяє переглянути тенденції минулого та підкреслити необхідність об'єктивного розгляду соціального і філософського значень спорту, вивчення його потенціалу як об'єднуючої сили та його людиновимірності.

Висновки. В останні десятиліття широко підкреслювали філософсько-методологічні проблеми суспільних наук. Це також стосується і сфери спорту. У статті запропоновані й проаналізовані тези: дослідження спорту без філософсько-антропологічного й соціально-філософського аналізу не спроможне надати цілісне, комплексне його бачення. Саме тому, видається доцільним заклик до необхідної інтеграції філософських і соціологічних підходів до наукового аналізу спорту. Впродовж всієї історії спорт був соціокультурною практикою, яку можна уявити як сферу продукування певних цінностей. Філософський аналіз проблематики спорту дає змогу дослідити ключові етико-нормативні принципи, що лежать в його основі: наприклад конкурентоспроможність людини, яка проявляється в спорті у значній мірі є функцією культури до якої вона належить і конкретної спортивної ситуації, в якій вона опиняється; прагнення до естетичної насолоди; правильне спрямування агресії; спорт як функція досягнення спільності.

References:

1. Burdje, P. (1994). *Proghramma dlja socyologhyy sporta. Nachala* [Program for the sociology of sports. Beginnings]. Moscow: Socio-Logos: Adapt. [in Russian].
2. Veblen, T. (1984) *Teoryja prazdnogho klassa* [Theory of the idle class]. Moscow: Proghress. [in Russian].
3. Norbert, E. (2006). Ghenezys sporta kak socyologhycheskaja problema [The genesis of sports as a sociological problem]. *Loghos*, 3 (54), 41-62. [in Russian].
4. Ortegga&Ghasset, H. (1988). *Novue symptomu. Problema cheloveka v zapadnoj fylosofyy* [New symptoms. The problem of man in Western philosophy]. Moscow. [in Russian].
5. Plessner, Gh. (2018). Funkcyi sporta v industrialjnom obshhestve [Sports functions in an industrial society] *Socyologhyja vlasty*, 30 (2), 190-205. [in Russian].
6. Spenser, Gh. (1897). *Osnovanyja socyologhyy* [The foundations of sociology]. Spb: Panteleeva. [in Russian].
7. Khamitov, N., Gharmash, L., Krylova, S. (2016). *Istorija filosofiji: problema ljudyny ta ji mezh* [The history of philosophy: the problem of man and its boundaries.]. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].
8. Hejzinga, J. (1997). *Homo ludens* [Homo Ludens]. Moscow:Progress. [in Russian].
9. Shyller, F. (1957). Pysjma ob estetycheskom vospytany cheloveka [Letters about the aesthetic education of a person]. *Sobranje sochynenyj v 7 tomakh* [Collected works in 7 volumes]. Moscow, 6, 251-359. [In Russian].
10. Sheler, M. (1994). *Izbrannye proiavepepija* [Selected works]. Moscow: Gnozis. [in Russian].
11. Sheler, M. (1999). *Resentyment v strukture moralej* [Resentment in the structure of morality]. SPb: Nauka, Unyversytetskaja knygha. [in Russian].
12. Berg, A. (2018). The compatibility of zero-sum logic and mutualism in sport. *Journal of the Philosophy of Sport*, 45, 3, 259-278. DOI: <https://doi.org/10.1080/00948705.2018.1509005>. [in English].
13. Duane, L. (1976). Thomas Sport: The Conceptual Enigma. *Journal of the Philosophy of Sport*, 3 (1), 35-41. DOI: <https://doi.org/10.1080/00948705.1976.10654112>. [in English].
14. Guttmann, A. (1978). *From Ritual to Record: The Nature of Modern Sports*. New York: Columbia University Press. [in English].
15. Lenk, H. (1986). Notes Regarding the Relationship Between the Philosophy and the Sociology of Sport. *International Review for the Sociology of Sport*, 21, 1, 83-92. DOI: <https://doi.org/10.1177/101269028602100106>. [in English].
16. Lopez, F., Francisco, J. (2018). A critique of mutualism's combination of the Aristotelian and Kantian traditions. *Journal of the Philosophy of Sport*, 45, 2, 161-176. DOI: <https://doi.org/10.1080/00948705.2018.1479854>. [in English].
17. Lüschen, G. (1980). Sociology of sport: Development, present state, and prospects. *Annual Review of Sociology*, 315-347. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.06.080180.001531>. [in English].
18. McIntosh, P. (1989). *Sport in Society*. London: West London Press. [in English].
19. Plessner, H. (1956). Die Funktion des Sports in der industriellen Gesellschaft. [The function of sport in the industrial society industrial society.]. *Vortrag, gehalten am 13.12.1956 an der Universität Wien. Wissenschaft und Weltbild. Vierteljahresschrift für die Grundlage der Forschung* [Lecture, held on 13.12.1956

- at the University of Vienna. Science and worldview. Quarterly for the basis of research], 9(4), 262-274, in GS X, S. 147-166. DOI: 10.22394/2074-0492-2018-2-190-205. [in German].
20. Stevenson, C.L. (2002). "Sport as contemporary social phenomenon: A functional explanation. *International Journal of Physical Education*, 11, 8-14. [in English].
21. Weiss, P. (1969). *Sport: A Philosophical Inquiry*. Illinois: Southern Illinois University Press. [in English].
22. Yorke, C. C. (2018). Bernard Suits on capacities: games, perfectionism, and Utopia. *Journal of the Philosophy of Sport*, 45(2), 177-188. DOI: <https://doi.org/10.1080/00948705.2018.1479855>. [in English].

Володимир Мельник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ПРОБЛЕМА АФЕКТАЦІЇ В РАМЦЯХ КАНТОВОЇ ТЕОРІЇ ДОСВІДУ ТА СПРОБА ЇЇ ВИРІШЕННЯ ВІЛФРИДОМ СЕЛАРСОМ

Volodymyr Melnyk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE PROBLEM OF AFFECTION IN THE FRAMEWORK OF THE KANTIAN THEORY OF EXPERIENCE AND THE ATTEMPT TO SOLVE IT BY WILFRID SELLARS

The article deals with the issues raised by I. Kant in the one of the most discussed in the modern Kant studies texts from the “Critique of Pure Reason”, namely, the “Transcendental Deduction of Categories”. It is argued that the problematic of the transcendental deduction, which concerns the question about the applicability of a priori concepts to objects of empirical experience, is rather terminological. The author believes that solving such terminological problems is possible by clarifying the meaning of Kant’s concept of affection. The author pays attention to the interpretations of H. Veihinger and W. Sellars. With a reliance on both A- and B-edition of the “Critique of Pure Reason”, the author gives a positive assessment of Sellars’ arguments as to how they solve the problems raised by Veihinger and also identifies the key points in which Sellars raises criticism.

Keywords: transcendental idealism, analytical Kant studies, affection, receptivity, categories of pure understanding, theory of experience, sensory data.

Вступ. Формулювання проблеми, завдання і контексту дослідження. З-поміж всього змісту «Критики чистого розуму» (далі – КЧР), мабуть, найбільш контроверсійними є §§18-27 Трансцендентальної аналітики, у яких Кант провадить свою трансцендентальну дедукцію чистих розсудових понять (Далі у тексті ми використовуємо наступні аббревіатури: ТД – позначає не конкретний розділ у тексті КЧР, а Кантову аргументацію з приводу дедукції категорій, яка не обмежується рамцями §§18-27, а провадиться також і в інших місцях КЧР; зокрема, в Аналітиці засад та в Паралогізмах чистого розуму. А-дедукція – текст розділу «Трансцендентальна дедукція категорій» у першому виданні «Критики чистого розуму»; В-дедукція – текст розділу «Трансцендентальна дедукція категорій» у другому виданні «Критики чистого розуму»). Цей розділ без перебільшення вважається осередком трансцендентального ідеалізму Канта – вчення, ключова теза якого полягає у тому, що предметами пізнання є не т.зв. речі самі по собі, а явища речей самих по собі, предметний характер яких цілком визначається суб’єктивними структурами пізнання. З цією тезою Кант пов’язує вимогу об’єктивної значливості знання про ці предмети. Іншими словами, кожна людина, наскільки вона розглядається як суб’єкт пізнання, повинна мати змогу досягти спільного для всіх таких суб’єктів знання про предмети досвіду, незалежно від специфічних умов набуття цього досвіду. Така вимога виявляється слухною з огляду на те, що, нібито, кожен суб’єкт пізнання у певному сенсі володіє апріорними, спільними для всіх суб’єктів формами, які визначають єдину для всіх структуру досвіду.

У зв’язку з прочитанням цього розділу КЧР виникає ряд ключових інтерпретативних питань:

- Що таке річ сама по собі та у якому стосунку вона знаходиться до поняття явища (феномена)?
- Що забезпечує об’єктивність наукового методу, якщо його засади мають суб’єктивний (в сенсі трансцендентальної суб’єктивності) характер?
- Чим в онтологічному сенсі є трансцендентальний суб’єкт пізнання, і чи має сенс порушувати подібного роду питання, яке за своєю формою відсилає до метафізичних контекстів?

Дослідники протягом останніх 200 років, які пройшли з часу першого видання КЧР намагаються дати такі відповіді на ці ключові для розуміння Кантової теоретичної думки питання, які б, по-перше, узгоджувалися з текстом КЧР і, по-друге, були би логічно несуперечливими та інтуїтивно зрозумілими. Остання вимога прямо пов'язана із тим, що багато питань, про які йдеться у КЧР, відносяться радше до парафії тієї чи іншої науки, а не філософії. Зокрема, йдеться про стосунок тематики КЧР до когнітивних наук, формальної логіки, лінгвістики, прикладної математики.

Наше дослідження не має на меті запропонувати ще одне вирішення озвучених проблем чи пристати до табору однієї з багатьох наявних інтерпретацій. Воно орієнтоване на роботу з базовою термінологією, яка визначає ядро Кантової проблематики у ТД. Це завдання вирішується з оперттям на доробок видатного американського філософа Вілфрида Селарса, який запропонував оригінальну в рамках аналітичної філософії інтерпретацію Кантового концептуалізму, звернувши увагу на «темні» параграфи першої редакції ТД.

Тема статті є широко обговорюваною в історії післякантівської філософії. Особливо розглядувана проблематика набула своєрідної популярності в рамках аналітичної філософії, починаючи з праць П. Стросона «Індивіди» (1959 р.) та «Межі сенсу» (1966 р.), у яких британським філософом була здійснена спроба ревізії та реабілітації метафізики. Традиція реінтерпретації та актуалізації Кантової теоретичної філософії продовжилась в інтерпретаціях В. Селарса, П. Гаєра, Г. Елісона, К. Америкаса, Л. Бека, В. Карла, П. Кітчер, Дж. ван Клеве, Б. Страуда, Дж. МакДавела та багатьох інших.

Термінологічні засади інтерпретації Кантової теорії рецептивності. Проблеми, які від самого початку ускладнюють послідовну інтерпретацію Кантової теорії чуттєвості у ТД, мають термінологічний характер. Йдеться про специфіку кореляції наступних понять: річ сама по собі (Ding an sich) – явище (Erscheinung) – споглядання (Anschauung) – репрезентація (Vorstellung) – предмет (Gegenstand). Артикуляція змісту цих понять здійснюється у тісному зв'язку з рядом інших понять: трансцендентальний синтез, рецептивність та афектація. Маємо розглянути ряд репрезентативних тез, які, на наш погляд, дозволять виявити ключові проблемні місця і, зарезом, ключові мотиви для інтерпретацій ТД.

1. *Предмет афіціює суб'єкт. Предмет є даним для суб'єкта пізнання. Рецептивність = чуттєвість*¹.

2. *Рецептивність вможливує репрезентації предметів*².

3. *Споглядання мають пасивний характер*³.

4. *Предмет = явище = репрезентація. Обсяг поняття «споглядання» не вичерпується обсягом поняття «явище»*⁴.

5. *Про суб'єкт, наскільки він зазнає афектації, можна сказати, що він є пасивним*⁵.

6. *Розсуд є джерелом афектації*⁶.

7. *Суб'єкт може афіціювати себе*⁷.

8. *Час є формою внутрішньої афектації*⁸.

9. *Перцепція є одним із різновидів репрезентацій (свідомі репрезентації). Формами пізнання є споглядання і поняття. Пізнання є різновидом перцепції а, відтак, репрезентацій. Споглядання і поняття є різновидами репрезентацій*⁹.

Якщо взяти до уваги сформульовані тези в сукупності, впадають у вічі деякі неясності та суперечності.

- Напруга між поняттями предмет (явище), споглядання та репрезентація (тези 4 та 9).

¹ Eisler, R. (1984). *Kant-Lexikon: Nachschlagewerk zu Kants sämtlichen Schriften, Briefen und handschriftlichen Nachlass*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 4.

² Там само, 473.

³ Там само, 16.

⁴ Там само, 18.

⁵ Kant, I. (1919). *Kritik der reinen Vernunft*. Leipzig: Meiner, 166.

⁶ Там само, 167.

⁷ Там само, 168.

⁸ Там само, 99.

⁹ Там само, 333.

А. Поняття репрезентація можна вживати у словосполученні репрезентація предмета. Тобто, предмет є відмінним від репрезентації, він афіціє суб'єкт, внаслідок чого має сформуватися репрезентація (теза 1).

В. Поняття предмет функціонує як синонім поняття репрезентація (тези 4, 9).

С. Поняття репрезентація використовується як синонім поняття споглядання; тобто суто пасивного «зрізу» досвіду. У такому випадку поняття предмет використовується у звичному значенні поняття репрезентація = явище (теза 2).

Д. Поняття споглядання набуває значення предмета = явище = репрезентація в рамках чистого споглядання, яке є результатом спонтанної «дії» розсуду і не потребує «дії» з боку зовнішніх речей (тези 4, 9).

- Суперечність між тезами 3, 4, 5 з одного боку і тезою 9 з іншого:

А. У групі тез 3, 4, 5 йдеться про пасивний характер споглядань.

В. Однак у тезі 9 йдеться про те, що споглядання є формою пізнання і репрезентації.

С. Оскільки ж репрезентація = явище (теза 4), а явище афіціє суб'єкт у внутрішньому чутті (теза 8), репрезентація має активний характер. Отже і споглядання повинно мати активний характер.

- Подвійна активно-пасивна структура суб'єкта пізнання (тези 5, 6).

- Використання поняття внутрішня афектація у двох різних значеннях:

А. Як апріорне конституювання розсудом сфери рецептивності (теза 6).

В. Як «дія» емпіричного суб'єкта на внутрішню чуттєвість, за аналогією із «дією» на неї інших явищ (тези 7, 8).

Не важко побачити, що вказані проблеми концентруються довкола неясності з поняттям афектації. Питання про коректне та послідовне визначення понять явище, репрезентація та споглядання, а також про послідовне розуміння функції суб'єкта у конституюванні рецептивності можна вирішити шляхом несуперечливої реконструкції того механізму, який Кант називає афектацією.

Формулювання проблеми афектації Г. Файгінгером. У другому томі свого «Коментаря до Кантової Критики чистого розуму» німецький філософ Ганс Файгінгер систематизує проблематику, пов'язану із поняттям афектації. Він розглядає її крізь призму двох інтерпретацій механізму афектації, які є інтуїтивно зрозумілими на підставі тексту КЧР:

1. Трансцендентна афектація трансцендентального суб'єкта з боку речей самих по собі.

2. Емпірична афектація емпіричного суб'єкта з боку явищ (репрезентацій)¹.

Суть проблеми, пов'язаної з поняттям трансцендентної афектації, полягає в наступному:

1. Згідно з принципами Кантового трансцендентального ідеалізму об'єктивне, достовірне пізнання можливе лише щодо явищ (предметів досвіду), але не стосовно речей самих по собі.

2. Емпіричні явища конститууються на основі даних чуттєвих вражень, які суб'єкт отримує внаслідок дії на нього речей самих по собі.

3. Ця дія, яку в коментаторській літературі називають зовнішньою афектацією, розуміється за аналогією до кавзації (*Verursachung*)².

4. Кавзальний зв'язок є однією з категорій розсуду, а відтак є застосовною лише до явищ досвіду і в жодному разі до речей самих по собі.

5. Комбінація тез 1, 3 та 4 призводить до суперечності.

Суть проблеми, пов'язаної з поняттям *емпіричної афектації*, полягає у наступному:

1. Явища є лише наслідками «взаємодії» суб'єкта з речами самими по собі. Принаймні очевидно, що суб'єкт потребує даних «зовнішнього світу» для синтезування емпіричного, предметного досвіду³. І редукація поняття афектації до емпіричної афектації лише приховує проблему, а не вирішує її⁴.

2. Найцікавіше, що у зв'язку з поняттям емпіричної афектації з'являються проблеми з інтерпретацією поняття споглядання, оскільки саме в цьому контексті воно зводиться до певного пасивного утворення, даного в чуттєвості. Ця пасивність забезпечується тим, що споглядання – це

¹ Veihinger, H. (1892). *Kommentar zur Kants Kritik der reinen Vernunft*. Stuttgart: W. Spemann, 48-53.

² Eisler, R. (1984). *Kant-Lexikon: Nachschlagewerk zu Kants sämtlichen Schriften, Briefen und handschriftlichen Nachlass*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 12.

³ Veihinger, H. (1892). *Kommentar zur Kants Kritik der reinen Vernunft*. Stuttgart: W. Spemann, 48.

⁴ Там само, 53.

предмет, даний лише у просторі, але не в часі. Тому споглядання – це ще не повноцінний предмет досвіду, не явище і не репрезентація¹.

Видається, що такий «посередній» стан предмета досвіду є чимось суперечливим в рамках Кантової теорії досвіду, оскільки категорії розсуду є схематизованими в часі правилами конструювання та ідентифікації предметів досвіду. Відтак, предмет досвіду, невизначений у часі, не є предметом досвіду взагалі, оскільки він не ідентифікується в рамках даної концептуальної схеми. Єдиним висновком, який можна зробити з цих міркувань, наступний: споглядання як даність пасивного предмета, визначеного лише у просторі, не є реальним елементом актуального чи можливого досвіду, як цього вимагає теорія емпіричної афектації.

Утім, очевидно, що поняття афектації стосується як речей самих по собі, так і явищ чуттєвості: «Кантові, звісно, в першу чергу йшлося про емпіричну афектацію, і, звісна річ, не замість трансцендентної...а поряд із нею»². Відтак, Файгінгер формулює третю інтерпретативну позицію – теорію подвійної афектації, згідно з якою афектація суб'єкта відбувається одночасно на двох рівнях: а) на рівні трансцендентального суб'єкта і речі самої по собі та б) на рівні емпіричного суб'єкта і явища.

Однак, видається, що така пропозиція не вирішує, а навпаки – ускладнює проблему. До вищеназваних суперечностей, пов'язаних із тим, що афектація з боку речей самих по собі мислиться як кавзація, а емпірична афектація передбачає подвоєння предмета і, відповідно, чуттєвості; отже, до цих суперечностей додається ще одна: необхідність реального подвоєння суб'єкта пізнання на трансцендентальний суб'єкт та емпіричний суб'єкт. І при тому так, що ці 2 суб'єкта мають співіснувати³.

В сучасних аналітичних інтерпретаціях Кантового трансцендентального ідеалізму позицію, яка стикається з такими суперечностями, називають двооб'єктною інтерпретацією і вважають застарілою. В її рамках явище та річ сама по собі розглядаються як метафізично різні об'єкти. Відтак, єдино можливим способом пояснення механізму афектації стає залучення елементу процесу: дії об'єкта на суб'єкт, внаслідок чого виникає явище. Отже, щоби уникнути суперечностей, які неодмінно виникають за такої інтерпретації Кантового ідеалізму, слід шукати теоретичних рішень, які вилучають елемент процесу з механізму афектації. В цьому контексті виникає суперечка між інтерпретаціями ідеалізму Канта в термінах трансцендентальної (П. Стросон) або трансцендентної (Дж. МакДавел) психології з одного боку і в термінах логічної семантики (В. Селарс) з іншого.

«Міф про дане» Вілфрида Селарса

Кантіанська інтерпретація Кантової теорії рецептивності американським філософом-аналітиком Вілфридом Селарсом є визначальною в рамках нашого дослідження з двох причин. По-перше, він, зазнавши потужного інтелектуального впливу з боку континентальної традиції і, зокрема, Е. Гусерля, пропонує глибоку, як на представника аналітичної традиції, інтерпретацію Кантового поняття *предмета досвіду*⁴. По-друге, він звертає увагу на подвійний характер *зовнішньої афектації* і, відтак, наближається в інтерпретації активного (спонтанного) характеру рецептивності до позиції неокантіанця Г. Коена.

Аргументація Селарса проти пасивного характеру споглядань концентрується довкола підваження т.зв. Міфу про дане. В. Циба реконструює структуру Селарсового Міфу про дане наступним чином:

1. Уявлення про предмет може бути або чуттєвим, або поняттєвим.
2. Чуттєве уявлення походить з відчуттєвого враження, спричиненого входженням об'єкта в наше поле сприйняття, тоді як дискурсивне уявлення є результатом концептуальних операцій з враженнями.
3. Залучення понять для одержання знання потрібне лише за умови, що відчуттєві враження є нечіткими або неартикульованими.
4. Тому достеменно емпіричне пізнання можливе не суто концептуально, отже, неінференційно.
5. Чуттєві уявлення є неконцептуальними⁵.

¹ Veihinger, H. (1892). *Kommentar zur Kants Kritik der reinen Vernunft*. Stuttgart: W. Spemann, 52.

² Там само.

³ Там само, 53.

⁴ Циба, В. (2015). Епістемологічний словник Селарса. *Sententiae*, 33 (2), 41.

⁵ Там само, 44.

Міф про дане має, на нашу думку, за свій засновок тезу, висловлену Кантом у вступі до Трансцендентальної діалектики, про яку йшлося вище, а саме: споглядання є підвидом пізнання, а пізнання є підвидом репрезентацій. Відтак, ми можемо увияти собі репрезентації, які не мають пізнавального характеру. Отже, в структурі досвіду наявні певні елементи, які можуть як входити, так і не входити у стосунок до розсуду, залишаючись пасивно даними у чуттєвості.

Однак, пасивність таких «репрезентацій», яка означає не що інше, як невизначеність у внутрішньому спогляданні і, відповідно, неспівмірність розсуду, який пов'язується з предметами споглядання через схематизовані у часі – формі внутрішнього чуття – категорії. Отже, тлумачення змісту поняття предмета досвіду у його стосунку до чуттєвості через поняття даності підважує необхідну для Кантового трансцендентального ідеалізму теорію емпіричної афектації.

Проблема полягає в інтерпретації змісту понять споглядання та репрезентація: вище нам йшлося, що ці поняття вживаються Кантом іноді як синоніми, іноді – в діаметрально протилежних значеннях. Відповідно, вирішення проблеми емпіричної афектації пов'язано з проясненням співвідношення цих понять.

Зміст Селарсової теорії концептуального характеру споглядань. У своїй кантознавчій праці «Наука і метафізика. Варіації щодо кантіанських тем», вперше виданій у 1968 р., Селарс формулює свою відому тезу про концептуальний характер споглядань. Ми можемо реконструювати його аргументацію наступним чином¹:

1. Кант постулює строге розрізнення між розсудом та чуттєвістю як пізнавальними здатностями. І розсуд, і чуттєвість є елементами нашого пізнання.

2. Кант описує і чуттєвість, і розсуд через спільне їм обом поняття репрезентації (*Vorstellung*): чуттєвість є здатністю отримувати репрезентації, розсуд є здатністю пізнавати предмети через ці репрезентації.

3. Репрезентації на стороні розсуду є поняттями, репрезентації на стороні чуттєвості є спогляданнями. Поняття вможливають пізнання загального, споглядання – пізнання одиничного. Ми маємо 2 набори взаємно кореляційних понять: а) розсуд – поняття – спонтанність; б) чуттєвість – споглядання – рецептивність. Місток між цими наборами понять прокладається завдяки більш загальним поняттям пізнання та репрезентації.

4. Пізнання одиничного є безпосереднім, пізнання загального (дискурсивне пізнання) є опосередкованим формами предикативного судження.

5. Безпосередній пізнавальний стосунок до предмета здійснюється через демонстратив «це», наприклад, в репрезентації типу «це – куб». Дана репрезентація не є предикативним судженням типу «Цей предмет є кубом», натомість мала би передувати йому: «...безпосередній стосунок можна сконструювати на основі моделі демонстративу «це» ('this'). Відповідно до цієї моделі, яку я в цілому вважаю вірною інтерпретацією, споглядання є репрезентаціями того, що можна позначити через демонстратив «це» (*intuitions would be representations of thises*). Відтак споглядання остільки є концептуальними, оскільки взагалі репрезентувати щось як «це» можливо лише концептуально (*would be conceptual in that peculiar way in which to represent something as a this is conceptual*)»².

6. Споглядання є, згідно із Кантом, результатом дії продуктивної сили виображення, яка реалізує функцію розсуду на рівні рецептивності. Отже, позірно вірний висновок про передування «остенсивних репрезентацій» типу «це – куб» є хибним. Отже, якщо послуговуватись термінами передування, форма предикативного судження і репрезентації-поняття передують репрезентаціям-спогляданням: «...вираз «це – куб» висловлює репрезентування (*represanting*) чогось на кшталт кубу способом, який концептуально передує «кубу» як загальній чи універсальній репрезентації; тобто, тим способом, який концептуально передує предикації чи судженню»³.

7. Сфера рецептивності зазнає афектації з боку розсуду. Відтак, на рівні трансцендентної афектації рецептивність зазнає афектації одразу з обох сторін – зі сторони речей самих по собі та зі сторони розсуду, – конститууючи предмет, що споглядається. Цей предмет здійснює емпіричну афектацію, яка уможливується лише завдяки тому, що споглядання мають концептуальну складову: «Чуттєвість, за Селарсом, взагалі не може бути пасивною, адже активністю її наділяють зовнішні впливи об'єктів, з одного боку, і самоафектації свідомості за допомогою чистих понять»⁴.

¹ Sellars, W. (1993). *Science and Metaphysics. Variations on Kantian Themes*. New York: Humanities Press, 2-8.

² Там само, 3.

³ Там само, 6-7.

⁴ Циба, В. (2015). Епістемологічний словник Селарса. *Sententiae*, 33 (2), 43.

8. Отже, опосередковане дискурсивне пізнання можливе лише завдяки тому, що безпосереднє споглядалне пізнання має концептуальний характер.

Текстуальні підстави для теорії концептуального характеру споглядань у КЧР та проблеми Селарсової інтерпретації. Змальована вище теорія концептуального характеру споглядань як певного виду репрезентацій прямо обґрунтовується текстом КЧР. Йдеться про Кантову теорію трансцендентального синтезу, яка була сформульована в А-дедукції і частково відтворена у §26 В-дедукції. Трансцендентальний синтез – це функція продуктивної сили виображення, яка конститує сферу рецептивності. Кантові йдеться про 3 види трансцендентального синтезу і, відповідно, про 3 «етапи» реалізації продуктивної сили виображення:

1. *Синтез апрегензії (схоплення) у спогляданні*, значення якого полягає у пов'язуванні множини точок, як елементарних складових простору, у певну просторову фігуру¹.

2. *Синтез репродукції у виображенні*, значення якого полягає у «добудові» виображенням невидимих сторін чи властивостей предмета або у реконструкції предметних зв'язків, які не є даними в актуальному спогляданні, утім з необхідністю, за певним правилом, передбачаються тим предметом або множиною предметів, які дані в актуальному спогляданні. Завдяки цьому типу синтезу увиразнюється відмінність між поняттями образ (Bild) та предмет (Gegenstand)².

3. *Синтез рекогніції (впізнання) у понятті*, значення якого полягає у тому, щоби поєднувати окремі ознаки предмета в єдине ціле, утворювати з конгломерату, сукупності частин, предметне ціле, яке може бути визначеним за допомогою поняття (поєднання репрезентацій і конституювання визначуваного цілого окремих репрезентацій)³.

Як бачимо, теорія концептуального характеру споглядань є не стільки інтерпретацією, скільки результатом вірної розстановки наголосів при роботі із текстами обох видань КЧР. Утім, вслід за, здавалося би, розв'язком проблеми емпіричної афектації постає нова, ще більш складна проблема, відповідь на яку текст КЧР вже не дає. Йдеться про те, що взагалі являють собою ці типи трансцендентального синтезу? Очевидно, що вони не мають інтуїтивно зрозумілого для нас характеру дії, яка розгортається у часі, оскільки ці «акти» синтезу мають своїм завданням таке конституювання сфери рецептивності, яке би вперше уможливило протікання будь-яких процесів у часі. Відтак, дія продуктивної сили виображення є позачасовою, природа її «конститутивного» стосунку до реального досвіду є незрозумілою, так само як і її онтологічний статус.

Представники аналітичного кантознавства дуже обережно ставляться до цієї сторони Кантової філософії і воліють списувати його на застарілу «трансцендентальну психологію»⁴. Вілфрид Селарс не є виключенням. Він слідує настанові, засвоєній Л. Вітгенштайном, П. Стросоном та Дж. МакДавелом⁵, і бачить завдання критичної філософії не у тому, щоби інтроспективно відслідковувати механізм роботи несвідомих ментальних актів, які мають своїм наслідком утворення репрезентацій. Натомість, він бачить його у тому, щоби реконструювати ці механізми на основі концептуальних засад послідовної логічної семантики: «Його мета закорінена в завданні окреслити перебіг ментальних змістів у термінах пропозиційних змістів... репрезентація показує нам активність її когнітивного суб'єкта, репрезентування виявляє те, за допомогою класу яких актів він пізнає, натомість корелятом здійснення акту, а відтак і об'єктивною підставою істинності його змісту, є інтенційоване суще, річ»⁶. Зрештою, логіка Селарсової інтерпретації є дуже схожою з логікою трансцендентальної аргументації у ТД самого Канта: відштовхуючись від припущення про відсутність «розриву» між суб'єктивними спогляданнями та об'єктивними поняттями – оскільки наявність такого розриву підважує будь-яку семантичну теорію – реконструювати умови, за яких споглядання набувають характеру об'єктивного змісту логічних понять (Селарс): «Трансцендентальна філософія в розумінні Селарса є доведенням граничних засад, за допомогою яких у трансцендентальній рефлексії викристалізовується теорія істини, невід'ємна від теорії значення, точніше концепція того, як відчуттєві уявлення досягають об'єктивно коректних когнітивних змістів»⁷.

¹ Kant, I. (1919). *Kritik der reinen Vernunft*. Leipzig: Meiner, 708.

² Там само, 708.

³ Там само, 710-711.

⁴ Козловський, В. (2016). Стросон і Кант: дескриптивна метафізика як концептуальна передумова аналізу «Критики чистого розуму». *Sententiae*, 34 (1), 33.

⁵ Циба, В. (2016). Концептуальність споглядання. Селарс добудовує Кантову епістемологію. *Sententiae*, 34 (1), 43.

⁶ Циба, В. (2015). Епістемологічний словник Селарса. *Sententiae*, 33 (2), 43.

⁷ Циба, В. (2016). Концептуальність споглядання. Селарс добудовує Кантову епістемологію. *Sententiae*, 34 (1), 48.

Висновки. Селарсова інтерпретація Кантової теорії досвіду має одну серйозну ваду. Селарсові йдеться про розрізнення концептуального і неконцептуального елементів досвіду. Відповідно до такої класифікації, під поняття *неконцептуального* підпадають різноманітні чуттєві враження, які ще не є репрезентаціями. Під поняття *концептуального*, відповідно, підпадають усі типи репрезентацій, тобто таких ментальних станів, які «мають пропозиційний зміст і можуть бути виражені вербально»¹. Посилаючись на перший розділ праці Селарса «Наука і метафізика. Варіації щодо кантіанських тем», В. Циба дає також наступну інтерпретацію позиції американського філософа: «Кант схиляється до обмеження терміна “свідомість” апперцепіюванням і апперцепіюваним як таким, що виправдовує припущення про існування особливого класу відчуттєвих вражень, наприклад, візуальних і тактильних, які взагалі не апперцепіюються й водночас мають місце «у» свідомості. Щодо такого типу свідомості Селарс вживає предикат «відчуттєва» (*sensory consciousness*). Цей вираз слід розуміти так, що сенсорна будова нашого тіла дає змогу адекватно сприймати каузальний вплив речей самих по собі й набувати переконань про їхнє існування»². Отже, можемо встановити відповідність між поняттями *неконцептуального* і таких елементів досвіду, які не *апперцепіюються* трансцендентальним суб'єктом.

На нашу думку, така позиція Селарса є відверто хибною, оскільки Кантова модель досвіду передбачає, що чуттєві враження, як найбільш елементарні складові досвіду, які надають йому зміст, завжди вже є «апперцепіюваними», тобто такими, що мають стосунок до єдності трансцендентального суб'єкта пізнання. Ми вважаємо, що саме елімінація розрізнення концептуального і неконцептуального у досвіді і редукція всього змісту досвіду до *репрезентацій* забезпечує вирішення проблеми трансцендентної афектації, яку Селарс, концентруючись на проблемі емпіричної афектації, «вносить за дужки» як належну психології, а не критичній філософії.

References:

- Allison, H. (2004). *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*. New Haven: Yale UP. [in English].
- Bogachov, A. (2011). *Dosvid i sens* [Experience and Sense]. Kyiv: Duh i litera. [in Ukrainian].
- Cohen, H. (1885). *Kants Theorie der Erfahrung* [Kant's theory of experience]. Berlin: Dümmler. [in German].
- Сyба, В. (2015). Epistemologichnyj slovnyk Selarsa [Sellars' Epistemological Lexicon]. *Sententiae*, 33 (2), 41-50. [in Ukrainian].
- Сyба, В. (2016). Konceptualnist spoglyadannya. Selars dobudovuye Kantovu epistemologiyu [Conceptuality of the Intuition: Sellars completes Kant's Epistemology]. *Sententiae*, 34 (1), 42-60. [in Ukrainian].
- Eisler, R. (1984). *Kant-Lexikon: Nachschlagewerk zu Kants sämtlichen Schriften, Briefen und handschriftlichen Nachlass* [Kant-Lexikon: reference work to Kant's all writings, letters and manuscript estate]. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag. [in German].
- Guyer, P. (1987). *Kant and the Claims of Knowledge*. Cambridge: Cambridge UP. [in English].
- Kant, I. (1919). *Kritik der reinen Vernunft* [Critique of Pure Reason]. Leipzig: Meiner. [in German].
- Kozlovskyj, V. (2016). Stroson i Kant: deskryptywna metafizyka yak konceptualna peredumova analizu «Krytyky chystogo rozumu». [Strawson and Kant: Descriptive Metaphysics as Conceptual Background for the Analysis of "Critique of Pure Reason"]. *Sententiae*, 34 (1), 25-41. [in Ukrainian].
- Langdon, R. (1998). *Kantian Humility*. Oxford: Oxford UP. [in English].
- McDowell, J. (2009). *Having the World in View. Essays on Kant, Hegel and Sellars*. Cambridge, Mass., London: Harvard UP. [in English].
- Minakov, M. (2015). Podiia pervy'nngo dosvidu i filosofiya. Metateoriya dosvidu v Kanta i Kvajna. [The Event of Primary Experience and Philosophy. Metatheory of Experience in Kant and Quine's Epistemologies]. *Sententiae*, 33 (2), 64-74. [in Ukrainian].
- Sellars, W. (1993). *Science and Metaphysics. Variations on Kantian Themes*. New York: Humanities Press. [in English].
- Strawson, P. F. (1966). *The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason*. London: Methuen. [in English].
- Veihinger, H. (1892). *Kommentar zur Kants Kritik der reinen Vernunft* [Commentary on Kant's Critique of Pure Reason]. Stuttgart: W. Spemann. [in German].

¹ Циба, В. (2015). Епістемологічний словник Селарса. *Sententiae*, 33 (2), 43.

² Циба, В. (2016). Концептуальність споглядання. Селарс добудовує Кантову епістемологію. *Sententiae*, 34 (1), 48.

PHILOSOPHY OF RELIGION

Olha Hordiichuk

Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

MENTAL STEREOTYPES IN THE ORTHODOX TRADITION

The article deals with the specificity of Orthodox mental stereotypes in Ukrainian society and their religious and mythological basis. The role of religious stereotypes as one of the most important factors influencing the formation and transformation of Ukrainian religious identity is determined. The influence of a religious stereotype as a marker of confessional belonging, a factor of awareness of an individual of belonging to a religious community is substantiated, which functioning as a fragment of the religious picture of the world, transforms the subjective perception of religion into an imperative for all members of the community. Stereotypical forms of traditional mythological structures are established, that realize the attraction of the believer to inertia and conservatism.

Keywords: mentality, stereotype, Orthodox stereotype, mental stereotypes, identity.

The phenomena of secular and religious, differing in their peculiarities, in the everyday life of the Ukrainian believer are dialectically interconnected. In a broad sense, on the one hand, there is a tendency to increase the influence of religion in society; on the other hand, many problems are directly connected with ensuring the harmony between secularism and religiousness. An analysis of these issues requires the use of a methodological approach, which takes into consideration the fact that modern society functions in conditions of secularization and secular state. Given this, in a legal state and civil society, there are great opportunities for achieving harmony between secularism and religiosity on the basis of tolerance.

For centuries, national communities were influenced by religion, prevalent in a particular area. The peculiarities of religious domestic practices in different countries were transformed under the influence of only national culture and history. National culture influences the peculiarities of religious ritualism as if synthesizing religious consciousness and national traditions into a conglomerate of values, ideas and ideals, which suggests the existence of national-religious pictures of the world as integrity.

The formation of the Ukrainian believer mentality essentially determines the nature of religion, which actualized the archetypes that influence the formation of religious consciousness. The predominance in society of religious values is accompanied by the formation of confessional consciousness, which is the core of stereotypes that has mental rooting. Confessional consciousness interacts with other structural components of consciousness, so the combination of a set of ideas, knowledge and attitudes, which are detected and assimilated in the process of ontogenesis, accumulated through the life experience of a person and an ethnic community, led to the formation and development of ethnic syncretism. Its features in Ukraine are expressed in customs, holidays, folklore, literature, architecture, music, behavioral skills, moral norms, in other words, in the components of culture, which are carriers of ethnic. Cultural Matrix is a daily ritual with a concentrated expression of ethnic mythology and history, the basis of borrowings and innovations, which preserves the relative memory of mythological thinking and the mythological effect of previous eras.

The spiritual picture of the world of the Ukrainian people reflects the features of Orthodox culture and morals; it was formed on the territory of Ukraine under the influence of Ukrainian national tradition, Ukrainian history and intercultural relations. Religious and national pictures of the world are in constant interaction, this creates a general picture of the world of Ukrainians, in which religious values are organically part of national identity structure.

Thus, in modern Orthodox identification, a persistent trend is the predominance of the cultural factor. Orthodoxy moves toward cultural identity due to the ideological vacuum in society, the weakness of the civic consciousness, the challenges of globalization and the Soviet atheistic heritage. Not the last role played by the phenomenon of historical memory, according to which this identity is considered to be

traditional, whereas in fact it undergoes substantial transformations. The Orthodox identity of a Ukrainian believer acquires a great deal of cultural identity through, that the cultural identity "I am Orthodox" has a wider manifestation than a religious identity, "I am an Orthodox Christian". Thus it can be stated, that the person often considers himself Orthodox not because he believes in God, but because he is baptized and lives in the country with Orthodox traditions, thanks to which, along with the national culture, he feels a spiritual affinity with the Church¹.

Practice shows that the Orthodox identity does not stipulate other requirements, except spontaneous faith, confessional self-identification, and at least weak attempts at churching formation. The spiritual needs and personal experience of faith and religion constitute the sacred nucleus of Orthodox identity; its outer shell, combined with cultural symbols and practices, adapts this experience in the social world. Clearly, when the Orthodox identity is accompanied by the adoption of the appropriate way of life, then its subjective significance is deeper. It defines the system of values of the individual, a variety of life choices, under the influence of which identity becomes Orthodox in all aspects, including civic.

It is known that any denominational identity is based on the acceptance of one doctrine for all followers of Faith. Thus, a believer who wishes to be Orthodox must coordinate deeds and judgments with the texts of the Holy Scripture and the traditions of the Holy Translation, that is, identify with the values laid down in them. However, even while maintaining faithfulness to the truth of Orthodoxy in all words and deeds, the individual character of the way of life leads him to "specialization" within the Orthodox confession, creates different variants of the embodiment of Orthodox identity according to social characteristics.

In the conditions of the transformation of confessional identity, in particular of the Orthodox, the constancy and conservatism of religious stereotypes become important. The emergence of religious stereotypes is related to the need to integrate the truth of God within the limits of human understanding; it arose at a certain stage of development of society. Religious concepts were embodied in dogmas, rituals that still remain stereotypes of consciousness and behavior. There is a connection of stereotypes with archetypes, myths, superstitions, settings, since the construction and reproduction of a religious identity contains symbolic, figurative and value components. The basis for the emergence of ethnoreligious stereotypes, which can be positive or negative, is using by participants of the interaction of incomplete, distorted images, constructed from current items of the moment. Religious organizations implement specific behavioral programs, aimed at curbing the tendency toward individualization, increasing the variability of behavior, using also stereotypes that liberate a person from making individual decisions in typical situations. In rites and customs as types of stereotyped behavior, the syncretic part of ethnoreligious stereotypes is clearly expressed. A religious stereotype has the ability to influence non-religious people as justifying the perception of the church or religion and the attitude towards them. The change in stereotypes in everyday religious consciousness is very slow. Today, when the way of life of Orthodox believers is transformed, stereotypes that accumulate standardized collective experience help to orient in everyday life.

Stereotypes are formed under the influence of the unconscious collective rethinking of information by the socio-cultural environment and with the help of purposeful information influence. Among them, there are auto-stereotypes, that embody the ideas of the Ukrainian Orthodox believers about themselves, their religious community and have positive character and hetero-stereotypes, which reflect the attitude of the community or its members on the part of representatives of other communities, including non-religious ones.

Religious hetero-stereotypes in Ukrainian society include the notion of the role of women in the family and society. Stereotypes regarding men and women formed in society led to the definition of the status of a certain gender. Despite the fact that the mental approach considers these relationships from a neutral position, but still includes the idea of an unequal distribution of resources by mental feature, which is attributed to the individual. That religion is capable of distinguishing certain values and ideals for a person, it is possible to give reasoned answers to the questions of the present by focusing on them.

Since the second half of the twentieth century, there is particular interest in the issue of mental equality in religion, because it formed and laid down certain mental bias and stereotypes. Awareness of the

¹ Борецько, Ю. (2015). Національний чинник у формуванні православної ідентичності в сучасному українському суспільстві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство», 12, 62.*

injustice of established church practices generates the desire to achieve mental equality in the religious and spiritual sphere, which is due to the development of self-consciousness of women who, having certain spiritual needs, have resorted to criticizing the sexist arguments of the church. The researcher of this problem V. Sukovata notes, analyzing the emergence of feminist and mental studies in theology, as a result of the development of women's self-consciousness, the most active women demanded the introduction of mental egalitarianism in religion and theology and the recognition of women's merits in the development of spirituality, "referring to examples from the Bible, also reviewing a number of discriminatory practices that manifest themselves in prohibiting the study of women's sacred texts, the teaching of theology and the conduct of service"¹.

To some extent, the reasons for the appearance of these stereotypes are in the content of the Scriptures itself, which contains a well-known tale of the fall from grace, where the act of women is often understood as aiding of Satan, as a result of which mankind was punished by God. According to the national researcher N. Chukhim, "the starting point in understanding human nature, which largely set the paradigmatic vision of the mental problem for Christian thinking and the whole of European culture, is the story of creation and fall, with which the Bible begins"². Inequality between the sexes is expressed in the emphasis on the seclusion of women because she comes from Adam's rib, which emphasizes her sinfulness. On the other hand, one can hardly accuse Christianity of looking at a woman as a lower creature, because it is the only religion that proclaimed the highest and most perfect representative of the human race of the Blessed Virgin Mary. Her humility Joseph is explained by the possibility of subjugating a more perfect creature to a less perfect because the attitude of obedience in Christianity is determined not by quality, but by functions.

The main source of these stereotypes is traditional literature, which is presented exclusively by the men-authors and contains a discriminatory attitude towards a woman in the Church, in particular, austerity benefits for monks. Religious stereotypes about the attitude towards women in society originate from a patriarchal religious heritage, which laid the foundations for the undivided domination of men in the public and spiritual spheres. The religious background has the majority of traditional stereotypes, which involves limiting the civil activity of women to private life, assigning men and women different rights and opportunities in society.

Denominations of Christianity differ in relation to the role of women in society and in the church. The question of women's ordination was in the epicenter of attention and caused heated discussion in various religious organizations, becoming an important challenge for many of them. A view of this problem in terms of Orthodox doctrine is conservative. According to church canons, women are denied the right to the holy san, and discussions about women's ordinances were less intense than among Catholic theologians, clerics and parishioners themselves, although some Orthodox theologians and priests emphasize the importance of a broad dialogue on this issue within the Orthodox tradition. It should be noted that a significant number of women believers, but very often neglected their needs, although it would be appropriate to allow them to participate in church life and to fulfill their divine vocation with the greatest benefit in disclosing their personality.

The everyday life of modern believers is also determined by Orthodox traditionalism that largely predetermines the regulation of all aspects of their lives – from appearance to human behavior. These instructions are very pronounced among ordinary believers. The clothes of an Orthodox woman should emphasize the modesty of its owner, so she needs to be dressed in a long skirt and a blouse or a shirt with a closed collar and sleeves to the elbow and a scarf. Women are forbidden to use cosmetics, have long nails and cut hair. The appearance is consistent with the manner of behavior that involves lowered eyes, silent voice, restrained smile, etc. Significantly relaxed demands on the appearance of men, whose elements are often a costume without a tie, a zippered top-shirt of light color.

We note that the national mental tradition was formed in the domain of Orthodox values, which for centuries was reflected in literature, art, national-cultural symbols and thus stuck in public consciousness and public practice. The Ukrainian Orthodox picture of the world reflects the specificity of Orthodox culture and morality, which were formed on the territory of Ukraine under the influence of national history and between cultural ties, feminine identity in accordance with the national perception of biblical texts and

¹ Суковата, В. (2004). *Гендер і релігія. Основи теорії гендеру*. Київ: К.І.С., 384.

² Чухим, Н. (2006). *Візія жінки у західній філософській традиції (від античності до модерну)*. Київ: Київський інститут гендерних досліджень, 56.

holy patristic literature. Christian philosophical reflection in the Ukrainian tradition lays down some basic principles on which the Orthodox picture of the world is based, that finds its expression in the tradition of Kyiv Christianity. Among them we can distinguish the following postulates: the priority of respecting the personality as the image and likeness of God; an understanding of personal freedom as God's gift; synergy of the spiritual and bodily essence of man; evaluation of mind and cognitive abilities as a sign of the presence of charisma in human nature; Sophie logical-dialectical method of theology¹. Determination of the basic principles of female essence through the prism of national tradition contributes to the detection of the existential content of women's and the full development of women with the goal of building a holistic, spiritually and intellectually developed personality.

As we see, in Christianity the attitude towards women is ambiguous. On the one hand, she is interpreted as a derivative of a man, and on the other – as a wife and mother, a carrier of goodness, mercy, caring, love, sacrifice. The Ukrainian national outlook is not characterized by a rigid contrast between natural and cultural. The Ukrainian Orthodox tradition, which partially assimilated pre-Christian beliefs, emphasizes the deification of man in his spiritual and bodily indissolubility and understanding of questions of mental in the aesthetic and ethical space. The mental tradition of the Ukrainian Orthodox picture of the world guides the person to an active, optimistic life position, judicious and balanced attitude towards the needs of the body and spirit.

Understanding a woman in the categories of perfection of the Orthodox faith gives her the status of universal God's creation. According to representatives of the Church, a woman in Orthodoxy is considered a source of piety, so its inner world must conform to its appearance, and pure thoughts are the right thing to do. God's incarnation was realized through a woman; thanks to her the continuity of the human race is ensured. Women peace bearers actually became the first apostles, because they were told about Christ's resurrection and the Holy Mary Magdalene is honored as being Saints. "Being equal before God and having the same human dignity, a man and a woman, however, have different purposes on earth. Man, since he is created stronger, set to go ahead, bear the burden of responsibility, be the leader"². The fulfillment of the Gospel commandments is through the perfection of the individual, leading a woman beyond the limits of policies of mental asymmetry of the patriarchal society.

The most perfect woman is the Mother of God, which showed her perfection not only on everyday life but also on social levels: with a group of like-minded people she followed Jesus, taking part in the sermon of a new revolutionary religion at that time, which brought with it counter-cultural social ethics. The holy women of the Ukrainian Orthodox Pantheon were recruited to the face of the saints through their mercy, educational activities, and participation in the development of the sacred space in the native land, which reveals a certain specificity of the understanding of women's holiness in the Ukrainian national consciousness.

The most prominent Ukrainian women of the Middle Ages and the New Age demonstrated a combination of deep Orthodox faith with successful socio-political, cultural and educational activities³. Ukrainian medieval society produced two opposite approaches: stimulated the acquisition of proper education, social activity for women of noble birth and embodied certain restrictions for women of a simple kind, which ensured their dependence on socio-economic circumstances. If the Orthodox picture of the world of Ukrainians testified to the equality of all before God, then the national one – shared the opportunities for women in the social and economic sphere to represent members of different classes of layers.

Structurally-semiotic analysis of archaic ideological notions and symbols of the Ukrainian people, reflected in folklore, testifies, that in the cultural-national picture of the world of Ukrainian women's identity was formed within the framework of a two-level paradigm – mystical and household⁴. In the first paradigm a woman symbolizes the sacred: the creation of the world, the eternity of life, protection from dark forces, the connection between the earthly and heavenly world, is adored as Eternal Femininity, one of the faces of paired deities. At the household level, a woman is perceived as a mother, who, through the birth

¹ Харьковщенко, С. (2003). *Софійність кийського християнства*. Київ: Наук. думка, 224.

² Слюсар, Н. (2008). Жінка хай мовчить? Розмови про «гендерну рівність» нині дуже модні. А чи не ущемляються права жінок у Православ'ї? *Управління Волинської єпархії Православної Церкви України* <<http://www.pravoslavivolyzni.org.ua/gazeta/stattja/?newsid=841>>. (2008, червень, 27).

³ Андрусів, С. (2006). *Українки в історії*. Київ: Либідь, 37-39.

⁴ Борисенко, В. (2007). *Українська етнологія*. Київ: Либідь, 220-228.

of a child, connects the past, present and future of the family; as a good mistress, who carries on her shoulders the burden of domestic labor. According to the forms and results, this activity can be considered proto-feminist within the Orthodox culture. It is the combination of the Orthodox faith with the active public activities of Ukrainian women laid the foundations of Ukrainian feminism.

Considering the concept of mental and the compatibility of this approach in the field of social philosophy, we should pay attention to feminist views, which reflected mental ideals, stereotypes in religious beliefs and the deconstruction of mental inequality. According to feminist theologians, Christianity is a patriarchal religion. Therefore, for Orthodox, the idea of the possibility of changing mental stereotypes is unacceptable. Indeed, regardless of the changes taking place in a society, the active life position of women, Christianity sees its purpose and implementation only in motherhood. Speaking about the position of men and women in Christianity, it is worth noting that refers only to the sphere of spiritual merging with God, despite equality before God.

Thus, the image of Bereginya is perceived today through the prism of the stereotypes that have been formed in the Ukrainian tradition and identified with the Mother of God¹. Some scholars regard the image of the woman-Bereginya imposed on Ukrainian society. As noted by A. Kis, it "on the one hand, reproduces conservative mental stereotypes with the characteristic attachment of a woman exclusively to the private sphere (family, home), on the other hand, under the slogan "the revival of tradition" is planting an artificial model of female identification, which in fact has little in common with the Ukrainian past"². That is, according to a researcher, the main semantic load of this image is the absolutization of female reproductive and domestic functions and not the assertion of its "matriarchal" social dominant. In addition to family values, a woman in Orthodoxy is a source of piety, and that's why her inner world has to correspond to her appearance, and pure thoughts must correspond to the right actions: "The danger that awaits Ukrainian women in these circumstances is to create and maintain an illusion of the special and high status of women in Ukraine, which in reality has little in common with the existing social realities. At the same time, such a position actually provides moral grounds for the legitimate displacement of women in the private sphere. Bereginya stereotype is the ideological drug, a self-deception, a way to escape from cruel reality, where a woman is disheartened, exploited, disenfranchised and silent, into the world of dreams – where the entire Ukrainian space revolves around the woman-Bereginya, proudly standing on the pedestal. This myth significantly hinders Ukrainian women from realizing their own problems and perspectives in the socio-political sphere"³.

It is these positions that revived knowledge about the "matriarchal stereotype". The polemic concerning the objectivity of this stereotype was initiated by O. Kis in a review of the research by A. Lutsenko, and then deconstructing the stereotype of motherhood and childhood in the Ukrainian tradition. Among the main arguments is the harmfulness of the "neo-romantic retrospective stereotype about a Ukrainian woman" for the development of feminist studies in Ukraine, which in the author's consciousness are associated with the Western-European tradition of feminist critique of science. It is not surprising that "the researcher compares the stereotype of a Ukrainian woman with "a collage of hypertrophied literary images, historical legends and ideological slogans", which is hardly satisfactory, "requests of a serious scientist-ukrainianist". Not less dangerous, according to the author, is "the stereotype of Perfect Motherhood and Childhood in the Ukrainian Tradition".

Interesting and deep considerations A. Kis highlight the starting position: "Having excluded from this patriarchal image of Bereginya this essential component, it will be difficult not to see in it the lack of meaning of ideological exaltation of the Woman in the conditions of existence of real and widespread discrimination"⁴. Therefore, we can speak not only about the author's position but also about the assertion in the Ukrainian historiography of the feminist direction of research on a particular problem. In general, the transfer of research attention from the plane of creating stereotypes to its deconstruction is a natural and favorable phenomenon for the further development of domestic mental studies.

It belongs to the scholars who considered contemporary nation-building in Ukraine through the prism of the creation of tender myths, in particular, the Master of Tender Studies at the Central European

¹ Луценко, О. (1999). *Жіноче начало в українській ментальності. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні*. Одеса, 17.

² Кісь, О. (2003). Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. *І*, 27, 6.

³ Ibid, 8.

⁴ Ibid, 6.

University in Budapest N. Monakhova. The researcher stresses that "in the process of nation-building in Ukraine, that is, in the process of creating the concept of "Ukrainianity", the modern concept of the patriarchy". It determines the nature of this phenomenon in the deformation of the "process of an ethnic group transformation into a nation" under the Soviet modernization and militarization, when the "model ... of a non-ethnic community based on common social and economic goals" was proposed, and the peasantry, as "the traditional basis of society... survived a series of traumatic experiences"¹. Observing the activities and rhetoric of women's political organizations allowed the researcher to construct a model for the settlement of modern mental relations in Ukraine. On the one hand, "the need is discussed for the elimination of all forms of discrimination", and on the other – the revival of family values, which are essentially patriarchal. Consequently, N. Monakhova quite naturally emphasizes its controversial nature, which will inevitably lead to a choice in favor of either a different direction. In fact, the researcher left her rhetorical question open.

Mental theory and feminist critique offer a model of female identity, which is formed taking into account such principles: a woman chooses her need for education and the branch of the social and productive sphere for further successful socialization; a woman receives remuneration for her work without any harassment in terms of mental, participates in the control of material values distribution: legally and at the level of everyday culture; a woman uses the same protection of the individual, her property, political, social rights, as well as a men; a woman has the right to defend herself and to fight for her rights by all means accepted for the citizens of her society.

Orthodox faith, which is characterized by such features of Kyiv Christianity as evangelism, tolerance, openness to the world, became for Ukrainian women an inexhaustible source of inspiration and spiritual support in all areas of private and public life. That is why Ukrainian women combine feminism and Orthodox faith as various practices of self-discovery and self-improvement.

References:

1. Boreiko, Yu. (2015). Natsionalnyi chynnyk u formuvanni pravoslavnoi identychnosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [National factor in the formation of Orthodox identity in modern Ukrainian society]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya «Istorychne relihiieznavstvo»* [Scientific notes of Ostroh Academy National University. Series "Historical Religious Studies"], 12, 57-67. [in Ukrainian].
2. Sukovata, V. (2004). *Gender i relihiia. Osnovy teorii genderu* [Gender and religion. Fundamentals of Gender Theory: Tutorial]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
3. Chukhym, N. (2006). *Viziia zhinky u zakhidnii filozofskii tradytsii (vid antychnosti do modernu)* [A woman's vision in Western philosophical tradition (from antiquity to modern)]. Kyiv: Kyivskyi instytut gendernykh doslidzhen.
4. Kharkovshchenko, Ye. (2003). *Sofiinist kyivskoho khrystyianstva* [Sophistry of Kyiv Christianity]. Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
5. Sliusar, N. (2008). Zhinka khai movchyt? Rozmovy pro «hendernu rivnist» nyny duzhe modni. A chy ne ushchemliaiutsia prava zhinok u Pravoslavi? [Let woman keep silece? Talk about "gender equality" is now very fashionable. And are not violated the rights of women in Orthodoxy?]. *Office of the Volyn Diocese of the Orthodox Church of Ukraine* <<http://www.pavoslaviavolyni.org.ua/gazeta/statija/?newsid=841>>. (2008, June, 27). [in Ukrainian].
6. Andrusiv, S. (2006). *Ukrainky v istorii* [Ukrainian women in history]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
7. Kis, O. (2003). Modeli konstruiuvannia gendernoi identychnosti zhinky v suchasni Ukraini [Models of Constructing the Gender Identity of a Woman in Contemporary Ukraine]. *Yi*, 27, 6-12. [in Ukrainian].
8. Labur, O. (2008). Istoriohrafichni aspekty vzaiemovidnosyn genderu i natsiotvorennia v Ukraini [Historiographical aspects of gender relations and nationalization in Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Istorychni nauky: Zbirnyk Naukovykh prats* [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. Historical Sciences: Collection of Scientific Papers], 6, 59-65. [in Ukrainian].
9. Borysenko, V. (2007). *Ukrainska etnolohiia* [Ukrainian ethnology]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
10. Lutsenko, O. (1999). *Zhinoche nachalo v ukrainskii mentalnosti. Zhinochi studii v Ukraini: Zhinka v istorii ta sohodni* [Women's beginning in Ukrainian mentality. Women's Studios in Ukraine: A Woman in History and Today]. Odesa. [in Ukrainian].

¹ Лабур, О. (2008). Історіографічні аспекти взаємовідносин гендеру і націотворення в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Історичні науки: Збірник Наукових праць*, 6, 63.

Maksym Melnychuk, PhD in Philosophy

National University of Water and Environmental Engineering, Ukraine

EXPLICATION OF THE MEANING OF THE SYMBOLIC ESSENCE OF MUSIC IN THE SACRICAL ACTIONS OF CHRISTIANITY

The article presents an analysis of the essential role of musical art in the cult practice of Christianity. The mechanisms of influence of this type of art and its functional load that emerge as a consequence of suggestive influence in the process of sacral action in Christianity are clarified. It is substantiated that due to the musical art used in cult practice, it is possible to create abstract images of religious-mystical content, which contributes to the strengthening of mental experiences and the approach of catharsis. This sacrament finds its goal in what is beyond expression in music from a variety of musical styles and religious-sacred filling, from various times and places, in praise and prayer, and in relation to all of life. Matters like memory, health, emotion, time, harmony and spiritual solitude.

Keywords: musical art, sacred action, Christianity, spirituality, catharsis.

Among all the arts that Christianity uses for its suggestive purposes, music holds a special place. Musical art is an instrument of influence that reflects reality in sound artistic images and actively imparts to the psyche and emotional states of people, expresses feelings related to the idea of a generalized plan. Why is one of the places under the sun given to music? Why in the formation and strengthening of religiosity, are an emphasis on the determining role of musical art? Many research of outstanding philosophers, art critics, cultural scientists of the past and present are devoted to this problem among them Aurelius Augustinus, G. Hegel, K. Gottwald, B. Asafiev, Z. Lissa, E. Yakovlev, O. Antonova, L. Shugayeva and others.

The purpose of our study is to carry out a structural analysis of the peculiarities of the role of musical art in the process of sacral actions, as well as to outline its peculiarities and definiteness in the syncretism of the religious activities of Christian currents.

Painting and sculpture for all their usefulness and suitability for religious activities bring to the cult a significant element of "clarity", which in some cases can instill elements undesirable for the church in the moods and beliefs of the faithful. This element is absent from the sound images which in particular explains the special attention paid by theologians to the art of music. As a Church, the Religious Institute valued not only its abstractness, "spirituality" in music, but the fact that it could reveal the depths of the priesthood. In relation to the above, Pope Pius XII emphasized – "... sacred music does not sound during the liturgy; it is not added to the liturgy; it is itself a liturgy"¹.

Let us say that, in general, there are deep contradictions between the ecclesiastical dogmatic definition of the tasks of sacred music and the process of functioning of musical culture in its historical development. First of all, Christian denominations, as a rule, do not consider music culture as an integral whole. They distinguish from it only some of the properties by which not only the communicative role of worship is realized but also creates a certain emotional atmosphere, the necessary psychological mood. For example, for worship, the ability of music to become a kind of "linguistic" form of communication between people is important. Music has an intonational naturelike ordinary human language, but it is more emotional and accessible. It easily overcomes national barriers, especially in countries with common cultural backgrounds. At the same time, music is characterized by abstraction from everything directly-subject, maximum generalization. This feature, which is characteristic of musical art, the process of separating human experiences from their specific content and transferring them to generalized musical-figurative structures, makes it possible to create extremely abstract, imagined images, including mystical-religious ones. In combination with the elements of theatrical action, religiously filled visual arts, architecture, instrumental music and singing acquire special efficacy, contributing to the perception of relevant religious information and the formation of a certain social and psychological type of believer.

¹ Антонова, О. (1977). Музыка и церковь. *Новое в жизни, науке, технике. Серия "Научный атеизм"*, 6, 18.

Moreover, church music, which is the "art of rhythm-word-intonation" containing a minimum of musical influence, has a special function. And this minimum is subordinated to the word, for the sake of a clear and emotionally intense detection of which this formula is being developed. A typical example of such music is the Gregorian chorus – the traditional pronunciation in Catholic mass of a priest "... a predetermined intonation as a kind of formula (rhythm-tone-verbal), followed by a chorus. Thus, the choir indicates a certain, predetermined way of singing"¹.

The orthodoxy jealously guarded this predetermined intonation system of cult singing from any external, "secular" invasions. But the fact that music as an artistic form of the depiction of reality is not merely an emotional signal or code of some or other religiously accepted religious beliefs has been overlooked. It is guided by consciousness and is a mental activity. The formation of the melody in its emotional and semantic expression is "... the creation of human consciousness, as well as its basis – a strictly rationalistic interval system"². It is also noteworthy that the reflection of the processes of reality in musical images is done through the study of deeply meaningful logical connections, because in the center of the whole system of musical sounds is a social person – the key and scale of comparisons, estimates, interpretations of phenomena of reality, which specifies their humanistic principle.

In order to be understandable to the general public or to be attractive, the Church is forced to turn to the figurative and artistic material that was formed in the course of the spiritual and practical activity of the masses at one or another historical stage. Getting into the sphere of ecclesiastical cult, this material is transformed, becoming a component of religious cult and acquires a new semantic orientation, ideological orientation and functions. Due to the fact that the religious feeling that leads the believer to the temple is an expression of social contradictions of the era, which are refracted due to the specific circumstances of his life, the perception of worship is deeply personal. If the transformation of artistic material into religious action is dogmatically consistent, it inevitably leads to a break with the usual language of the imagery of secular art, forming a number of "formulas" determined by liturgical action.

The aesthetic experience that comes under the influence of music is not something completely subjective. Every "I", according to Z. Lissi's fair remark, "... consists of diverse, inherited elements of society that are "no – I" and which govern our perception of a work of art. Our subjective experiences are determined by interpersonal factors ... on this basis, we are talking about a collective musical sense of the environment of a certain time"³. The multilayered musical reception (perception) is determined by the multidimensionality of its socio-historical and artistic determinants. Hence the contradiction between the perception that has historically crystallized into certain classes and the church's desire for a religious-dogmatic unification of professional music.

The Catholic Church strictly regulated the role of music in worship. This is clearly defined in the decisions of its cathedrals, the papal encyclicals and other documents of the Roman Curia and its congregations. The ideological dominance of the Church in the Middle Ages completely subordinated it to this kind of art. Music in Catholic worship was guided by the principle of "Per verbum sanctificatur cantum" – singing is consecrated through the word. It is important to note the importance of church singing as a catalyst for catharsis. The catharsis is able to awaken in a man the deepest spiritual experiences. In this regard, Aurelius Augustine remarked: "I wept moved to the bottom of my heart, hearing hymns and songs sung in Your Church, O God." [Augustine the Blessed. Confession. – Book. X. – Part 23.] It is no coincidence that there is such an attraction to the Gregorian chorus, where this principle is fully implemented and remains in Catholicism until today. In connection with the resolution on the reform of the liturgy "Motu proprio" ("On his own initiative"), Pius X in 1903 noted that for two millennia, the "supra-individual" and "eternal position of the Church had not been fully expressed in any musical form "as in Gregorian chorale"⁴. From the standpoint of today, it should be noted that the categorical nature of this resolution did not take into account a number of important circumstances that already diminished the possibilities of Gregorian singing. First, it is known that the choir sounded Latin, over time the content of its text became inaccessible to the mass of parishioners. In the Middle Ages, even for the Romans, Latin was already archaic. Second, despite all efforts, the Catholic Church could not preserve Gregorian singing in the form of an unchanging model of sacred music. Like any artistic phenomenon, Gregorian singing

¹ Асафьев, Б. (1971). *Музыкальная форма как процес*. Ленинград: Музыка, 213.

² Ibid, 343.

³ Lissa, Z. (1975). *Neue Aufsätze zur Musikästhetik*. Berlin: Heinrichshofen, 113.

⁴ Антонова, О. (1985). *Католицизм и искусство. XX век*. Мшсква: Мысль, 28.

could not be isolated from the artistic life of the era. This singing also evolved, the traditions of performance changed, the composition of the choir changed. That is the evolution of the choir indicates that religious art despite all the features of the "sacred" can also be realistic because in the creative work is always embodied sensual objective world.

True art has always gone beyond dogmatic guidelines. The artist could not confine himself to the dead scheme. Accumulating contradictions and hopes of his time, he embodies in his works the deepest understanding of the era. These features of artistic creativity explain that masterpieces of ancient church music often carry democratic tendencies, manifesting themselves in the ecclesiastical resolution of "eternal" themes, in the introduction of secular images, intonations that give the music a realistic orientation. Each new stage of social development required the church to renew its emotional and artistic means of influencing believers. The Church, even those adjustments that made the development of music as a form of art in the artistic (and more spiritual) practice of the era, could not be ignored. That is why the religious struggle to preserve the cult status of the music was from the beginning doomed.

It is important to note that, along with church art, folk music has always existed and never ceased to develop. The church feared the popularity enjoyed by folk art. It was opposed to ecclesiastical asceticism, affirming deeply earthly ethical-aesthetic values and ideals. Therefore, the Church at all times considered it her first duty to protect the "religious purity" of art. However, under the pressure of time, the Catholic Church was forced to compromise, secretly returning to what it denied. As Catholic theologians persistently insisted on the idea of the sinfulness of sensual enjoyment of music, they were not only compelled to reckon with this "sinfulness" but also granted it the right of citizenship in the liturgy. This contradiction is determined by the difference between the nature of the influence on a person of religion and art. The emotional response of a person to art, in particular to the art of music, is always more diverse than religious. "Even if the soul is grief-stricken," says Hegel about ancient church music, "beauty and bliss remain, the sheer grandeur and activity of fantasy in spiritual self-indulgence with its desire for diversity. This is a beauty that has a sensitive appearance, so often such pleasure with the melody is reduced to a purely sensual pleasure"¹. The impulse that deformed church music and transformed it into new forms was the social needs that arose in each new era in new forms of expression and that responded to the emotional order of time.

These features of artistic creativity are clearly reflected in the music of the Renaissance, presented in the fifteenth century by Dutch school. The multifaceted nature of this music has opened up opportunities for the emergence of new associations in the emancipated consciousness of the Renaissance man, which go far beyond religious beliefs. Dutch Mass completes the process of rejecting church mass from the canonical text. Content here was determined almost exclusively by musical means, which increased ambiguity, expanded the range of images. In the twentieth century, the Catholic Church very carefully turned to a choral polyphonic mass in search of increasing the effectiveness of the liturgy. Pius XII demanded in this "... an important area of great vigilance, to prevent the penetration into the church of such polyphonic music, in the eloquence, profanity, and vigilance of which the sacred words of the liturgy, which violate the efficacy of liturgy, glitter the liturgy"². But the centuries-old process of accumulating elements of realism in its depths came to its finale and at the same time gave rise to a new quality. Now the further development of music as an artistic phenomenon could only be made outside the needs of the cult, because, while still being religious, it had ceased to be ecclesiastical in nature.

Beginning with the Council of Trent (Counter-Reformation) cathedral, the Pope and his Curia issued one after the other formidable injunctions to shield Catholic liturgical music from new trends. As an antithesis to the growing popularity of opera, the oratorio was born in the bosom of the church. However, following the logic of the genre, which is close in its drama, imagery and musical style to the opera, the oratorio quickly switches to the concert stage. In the works of J. Bach and G. Handel, it appears in the form of grand dramatic canvases filled with deep humanism, excitement about the fate of humanity, dreams of the harmony of social relations. German romanticism, despite all the hopes of Catholicism, strikes him with an unexpected blow. The struggle of romanticism against clerical-noble conservatism was especially waged in the fields of art and philosophy. Masterpieces of spiritual music created by romantics can no longer be attributed to cult music. Over the 18 centuries of its existence, it has depleted stocks of not only the moral but also the aesthetic power of influence. This was felt well, for example, by F. Schubert. It is no accident

¹ Гегель, Г. (1968). *Эстетика. Москва: Искусство, I. XVI*, 216.

² Антонова, О. (1985). *Католицизм и искусство. XX век. Москва: Мысль*, 145.

that in his masses there is no mandatory phrase in the canonical text: "Credo ... in unam Sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam" ("I believe in a single holy Catholic apostolic Church"). Obviously, due to the absence of this part of the symbol of faith, Masses of Schubert were excluded from use in the Catholic Church¹. But not only this was the reason for this attitude of the church to Schubert: in his masses "... we see a rejection of the church tradition ... Actually, the artistic moment rises here to the level of self-sufficient fact"².

Even more skeptical of the church tradition was the work of G. Berlioz. Written by him in 1837, "Requiem" is an original work that has nothing to do with religious and religious music. The lyrical and formidable, sad and hopeful Requiem of Berlioz expresses a strong protest against the suffocating atmosphere of that time. The composer conceived Requiem as a solemn mourning ceremony celebrating the fallen heroes of the revolution, their courage, their high consciousness of civic duty. Berlioz cleanses the genre of mass, ridding it of archaic formal-dogmatic attributes and fills it with a lively feeling in its perfect artistic expression. If the Church transforms music into "stupid" from slavery and contempt³, the composer, while continuing the traditions of his great predecessors (from Bach to Beethoven), gives her true grandeur. That is the strict prescriptions of Catholicism regarding the use of sacred music for its intended purpose turned to the Church an unexpected paradox. Borrowing the traditional names of Catholic services or genres of traditional sacred music, the composers embarked on bold, creative, artistic transformations that were a direct challenge to the Church's zealots. Despite the use of traditional liturgical verbal formulas, the only creator of true high values – a human being – is sung in the newest "masses", "requiems", "choirs", etc.

The Orthodox Church uses the music of all its worship services no less extensively. But here, unlike Catholicism, it is extremely vocal and therefore coincides with church singing. Clement of Alexandria, emphasizing the importance of church music, strongly opposed the use of musical instruments in the church⁴. The only instrument that should sound in the temple is the human voice, since only a voice can translate the sacred word in musical sounds. Clement of Alexandria emphasized: "We have in use one tool – the word of peace; with its help we pay homage to God"⁵.

In Orthodoxy, church singing originated in Byzantium, but later it was influenced by local musical traditions, in particular, folk melodies, from which many were introduced to worship practices, and became part of the so-called church choir. To give the church singing some stability, since the XI century there is a banner chant, which is called the so-called banners (signs, "hooks"). Today, this chant is practiced only in Old Believers churches. But eight-voices, that is a system of eight "voices" (melodies), also borrowed from the Byzantine Church, have been rooted in the East Slavic countries. The number of votes is determined by the symbolism of the number "8", which according to Gregory the Theologian and Dionysius the Areopagite, is a symbol of eternity. The eight-voice practiced in the Eastern Church does not adhere to all the intricacies and musical forms of the Byzantine prototype, but retains its solid musical foundations, melodic and rhythmic properties. The musical characteristic of the eight-voiced was his lively, bright, joyful religious feeling without sorrow and sadness. In the history of the church singing, eight voices became the living source that initiated, in fact, all the ancient Orthodox chants. Only this can be explained by the fact that despite the richness and variety of these chants, they bear the seal of inner affinity, which is defined as a strict church style⁶.

As in Catholicism, all Orthodox worship is carried out in a constant scenario. This is the name in the liturgical books for a complete account of the chants and texts of all the prayers intended for the services of the changeable and unchanging, with the indication of their sequence. These include, for example, the Servant of the "Holy and Divine Liturgy", "Evening", "Early", and in Trebnik the "Act of consecrating the temple made by the Bishops", as well as prayer, funeral services, singing, consecration of buildings, etc. Despite this predetermined practice of blasphemy, it does not in any way diminish the art of vocal accompaniment of worship. What is more, regular visitors are so vocally sung as a result of the repeated repetition of songs,

¹ Gottwald, K. (1976). Leonard Bernstein's Messe oder die Konstruktion der Blasphemie. *Melos: neue Zeitschrift für Musik*, 2, 82.

² Ibid, 303.

³ Яковлев, Е. (1969). *Эстетическое сознание, искусство и религия*. Москва: Искусство, 106.

⁴ Шугаєва, Л. (2007). *Православне сектантство в Україні: особливості трансформації*. Рівне: О. М. Зень, 89.

⁵ *Настольная книга священнослужителя* (1993). Москва: Московская Патриархия, 4, 228.

⁶ *Настольная книга священнослужителя* (1992). Москва: Московская Патриархия, 1, 335.

thanksgiving and supplication formulas during litany and antiphon, that in many temples the need for the choir itself disappears. As for the special praises that are not sung to the eight voices, but to their own tunes, their execution usually causes a general emotional and prayerful uplift. These include "The Holy Quiet..." and Nods for the Evening, Troparion Holiday at the Great Evening, Troparion of the Feast, The Symbol of Faith at the Liturgy, The Great Epiphany for Early Service, and more.

It is necessary to point out the involvement of musical art in the practice of priesthood in Protestantism, where there is a whole repertoire of psalms for worship. Many religious poets and composers worked in this field. They created and multiplied songs and psalm songs for their fellow believers, occasionally publishing their collections, arranged according to the principle of one or another of the needs and occasions of church life. The numbering of works and their rubric by their content and purpose make it easy to use editions at congregations of believers. In addition to printed, there are many manuscript collections in the use of believers, which were copied by the believers themselves.

In Protestantism, however, there is no permanent repertoire of sacred singing, it is replenished with new creations – textual and melodic. In choir-based communities, their repertoire is almost constantly updated, and what has been performed previously has already been adopted as a part of common singing.

Protestants also in many cases accompany the singing with the playing of musical instruments. In the villages, bayan was most often used for this purpose, or even the accordion called "Heligonka" which was once very popular. However, not all communities have at least such a simple musical instrument. In the cities were popular pianos, harmonium, synthesizers.

This "synthesis" of religion and mass music has given rise to a number of pop works in which the Christian theme occupies a leading position. Touring priests appear to give churches a place to work with parishioners. For example, one of them (a former artist who became a popular theorist of modernist music in England and at the same time a religious preacher) G. Goodwin does not think of a church service without flowers, music and dance, a sharp vocabulary¹. The conflict surrounding the operas "Jesus Christ is a superstar", "The Magic of God" and others, is an indication of the widespread attraction to the genre of Christian mysteries. Moreover, it should be noted that the publication of the double vinyl album in the territory of the USSR, by the above-mentioned rock opera E. L. Webber, back in 1991, should be greatly appreciated by the One Evangelical Lutheran Church. With all the contradictions of the press and clergy estimates of these phenomena, the idea remains that during such performances people become involved in the Scriptures much more than during systematic visits to Sunday services. However, such "democratization" may well undermine the Church's power and authority. Numerous experiments in updating music, as well as in liturgical experiments, do not so much refine it as they produce chaos and confusion.

Thus, in combination with elements of theatrical action, painting, architecture, musical art becomes especially effective, facilitating the perception of relevant religious information and the formation of a certain socio-psychological type of believer.

Catholicism and Orthodoxy have developed vocal (as spiritual singing) and instrumental music throughout their history. Although both denominations decided on the place and role of music and singing in their cults during the early days of their functioning, the peculiarities of their development and establishment in different areas inevitably affected the nature of religious music. At the same time, the Catholic Church, which is characterized by tendencies of modernization of the cult, was more adaptable in this area. Orthodoxy, rather, paid tribute to traditionalism, but time and socio-historical conditions and the development of professional art are gradually affecting the transformation of his cult singing. Protestantism also demonstrates the ability to modernize music as an integral element of cult action.

References:

1. Antonova, O. (1977). *Myzika i cerkov* [Music and church]. *Novoe v zhizni, nayke, tehnike. Seria "Naychniy ateizm"* [New in life, science, technology. Series "Scientific atheism"], 6, 59-64. [in Russian].
2. Asafiev, B. (1971). *Myzikalnaya forma kak process* [Musical form as a process]. Leningrad: Myzika. [in Russian].
3. Lissa, Z. (1975). *Neue Aufsätze zur Musikästhetik* [New essays on music aesthetics]. Berlin: Heinrichshofen. [in German].
4. Antonova, O. (1985). *Katolicizm i iskusstvo. XX vek* [Catholicism and art. XX century]. Moscow: Musl. [in Russian].

¹ Антонова, О. (1985). *Католицизм и искусство. XX век*. Москва: Мысль, 105.

5. Gegel, G. (1968). *Estetika* [Aesthetics]. Moscow: Iskusstvo, 1, XVI. [in Russian].
6. Gottwald, K. (1976). Leonard Bernstein's Messe oder die Konstruktion der Blasphemie [Leonard Bernstein's Mass or the construction of blasphemy]. *Melos: neue Zeitschrift für Musik* [Melos: new journal for music], 2, 281-284. [in German].
7. Yakovlev, E. (1969). *Esteticheskoe soznanie, iskusstvo i religia* [Aesthetic consciousness, art and religion]. Moscow: Iskusstvo. [in Russian].
8. Shygaeva, L. (2007). *Pravoslavne sektanstvo v Ukraini: osoblyvosti transformacii* [Orthodox sectarianism in Ukraine: property of transformation]. Rivne: O. M. Zen. [in Ukrainian].
9. *Nastolnaya kniga sviashchennoslyzhitelia* (1993). [Priest's Handbook]. Moscow: Moscow Patriarchate, 4, 824. [in Russian].
10. *Nastolnaya kniga sviashchennoslyzhitelia* (1992). [Priest's Handbook]. Moscow: Moscow Patriarchate, 1, 704. [in Russian].

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ A HISTORICKÝ DISKURZ

Časopis vychází čtyřikrát ročně.

Články pro zveřejnění v prvním dílu časopisu jsou přijímány do dne 01. dubna a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v druhém dílu časopisu jsou přijímány do dne 01. června a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění v třetím dílu časopisu jsou přijímány do dne 01. října a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění ve čtvrtém dílu časopisu jsou přijímány do dne 01. prosince a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Doba konečného přinesení článků pro každé číslo časopisu je přibližná. Vzhledem k tomu že je až moc velký počet položek v portfoliu redakce, redakční rada může libovolně změnit tuto dobu.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10–30 stranek. Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku – volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedeny ve formátu TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: publications@ephd.cz

Web: <http://ephd.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

PŘÍKLADY ÚPRAVY BIBLIOGRAFICKÉHO POPISU ZDROJŮ A LITERATURY DLE POŽADAVKŮ APA-STYLE

Všeobecná pravidla:

Bibliografický popis zdrojů a literatury v odkazech na každé stránce a v transliterovaném seznamu literatury (references) musí být zpracován na základě norem APA-Style, v souladu s požadavky APA (American Psychological Association). Níže jsou uvedeny příklady zpracování nejběžnějších bibliografických zdrojů. Více informace dostanete na stránce <http://www.apastyle.org>.

Při úpravě bibliografických popisů zdrojů a literatury dejte si pozor na způsob psaní: rovně a kurzivou (*Italic*) a také na postupnost umístění prvků odkazu.

Paginální odkazy na zdroje a literaturu se uvádí v původním jazyce (v jazyce originálů), totiž nepřekládají se a netransliterují se. Citace jsou také uváděny v původním jazyce článku.

Seznam literatury (references) na konci článku se uvádí latinkou. Pokud se musí uvést odkaz na články v písmu cyrilici (včetně článků v ukrajinštině nebo v ruštině) otištěné dříve v časopisech a sbírkách, doporučujeme tuto variantu struktury bibliografických odkazů v sekci References:

- Jméno a příjmení autora/-ů (transliterace);
- Transliterovaný název článku a jeho překlad v angličtině, který má být umístěn v hranatých závorkách: [];
- Název zdroje (transliterace) a překlad jeho názvy v jazyce anglickém: [];
- Výchozí údaje s anglickým zápisem.

V seznamu literatury (references) místo vydání pro zdroje v jazyce anglickém a ukrajinském se uvádí v angličtině, a název nakladatelství se transliteruje.

Pro automatickou transliteraci názvů zdrojů v písmu cyrilici dá se použít další stránky:

- pro zdroje v ruštině: <http://www.translit.ru>,
- pro zdroje v ukrajinštině: <http://www.slovnkyk.ua/services/translit.php> .

Odkaz na web-zdroje se má sestavit dalším způsobem: jméno autora web-stránky, název stránky, název web-stránky (píše se kurzivou (*Italic*)), adresu web-stránky oddělenou znaky < >: <URL> a pokud je možné datum poslední návštěvy/ náhledu web-stránky v zaoblených závorkách: () . Název měsíce nahlédnutí do web-stránky se uvádí v jazyce článku.

Pro vaše pohodlí jsou následující příklady uvádění zdrojů a literatury rozděleny podle typu zdroje, a každý se uvádí ve dvou variantách po sobě: první je příklad odkazu na každé stránce, druhý je příklad odkazu na stejný zdroj, jenže jak se má uvádět v seznamu literatury (references).

Monografie:

Classen, A. (2007). *Old Age in the Middle Ages and the Renaissance: Interdisciplinary Approaches to a Neglected Topic*. Berlin: Walter de Gruyter, 575.

Classen, A. (2007). *Old Age in the Middle Ages and the Renaissance: Interdisciplinary Approaches to a Neglected Topic*. Berlin: Walter de Gruyter. [in English].

Скальковський, А. (1994). *Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького*. Дніпропетровськ: Січ, 678.

Skalkovskyi, A. (1994). *Istoriia Novoi Sichi, abo ostann'oho Kosha Zaporozkoho* [History of the New Host or the last government Zaporizhia]. Dnipropetrovsk: Sich. [In Ukrainian]

Moynihan, D.P., Glazer, N. (1975). *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press, 5.

Moynihan, D.P., Glazer, N. (1975). *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press. [in English]

Мазуренко, В. Ішук, О. (2008). *Василь Кук Головний командир УПА*. Рівне: Видавець Олег Зень, 14-21.

Mazurenko, V. Ishchuk, O. (2008). *Vasyl Kuk Holovnyi komandyr UPA*. [Vasyl Kuk is the Chief commander of the UPA]. Rivne: Vydavets Oleh Zen. [in Ukrainian].

Článek v časopise:

Bauerlein, M. (2004-2005). Booker T. Washington and W. E. B. Du Bois: The origins of a bitter intellectual battle. *The Journal of Blacks in Higher Education*, 46, 106-114.

Bauerlein, M. (2004-2005). Booker T. Washington and W. E. B. Du Bois: The origins of a bitter intellectual battle. *The Journal of Blacks in Higher Education*, no. 46, 106-114. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55>

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. [The Possibilities and Limits of Applying the Concept of Postmaterial Cleavage on Sub-State Levels]. *Central European Political Studies Review*, no. 19(1), 55-75. doi: <http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55> [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Botan, M., Corbu, N., Sandu, D. (2016). The complicated relation between news frames and political trust: a case study of Romania. *Středoevropské politické studie*, 18(2-3), 122-140. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2016.23.122>

Botan, M., Corbu, N., Sandu, D. (2016). The complicated relation between news frames and political trust: a case study of Romania. *Stredoevropske politické studie*. [The Middle East European Political Studies], no. 18(2-3), 122-140. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2016.23.122> [in English].

Teze a myšlenky konference:

Башлик, Д.О. (2015). Історичні передумови для сучасного економічного суперництва Японії та Китаю. *Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 жовтня 2015 р.)*, 89-91.

Bashlik, D.O. (2015). Istorichni peredumovi dlya suchasnoho ekonomichnogo supernictva Yaponiy ta Kitayu. [Historical prerequisites for the current economic rivalry of Japan and China]. *Politologiya, filozofiya, sociologiya: konturi mizhdisciplinarnogo peretinu: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii (m. Odesa, 15-16 zhovtnya 2015 r.)*. [Political science, philosophy, sociology: contours of the interdisciplinary section: materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference (Odesa, October 15-16, 2015)], 89-91. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statti 152 Kriminalnogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovo konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Odkazy na web-stránky:

Burghardt, W.E.B. Strivings in the Negro People. *World edition – The Atlantic*. <<https://goo.gl/EntdDB>> (2016, August, 20).

Burghardt, W.E.B. Strivings in the Negro People. *World edition – The Atlantic*. <<https://goo.gl/EntdDB>> [in English]. (2016, August, 20).

Тихонов, А. К. Политика Российской империи по отношению к католикам, мусульманам, иудеям в последней четверти XVIII – начале XX в. *disserCat - электронная библиотека диссертаций*.

<www.dissercat.com/content/politika-rossiiskoi-imperii-po-otnosheniyu-k-katolikam-musulmanam-iudeyam-v-poslednei-chetve> (2017, февраль, 01).

Tihonov, A.K. (2008). Politika Rossijskoj imperii po otnosheniju k katolikam, musul'manam, iudejam v poslednej chetverti XVIII – nachale XX v. [Politics of the Russian Empire in relationships for Catholics, Muslims, yudeyam in posledney fourth XVIII - early twentieth century]. *dissercat - ehlektronnaya biblioteka dissertacij*. [dissercat - electronic library of dissertations]. <www.dissercat.com/content/politika-rossiiskoi-imperii-po-otnosheniyu-k-katolikam-musulmanam-iudeyam-v-poslednei-chetve> (2017, February, 01). [in Russian].

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, September, 18).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

How Martin Luther King's 'I Have A Dream' Speech Changed The World. *The World Post*. <<http://goo.gl/8qpRnr>> (2016, December, 10).

How Martin Luther King's 'I Have A Dream' Speech Changed The World. *The World Post*. <<http://goo.gl/8qpRnr>> [in English]. (2016, December, 10).

Archivní zdroje a rukopisy:

Державний архів Хмельницької області, ф.120, оп.1, спр.91, 25 арк.

Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskyi oblasti [State Archives of Khmelnytsky Region], f. 120, op. 1, spr. 91. [in Ukrainian].

Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 14.

Institut rukopysu TsNB im. V.I. Vernadskoho [Institute of Manuscript V.I. Vernadsky Central Scientific Library], F. 9, Op. 1, Spr. 1527–1578. [In Church Slavonic]

Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 442, оп. 445, спр.15, арк. 46.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], f. 533, op. 1-a, spr. 15 [in Ukrainian].

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN PHILOSOPHICAL AND HISTORICAL DISCOURSE

The Journal is issued 4 times per year.

Articles for publication in the first issue of the Journal are accepted until April, 1 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the second issue of the Journal are accepted until June, 1 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the third issue of the Journal are accepted until October, 1 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the fourth issue of the Journal are accepted until December, 1 and will be published until December, 31.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages (TNR, 14, interval – 1,5)

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, which is submitted to the Journal the following is required:

- full first, middle and last name of an author, a title of an article, an abstract (700-900 characters) and keywords in English and in a language of an article;
- complete information about an author; academic title, academic degree, position, and place of employment in English and in a language of an article;
- footnotes are allowed, no endnotes. Footnotes should be given page by page in original language, that is not to be translated or transliterated;
- usual list of bibliography is not required in the end of an article;
- however, the list of cited and used in an article literature is additionally required in the end and should be given in Latinised form. All Cyrillic letters should be transliterated to Latin script.

Page by page footnotes (with numeration on every page) should be performed by means of so called “automatic references” in MS WORD.

Bibliography description of literature should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA). The examples are given below.

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: publications@ephd.cz

Web: <http://ephd.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

RULES AND EXAMPLES OF REFERENCING ACCORDING TO APA-STYLE REQUIREMENTS

General rules:

Bibliographic descriptions of sources and literature in footnotes and transliterated list of sources (references) should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA). Below are examples of how to arrange the most common bibliographic sources. For more information see: <http://www.apastyle.org>

When arranging bibliographic descriptions of sources and literature it is necessary to consider regular and cursive (*Italic*) text fonts, as well as the sequence of elements in a reference.

Footnotes should be provided in the original language of a source to which you refer, that is, they are not translated or transliterated. Quotes within the article should be provided in the language of the article.

References at the end of the article should be Latinized. When making bibliographic references to Cyrillic (including Ukrainian and Russian) articles, published in journals and almanacs, we strongly recommend the following structure of references:

- Name of author/authors (transliterated);
- original title of the article transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [];
- original title of the source transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [];
- publisher's imprint information in English.

In References, when indicating a city of publication both in English and Cyrillic sources, the name of the city should be given in English, while the name of the publishing house should be transliterated.

For automatic transliteration of Cyrillic sources, you can use the following resources <http://www.translit.ru> – for sources in Russian; and <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> – for sources in Ukrainian.

When arranging references on website materials, a reference should include author's name, title of the page, name of the site (*typed in Italic font*), site address <URL>, marked by <> symbols, and, if possible, the date when this page was last browsed (in round brackets). The month is provided in the language of the article.

For your convenience, below you can see examples of arranging bibliographic descriptions of sources and literature organized by source type; each one is given in two formats sequentially: the first one is the footnote example; the second is the example of arranging the same source in References.

Monograph:

Gordon, M.M. (1964). *Assimilation in American life. The role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press, 74.

Gordon, M.M. (1964). *Assimilation in American life. The role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press. [in English]

Скальковський, А. (1994). *Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького*. Дніпропетровськ: Січ, 678.

Skalkovskyi, A. (1994). *Istoriia Novoi Sichi, abo ostann'oho Kosha Zaporozkoho* [History of the New Host or the last government Zaporizhia]. Dnipropetrovsk: Sich. [In Ukrainian]

Moynihan, D.P., Glazer, N. (1975). *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press, 5.

Moynihan, D.P., Glazer, N. (1975). *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press. [in English]

Мазуренко, В. Іщук, О. (2008). *Василь Кук Головний командир УПА*. Рівне: Видавець Олег Зень, 14-21.

Mazurenko, V. Ishchuk, O. (2008). *Vasyl Kuk Holovnyi komandyr UPA*. [Vasyl Kuk is the Chief commander of the UPA]. Rivne: Vydavets Oleh Zen. [in Ukrainian].

Journal article:

Bauerlein, M. (2004-2005). Booker T. Washington and W. E. B. Du Bois: The origins of a bitter intellectual battle. *The Journal of Blacks in Higher Education*, 46, 106-114.

Bauerlein, M. (2004-2005). Booker T. Washington and W. E. B. Du Bois: The origins of a bitter intellectual battle. *The Journal of Blacks in Higher Education*, no. 46, 106-114. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55>

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. [The Possibilities and Limits of Applying the Concept of Postmaterial Cleavage on Sub-State Levels]. *Central European Political Studies Review*, no. 19(1), 55-75. doi: <http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55> [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Botan, M., Corbu, N., Sandu, D. (2016). The complicated relation between news frames and political trust: a case study of Romania. *Středoevropské politické studie*, 18(2-3), 122-140. doi: <http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2016.23.122>

Botan, M., Corbu, N., Sandu, D. (2016). The complicated relation between news frames and political trust: a case study of Romania. *Stredoevropske politické studie*. [The Middle East European Political Studies], no. 18(2-3), 122-140. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2016.23.122> [in English].

Conference paper:

Башлик, Д.О. (2015). Історичні передумови для сучасного економічного суперництва Японії та Китаю. *Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 жовтня 2015 р.)*, 89-91.

Bashlik, D.O. (2015). Istorichni peredumovi dlya suchasnoho ekonomichnogo supernictva Yaponiy ta Kitayu. [Historical prerequisites for the current economic rivalry of Japan and China]. *Politologiya, filosofiya, sociologiya: konturi mizhdisciplinarnogo peretinu: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii (m. Odesa, 15-16 zhovtnya 2015 r.)*. [Political science, philosophy, sociology: contours of the interdisciplinary section: materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference (Odesa, October 15-16, 2015)], 89-91. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statyi 152 Kriminalnogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Web-link:

Burghardt, W.E.B. Strivings in the Negro People. *World edition – The Atlantic*. <<https://goo.gl/EntdDB>> (2016, August, 20).

Burghardt, W.E.B. Strivings in the Negro People. *World edition – The Atlantic*. <<https://goo.gl/EntdDB>> [in English]. (2016, August, 20).

Тихонов, А. К. Политика Российской империи по отношению к католикам, мусульманам, иудеям в последней четверти XVIII – начале XX в. *disserCat - электронная библиотека диссертаций*.

<www.dissercat.com/content/politika-rossiiskoi-imperii-po-otnosheniyu-k-katolikam-musulmanam-iudeyam-v-poslednei-chetve> (2017, февраль, 01).

Tihonov, A.K. (2008). Politika Rossijskoj imperii po otnosheniju k katolikam, musul'manam, iudejam v poslednej chetverti XVIII – nachale XX v. [Politics of the Russian Empire in relationships for Catholics, Muslims, yudeyam in posledney fourth XVIII - early twentieth century]. *dissercat - ehlektronnaya biblioteka dissertacij*. [dissercat - electronic library of dissertations]. <www.dissercat.com/content/politika-rossiiskoi-imperii-po-otnosheniyu-k-katolikam-musulmanam-iudeyam-v-poslednei-chetve> (2017, February, 01). [in Russian].

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, September, 18).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

How Martin Luther King's 'I Have A Dream' Speech Changed The World. *The World Post*. <<http://goo.gl/8qpRnr>> (2016, December, 10).

How Martin Luther King's 'I Have A Dream' Speech Changed The World. *The World Post*. <<http://goo.gl/8qpRnr>> [in English]. (2016, December, 10).

Archival sources and manuscripts

Державний архів Хмельницької області, ф.120, оп.1, спр.91, 25 арк.

Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archives of Khmelnytsky Region], f. 120, op. 1, spr. 91. [in Ukrainian].

Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 14.

Institut rukopysu TsNB im. V.I. Vernadskoho [Institute of Manuscript V.I. Vernadsky Central Scientific Library], F. 9, Op. 1, Spr. 1527–1578. [In Church Slavonic]

Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 442, оп. 445, спр.15, арк. 46.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], f. 533, op. 1-a, spr. 15 [in Ukrainian].